

BİLGİ MERKEZLERİNDE KURUMSAL İMAJ UYGULAMALARI

CORPORATE IMAGE PRACTICES IN INFORMATION CENTERS

Yasin ŞEŞEN
Ankara Üniversitesi Kütüphane ve
Dokümantasyon Daire Başkanlığı
ysesen@ankara.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6896-0567

Doç. Dr. Elif ŞEŞEN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Halkla İlişkiler ve Rek. Bölümü
elifsesen@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8513-9647

Received 15 January 2019 - Accepted 08 April 2019
Gönderim 15 Ocak 2019 - Kabul 08 Nisan 2019

Öz: İmaj ve imaj yönetimi kavramı, günümüzde özel kurumlar, devlet kurumları, işletmeler, bilgi merkezleri vb. her çalışma biriminde kurumun öncelikli konuları arasına girmiştir. Kurumsal imaj anlayışı, bir kurumun dışarıdan nasıl görüldüğüyle ilgilidir. Kurumsal imaj; kurumun değerleri, tutumları, inançları ve faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkan kazançlar, kazanımlardır. Aslında bir kurumdaki imaj algısı, kurum kullanıcılarının kişisel bakış açısına göre farklılık da gösterebilir. Bu durum, kurumun sadece bir imaja sahip olmadığı, aksine birden fazla imaj ve bakış açısına da sahip olabileceği anlamına gelmektedir. Eğer burada imajlar arasında uyumluluk söz konusu ise, bu durum kurum açısından olumlu bir özellik gösterecektir. Kurumsal imaj, her türlü kurum ve özel kuruluş açısından değerlidir. Kurumsal imajını yüksek seviyeye getirebilmiş kurumlar, verimlilik açısından da ön planda olan kuruluşlardır. Kurumsal imaj çalışmalarının uygulanabileceği alanlardan biri de 'bilgi merkezleridir'. Kurumsal imaj çalışmalarının bilgi merkezi kullanıcıları üzerinde etkili olabilmesi açısından bilgi merkezinin tanıtımı, reklamlar, halkla ilişkiler çalışmaları ve güncel duyuru hizmetleri ön plana çıkmaktadır. Kullanıcılarda kütüphaneye karşı olumlu tutum ve davranışlar yaratmak, bilgi merkezinin gelişimi konusunda alınan kararların faydasını arttırmak, kullanıcıların iş birliği ile hizmetlerin daha çabuk ve kolay yürütülmesini temin etmek amacıyla kütüphanelerde imaj çalışmaları ve reklamcılık faaliyetleri üzerinde çeşitli akademik çalışmalar yürütülmektedir. Bu doğrultuda makalede, bilgi merkezlerinde uygulanan çeşitli kurumsal imaj çalışmaları ve örnekleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, imaj, kurumsal imaj, reklam, bilgi merkezleri

Abstract: Today image and image management is one of the primary issues of all institutions like private organizations, government institutions, enterprises, information centers etc. Corporate image is about how an organization is perceived from the outside. Corporate image might be seen as the gains which are the result of the values, attitudes, beliefs and activities of the institution. In fact, the perception of image in an organization may differ from the personal point of view of corporate users. This means that the institutions can have multiple images and perspectives. If there is harmony between these images, this will be a positive feature for the organization. Corporate image is valuable for all kinds of institutions without recognizing the government or private. Institutions that have brought their corporate image to a high level are also in a good condition in terms of productivity. One of the areas where corporate image is important is 'information centers'. Publicity of information center, advertisements, public relations and current announcement services are emphasized in order to corporate image activities to be effective on information center users. In order to create positive attitudes and behaviors of users towards the library to increase the benefits of the decisions taken in the development of the information center and to ensure that the services are carried out more quickly and easily by the cooperation of users

several academic studies examined on the image and advertising activities in libraries. Accordingly in this study various institutional image practices and samples applied in information centers were discussed.

Keywords: *Public relations, image, corporate image, advertisement, information centers*

GİRİŞ

Halk; ‘belirli toprak parçasında yaşayan, aynı kültür özelliklerine sahip olan, aynı uyruktan gelen insan topluluğu’ olarak tanımlanabilir. Halkı oluşturan insan topluluğunun kendi aralarındaki ilişkilerinden ‘halkla ilişkiler kavramı’ ortaya çıkmaktadır. Halkla ilişkiler kavramının ortaya çıkışı, insanlık tarihinin eski dönemlerine kadar uzanır. Halkla ilişkiler kuramı üzerine çalışan araştırmacılar, halkla ilişkilerin insanların toplum halinde yaşamaya başlamalarıyla birlikte başladığını savunurlar. Halkla ilişkiler tarihi, eski çağlara kadar uzanmaktadır. “Yunan ve Roma Krallıkları dönemine ait kayıtlar göstermektedir ki, bu dönemlerde kamuoyunun etkisine oldukça önem verilmiş ve halkla ilişkiler, hükümetin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Julius Caesar ve Cicero’nun kamuoyunun biçimlendirilmesi konusunda ilk örnekleri verdikleri savunulmaktadır” (Peltekoğlu, 1993: 2; Black, 1978: 21). İlkçağdan günümüze gelişen halkla ilişkiler çalışmalarının ileri boyutlara taşınması ve çeşitli halkla ilişkiler ve iletişim yöntemlerinin hayata geçirilmesiyle birlikte halkın, devletin siyasi yönetim tarzını anlayabilmesi ve uyum sağlayabilmesi konusunda faaliyetler yürütülmüştür. Halkın yönetime katılması ve yönetime karşı olumlu bakış açısı kazandırılması da son yıllarda ön plana çıkmıştır. İngiltere’deki Halkla İlişkiler Enstitüsü’nün ‘halkla ilişkiler tanımı’ bu açıdan oldukça kapsayıcı ve açıklayıcıdır: “Halkla ilişkiler, doğru anlaşılma, belli bir kitlenin desteğini arkasına almak, fikir ve tutumlar üzerinde etki sahibi olmak hedeflerine ulaşabilmek amacıyla yürütülen marka yaratma faaliyetleridir” (akt. Barry, 2003: 76).

Halkın, halkla ilişkileri benimsemesi ve içselleştirebilmesi amacıyla ‘kullanıcı eğitimleri, vatandaşlık sözleşmeleri, çeşitli kültürel çalışmalar vb.’ hayata geçirilmektedir. Çeşitli kültürel çalışmaların hayata geçirilmesinde ‘bilgi merkezleri’ ön plandadır. Bilgi merkezleri içerisinde özellikle ‘kütüphaneler’, kullanıcılarına 7/24 hizmet verebilme ve kullanıcılarıyla sürekli iletişim halinde bulunabilme potansiyelini taşıyan kurumlardır. Kütüphanelerde halkla ilişkiler ve imaj geliştirme uygulamalarına tarihsel olarak bakıldığında, genel anlamda halkla ilişkiler uygulamalarıyla paralellik sergilediği görülmektedir. Bu konuda çalışmalarda bulunan Erol Yılmaz’a göre halkla ilişkiler ve kurumun verimliliği arasında önemli bir bağ vardır. Yılmaz (2006: 8) “kurum yönetimi ile çalışanların kendi aralarındaki iletişim de örgütsel verimlilik çerçevesinde son derece önemlidir. Öyle ki, kurum içi iletişim ve halkla ilişkiler ne denli güçlü ve verimli ise, bu, doğrudan hedef kitleyle yaşanan iletişim ve halkla ilişkiler çalışmalarının başarısına, bu sonuç da kurumun verimlilik düzeyine yansımaktadır” demektedir.

Kütüphanelerde halkla ilişkiler teriminin ilk kullanımı, halkı bilgilendirme konusunda ‘tanıtım’ terimlerinin kullanıldığı 19. yüzyılın sonlarına kadar gider. Bu durumun nedeni olarak öncelikle ‘hizmetlerin tanıtımı’ önemli görülmüştür. Örneğin Amerikan Kütüphane Derneği’nin konferansında bu konudan bahsedilmiştir. “1896 yılında Amerikan Kütüphane Derneği’nin (American Library Association/ALA) Cleveland’daki konferansında Luttie Stearns, yerel gazetelerde yeni ve özel

konulardaki kitapların listelerinin verilmesini önermiş, bu uygulama o dönem için tanıtım anlamında bir öneri olarak kabul edilmiştir. Bu dönemlerde kütüphane tanıtım faaliyetleri içerisinde gazeteler, sergiler, büyük reklam panoları, kitap ve kütüphane haftaları, yarışmalar en çok yararlanılan araçlar olmuştur. Bu dönemde halkla ilişkiler konusunda daha kapsamlı çalışmalar yapılmaya başlanmış ve kullanılan araçlar da teknolojik gelişmelere paralel olarak çeşitlilik kazanmıştır” (Kies, 1987: 23; Barber, 1980: 12; Yılmaz, 2006: 11).

Günümüzde, özellikle kütüphane binaları ve satın alınacak kitaplar için gerekli kaynakları artırma amacıyla kütüphanelerde uygulanan yeni hizmetler gazetecilere, öğretmenlere, çeşitli kulüplerin ve mesleki toplulukların üyelerine sürekli tanıtılmaktadır. “Kütüphaneler, hizmet kalitesini artırarak kullanıcılarını memnun edebilmek için, öncelikle hedef kitlelerini en doğru ve geniş bilgilerle tanımak durumundadırlar. Tanıma faaliyetinin başarıyla gerçekleştirilmesi yolunda halkla ilişkiler uygulamaları, diğer kurumlarda olduğu gibi, kütüphanelerin de en büyük yardımcısı olan yöntem ve teknikleri içermektedir” (Yılmaz, 2006: 1). Akademik kurumlarda ve akademik bilgi merkezlerinde, halkla ilişkiler konusunda lisans ve lisansüstü düzeyinde eğitim ve öğretim verilmekte; gerektiğinde çok sayıda özel halkla ilişkiler şirketlerinden de danışmanlık alınmaktadır. Akademik kurumlarda özellikle rektörlük makamlarında halkla ilişkiler birimleri de bulunabilmektedir. Tüm bu kuruluşların bilgi merkezlerinde halkla ilişkilerin geliştirilmesi ve kurumsal imajın oturtulması konusunda çalışmalar yapılması önemlidir. Çünkü bilgi merkezleri, bir kurumun kalbi niteliğindedir. Bunun yanında kurumsal imajın ortaya koyularak, kullanıcılara en iyi şekilde ulaştırılabileceği birimlerde yine ‘bilgi merkezleridir’. Bilgi merkezlerinin kurumsal imajı yayma konusunda, kullanıcılarına yönelik olarak verdiği çeşitli hizmetler bulunmaktadır. Bu hizmetlerin ortaya koyulmasında çeşitli araçlardan faydalanılmaktadır. Bu araçlar şunlardır: “İşletme gazetesi, broşürler, bültenler, dergiler, filmler, afişler, herkese açık davetler (open house), pankartlar, büyük reklam panoları, sergiler, fuarlar, çeşitli törenler (açılış, yıldönümü vb.), geziler, toplantılar, kitaplar, yarışmalar, radyo ve televizyonlardaki küçük ilanlar (spotlar), ilan tahtası, el kitapları, mektuplar, festivaller, yıllıklar, yüzyüze görüşme, telefonla görüşme, konferans ve seminerler, sempozyumlar, panellerdir” (Peltekoğlu, 1993; Çamdereli, 2004; Ertekin, 1995; Kazancı, 1992; Lesly, 1992; Newsom and Vanslyke, 2000; Sabuncuoğlu, 2004; Tortop, 1993).

1. İMAJ VE KURUMSAL İMAJ KAVRAMI

Günümüzün yoğun rekabet ortamında kişilerin ve kurumların amaçlarına ulaşmalarının en önemli yollarından biri ‘etkili bir imaja’ sahip olmalarıdır. Bir kişinin ve/veya kurumun varmak istediği hedeflere ulaşabileceği yolda etkili bir imajın varlığı oldukça önemlidir. Kişisel veya kurumsal imaj, kişi ve kurumun dışarıdan nasıl görüldüğüyle ilgilenmektedir. “İmaj; belli bir görüş objesi ile bağlantılı olan tüm tutum, bilgi, tecrübe, istek, duygu ve görüşlerin bütünüdür” (Dinçer, 1998: 1). Kurum imajı ise “çeşitli kuruluşlar hakkında insanların bilincinde oluşan düşünsel resimlerdir. Bu düşünceler kişilerin dışarıdan algıladığı olgular ve deneyimlerin sonucu oluşurlar. Kurumların amacı bu resimleri kalıcı ve sürekli kılmaktır” (Ural, 2006: 142). Peltekoğlu’na (1997: 566) göre kurumsal imaj “söz konusu kurumun rekabet avantajını önemli ölçüde etkileyen bir unsurdur. Bir

kurumun kurum imajı, değişik paydaşlar için değişik anlamlar ifade edebilir. Bu durumda kuruma düşen görev gerek iç gerekse dış hedef kitlelerinin bekledikleri değerler topluluğunu kesintisiz olarak sunabilmektir". Kurumsal imaj, hedef kitleler üzerinde inandırıcılık, güven yaratmak ve bu güveni sürdürmek gibi önemli işlevleri yerine getirmektedir" (Yatkın ve Yatkın, 2010: 18).

Kütüphanelerde kurumsal imaj, kullanıcılarının bilgi arama davranışları üzerinde olumlu etki yapmaktadır. Hizmet ve düzenlemelerdeki değişiklikler ile yeni yayınlar çok hızlı bir şekilde duyurulmaktadır. Kütüphaneyi çok yönlü olarak tanıtan ve güncel bilgiler içeren broşür, katalog, bülten vb. halkla ilişkiler araçlarından, bu amaçla yararlanılmaktadır. "Bu yararlanmanın hayata geçirilmesi sürecinde kütüphanelerde meydana gelecek en önemli değişim; elektronik kitap ve dergilerin kullanımının artması ile tam metin veri tabanlarının yaygınlaşması nedeniyle basılı kaynakların zamanla ortadan kalkması, bilgi ağları aracılığıyla elektronik belge aktarımlarının gerçekleşmesi sonucu kütüphanelerin dermeye dayalı hizmet ve politiklardan erişime dayalı hizmet ve politikalara yönelmeleri biçiminde gerçekleşebilir" (Rukancı ve Anameriç, 2004: 10). Kurumsal imaj, sunulan kaynakların daha fazla kullanılabilmesini de sağlamaktadır. Olumlu bir imaj, kurumların uzun yıllar ayakta kalabilme olasılığını artırır. Güçlü bir kurumsal imaj, kaynakların hizmet kalitesini artırır ve yaşamını da uzatır.

2. KÜTÜPHANELERDE KURUMSAL İLETİŞİM VE TOPLAM KALİTE ANLAYIŞI

Herhangi bir konuda bilgi ihtiyacı olan kullanıcının ve kurum personelinin sahip olduğu mevcut bilgisiyle bu sorunun üstesinden gelemeyeceğini anladığı vakit, kurumsal iletişim süreci başlar. Kurumsal iletişim sürecinin nedeni bazı durumlarda bilgi arama davranışdır. "Bilgi arama sürecinde bireyler bilgi gereksinimlerini karşılamak için çok farklı bilgi kanal ve kaynaklarını kullanabilirler. Bu süreçte kullanıcı gazete ve kütüphane gibi basılı bilgi kaynaklarıyla, 'world wide web (www)' gibi bilgisayar tabanlı sistemlerle ve diğer kişilerle de etkileşime girebilmektedir" (Singh ve Satija, 2006: 30; Wilson, 2000: 49).

Bilgi arama davranışının sonucunda, bilgi elde edilir. Bu sürecin arkasından gelen 'bilgi kullanımı ve bilgi yayımı' süreci de önemlidir. "Önemli görülen bir metnin altını çizme veya bireyin mevcut bilgisini (knowledge) yeni bilgilerle karşılaştırması bilgi kullanımına örnek olarak gösterilebilir" (Wilson, 2000: 50). "Bununla birlikte bireyler yeni elde ettikleri veya mevcut bilgilerini kullanmanın yanı sıra başkalarıyla paylaşma yoluna da gidebilmektedirler. Bu davranış ise bilgi paylaşımı olarak nitelendirilmektedir" (Dalkıran,2018: 33). Bilgi paylaşımının kütüphanelerin öncelikli görevi olarak görüldüğü bir ortamda, sunulan bilgi hizmetlerinin kalitesi, verimliliği ve geri dönüşümün de kullanıcı gereksinimlerini karşılama oranını yükselteceği kesindir. Zaten bilgi merkezleri bilgiyi ortaya koyarken, sermaye koşullarının gerektirdiği 'kullan at felsefesinden' uzaklaşırlar. Çünkü bilgi merkezleri her ne kadar verimlilik ölçütleri ile ölçülebilen kurumlar olsalar da temelde bilgiyi ücretsiz ve talep edildiği oranda sunmakla mükelleftirler.

Bilgi paylaşımının bir diğer yönü de bilginin yönetimidir. Bilginin yönetilmesi, bilginin yayımı konusunun hassas olduğu bir alandır. Bilginin yönetilmesi ile bilgi

merkezlerine daha verimli bir şekil verilebilir. Bu konuda Sağsan (2003: 253-254; 2006: 40) “Bilgi yönetimi, örgütsel bilginin değerlendirilerek entelektüel sermayeye çevrilmesinde kullanılır. Bilgi merkezleri, bilgi yönetimi sayesinde işgücü piyasasındaki bilgileri derleyerek daha sağlıklı insan gücü planlaması yapabilir, rakiplerinden gelen bilgilerle kendine bir avantaj yaratabilir” demektedir.

Kütüphanelerde personelin arasında ve/veya personel/kullanıcılar arasında kurumsal iletişimin verimli şekilde geliştirilmesi açısından, bilginin paylaşılmasının yanında; kütüphanelerde toplam kalite yönetimi uygulamalarının hayata geçirilmesinin de önemi büyüktür. “Kurumsal iletişim; sadece web ya da genel olarak internet tabanlı bir iletişim olmanın çok ötesinde; bir kurumun, bir şirketin A'dan Z'ye kadar tanıtımı, reklamı, halkla ilişkileri, kurumsal kimlik çalışması, oluşturulan kurumsal kimliğe uygun olarak web kimliğinin ve diğer tanıtım kanallarının tasarımı; eğer isteniyor ve gerekiyorsa da kurumun çeşitli etkinliklerinin önceden planlanmasıdır” (Yenikurtuluş, 2003: 308). Kurumsal iletişimin geliştiği ve çalışanların birbiriyle anlayışlı şekilde çalıştığı kurumlarda, hizmetler ve hedefler verimli bir şekilde hayata geçirilebilecektir. Günümüzde işletmelerin, kurumların ve kişilerin gelişmek için sürekli yeni kalite çalışmalarına ihtiyaçları vardır. Kalite çalışmaları beraberinde bilgi sistemlerinin standartlaştırılmasını da getirmektedir. “Bilgi sistemleri teknik olarak bir örgütte karar verme ve kontrolü destekleyecek şekilde enformasyonu toplayan, işleyen, depolayan ve dağıtan birbirleriyle ilişkili bileşenlerdir. Karar vermeyi, koordinasyon ve kontrolü desteklemenin yanında, enformasyon sistemleri aynı zamanda yöneticilere ve çalışanlara sorunları analiz etmede, karmaşık konuları görselleştirme ve yeni ürünler yaratmada yardımcı olabilir” (Laudon ve Laudon, 2011: 15).

Akademik ve kültürel kurumlar olan kütüphanelerinin en önemli paydaşı olan kullanıcılarına, bilgi odaklılığı ön plana çıkararak hizmet etmesi gerekmektedir. Kalite yönetiminin uygulandığı bir kütüphane, varoluşu, felsefesi ve gerçekleştirilmeyi istediği hedefleri açısından sürekli bir cazibe merkezi durumundadır. “Toplam kalite yönetimini kütüphanenin yönetim süreçlerine yerleştirmenin en önemli nedenleri arasında, öğrenmeye ve değişime açık, çevredeki değişimlere duyarlı, esnek ve daha rekabetçi bir kurum olabilmektir. Bu bağlamda yaptığı işi doğru yapmak isteyen, hedef ve amaçlarına doğru zamanda ulaşmak isteyen, rekabet üstünlüğü sağlayarak pazarda lider olmak isteyen her kütüphane modern yönetim süreçlerini ve sürekli reklam anlayışını benimser ve uygular” (Bir ve Özdemir, 2015: 72).

Kütüphanelerde performans değerlendirmesi, son yıllarda kütüphanelerin hizmetlerinin ölçülmesini beraberinde getirmektedir. Bu amaçla birçok kütüphanede, kütüphane hizmetlerinin performansının ölçülmesi amacıyla çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar farklı kütüphanelerde, çeşitli ölçüm yöntemleriyle yerine getirilmiştir. Farklı standart yöntemlerin kullanılmasının nedeni, kütüphanelerin kendi iç dizaynlarının da farklılık göstermesindedir. Fakat uygulanan farklı yöntemlerin ortak amacı ‘kütüphanelerin tanıtımını ve dışarıdan görülen imajını’ geliştirmek ve sonuç olarak kütüphanelere değer katmaktır. “Kütüphaneler için performans ölçütleri olarak “ISO, Eqlipse, Servqual vb. uluslararası standartlar hazırlanmış ve çalışmalar yapılmıştır” (Poll ve Boekhorst, 2007: 47). “Eqlipse yöntemi, 2001 yılında IBM tarafından başlatılmıştır ve kolay kullanımdan dolayı her türlü kütüphane kataloglama platformunda kullanılmaktadır” (Topçu, 2012: 37). ‘Servqual yöntemi’ ise, Parasuraman, Zeithaml

ve Berry tarafından hizmet kalitesi kavramına geniş bir perspektiften yaklaşarak hizmet kalitesini ölçmek için geliştirilmiştir. “Servqual yöntemi, 22 maddeden oluşan bölümler halindedir. İlk bölümde tüketicinin hizmet işletmesinden beklentileri, ikinci bölümde ise söz konusu işletmeden algıladığı hizmet performansı aynı maddeler kullanılarak ayrı ayrı ölçülmektedir. Daha çoğunlukla ticari işletmelerin hizmet kalitelerinin ölçümünde tercih edilmektedir” (Filiz, 2009: 77). ‘I.S.O. Standartları ise’, uluslararası geçerliliği olan ve kütüphanelerin verimliliğini arttırmaya yönelik standartlar kümesidir. Bu yöntemlerin uygulanmasıyla birlikte kütüphanelerde kurumsal iletişim ve hizmetlerin kalitesi de artış göstermiştir.

3. KÜTÜPHANELERDE KURUMSAL İMAJ

Kütüphanelerde kurumsal imajın gelişimi, son 10-15 yıl içerisinde oldukça hızlı ilerleme göstermiştir. Kütüphaneler, kurumsal imajlarını her geçen gün potansiyel kullanıcılarının dikkatini çekebilmek amacıyla geliştirmektedirler. Bazı kütüphanelerin ayakta kalabilmesi, imaj yönetimlerinin verimli olmasına bağlı olabilir. “Kütüphanelerin ayakta kalabilmesi onun kullanıcıları ve paydaşlarının üzerinde yarattığı imaj etkisine bağlıdır. Bu imaj kütüphane hizmetlerinin kalitesi ve etkinliği, kullanıcılarda yarattığı tatmin yeterliliği ile ölçülmelidir” (Madhusudhan, 2008: 2). Özellikle vakıf üniversitelerinin kütüphaneleri, üniversitenin tanıtımında yararlanılacak iyi bir reklam aracı olarak görülmektedir. “Üniversitenin tanıtımını, imajını önemseyen üniversitelerin kütüphaneye gerek mimari ve teçhizat gerekse derme, bütçe, personel ve teknolojik hizmetler bakımından gerekli yatırımı yaptıkları görülmektedir” (Odabaş ve Polat, 2011: 321). “Özellikle yeni kurulan üniversitelerin tanıtımında kütüphanelerin daha önemli olduğu söylenebilir. Çünkü kütüphaneler; yeni bir üniversitenin kendini akademi dünyasına ve öğrencilerine kanıtlamasını sağlamanın en etkin araçlarından biridir. Üniversite için iyi bir imaj ve prestij unsuru olan iyi bir kütüphane aynı zamanda üniversitenin kendi kimliğinin ve kurumsal yapısının oluşmasına doğrudan katkı verecektir” (Akkaya, 2013: 602). Rowley’e göre kurumsal iletişimde markalaşma da önemlidir. Rowley (1997: 14) “kütüphane ve bilgi merkezleri için avantaj ve dezavantajlarını sıralamış, marka kimliği yaratmanın en önemli unsurunun onun ürünleri, hizmetleri ve kullanıcılarıyla iletişiminin kuruluşun bir doğası olarak ele alınması gerekliliğinin önemine” vurgu yapmıştır. Madhusudhan (2008: 5) ortaya koyduğu çalışmasında “kütüphanelerin ayakta kalabilmesinin kullanıcıları ve paydaşları üzerinde yarattığı imajın etkisine bağlı olduğunu ve bu imajın kütüphane hizmetlerinin kalitesi, etkinliği ve kullanıcılarında yarattığı tatmin yeterliliği ile ölçülmesi gerektiğini” belirtmiştir.

Kütüphane dermelerine eser kazandırılmasında ve kütüphanelerin mevcut olan hizmetlerinin duyurulmasında, ‘güncel duyuru hizmetleri ve reklamlar’ gerekli faktörlerdir. Bu faktörlerin hayata geçirilmesiyle birlikte, kullanıcıların gereksinimleri üzerinde değişimler hayata geçirilebilir ve kullanıcılar olumlu etkilenebilir. Schiffman ve Kanuk (2000: 9) göre “satın alma niyeti, tüketicinin bir ürünü satın alma olasılığının ölçümüdür. Satın alma veya tercih etme niyetini de cilt türü, kapak tasarım, renk, resimler, şekiller, içindekiler ve kaynakça gibi pek çok faktör etkilemektedir”. Kitaplar üzerinde gerçekleştirilen bu imaj çalışmaları, kütüphanenin de gelişmesini sağlayacaktır.

Kütüphane hizmetlerinde kullanıcılarla yüz yüze ilişki kurulması, kullanıcılar üzerinde hizmetleri sunan personelin davranış ve tutumlarının olumlu olmasını gerektirdiği gibi; personelin kurumun imajına da önem verilmesinde rol model olduğu gerçeğini göstermektedir. Kütüphane personelinin alanında uzman olması, verdiği hizmetin kalitesini de olumlu etkileyecektir. Öndoğan (2012: 1222) bu konuda “akademik kütüphanelerin değerinin kaynaklarından ziyade hizmetlerine bağlı olduğunu belirterek, kütüphanelerin yönünü kaynaklardan ziyade hizmetlere ve bu hizmetlerin sunumunda aktif rol oynayan uzman kütüphanecilere çevrilmesi gerekmektedir” demektedir.

Yükseköğretim Kurulu'nun 2023'e doğru Türkiye'de Üniversite Kütüphaneleri' başlıklı raporunda (Akbatürk vd., 2015: 7) lisansüstü eğitim almış olan kütüphanecilerin, kurumsal imaj konusunda daha verimli çalışabileceği üzerinde durulmuştur. Bu konuda rapordan şu alıntı verilebilir: “Alanında yetkin, bilgi teknolojilerini kullanabilen, hizmet geliştirebilen, en az bir yabancı dil bilen, dünyadaki gelişmeleri takip ederek uygulayabilen, tercihen lisansüstü eğitim görmüş uygun nitelikte ve yeterli sayıda kütüphaneciye sahip olma gerekliliğinin altı çizilmiş; hizmetlerin etkin sunumu için gerekli olan kütüphaneci sayısının diğer personele oranı ve kullanıcı başına düşen kütüphaneci sayısı kalite için gerekli önemli göstergeler olarak sıralanmıştır”.

4. KÜTÜPHANELERDE KURUMSAL İMAJ ÇALIŞMASI ÖRNEKLERİ

Dünyada ve Türkiye'de kütüphanelerde çeşitli kurumsal imaj çalışmaları uygulanmaktadır. Bu kurumsal imaj çalışmaları, kütüphaneleri ve sistemlerini geliştirmektedir. Kullanıcıların dikkatini çekebilen kütüphanelerin kullanım oranları da artış göstermektedir. Kullanıcısı artış gösteren kütüphanenin, bilgi hizmetlerini yerine getirebilme gücü de ileri boyuta ulaşabilmektedir.

Kütüphanelerin kurumsal imaj kazanmasında kuruldukları bölge, il, ilçe, belde vb. oldukça önemli faktörlerdir. Özellikle üniversitelerin çoğunlukta olduğu ve coğrafi olarak elverişli illerde kütüphanelerde gelişmiştir. Ekonomik olarak desteklenen halk ve belediye kütüphanelerinin de gelişmesi daha kolaydır. Her ne kadar bilgi merkezleri kar etmeyen işletme olarak kabul edilseler de; temelde her kurum aslında işe yarayabilmek ve kar edebilmek amacıyla kurulur. Kütüphanelerde kullanım oranlarının artışıyla birlikte daha fazla talep edilen ve zaman zaman da maddi olarak desteklenebilen birimler olabilmektedirler.

Çalışmada bu faktörlerden yola çıkılarak akademik kütüphaneler olan üniversite kütüphaneleri, halka hitap eden halk kütüphaneleri, çeşitli özel kütüphaneler vb. kuruluşların uygulamalarından örnekler verilecektir. Çalışmada örneklere başta kütüphanelerin web sayfaları olmak üzere internet kaynakları üzerinden belge tarama ile ulaşılmıştır. Çalışmada yöntem olarak, sosyal olguları içinde buldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı amaçlayan betimleyici ve nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi (analizi) takip edilmiştir. Araştırılan konu ya da olgu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizine (Yıldırım ve Şimşek, 2008) dayanan doküman incelemesi, bilgi kaynaklarının sistemli bir şekilde analizine imkân tanıyan nitel bir araştırma yöntemidir (Karasar, 2008). Çalışmanın en temel kısıtlılığı internet üzerinden ulaşılabilen örneklere ile sınırlı olmasıdır.

Ayrıca kütüphanelerin halkla ilişkiler uygulama ve etkinliklerine dayanmakta olup bu uygulamaların yöneldiği kullanıcıların görüşlerini içermemesi önemli bir eksiklik olup ileride kütüphane kullanıcılarının görüş ve düşüncelerini öğrenmeye yönelik çalışmalar yapılması faydalı olacaktır.

Örnek 1: “Japonya’da hizmet veren bir otel okurlara özel bir uygulama geliştirmiş olup *Book and Bed Tokyo* adlı otelde kitap tutkunu müşteriler, kütüphanenin rafları arasına gömülü yataklara uzanarak kitaplarını okuyabiliyor. Okurlarına kütüphanede yatak hizmeti veren otelde, farklı dillerde basılmış 3 binden fazla kitap bulunuyor. Otele dışından gelen okurlar da bu hizmetten faydalanabiliyor. 2017 yılında hizmete giren oteldeki çok amaçlı kütüphaneden faydalanmanın bedeli ise sadece 16 lira. Vatandaşın bilgi gereksinimi karşılanırken; daha konforlu ve kendisini evinde hissedebileceği bir ortamı hazırlayabilen kütüphanelerin varlığı, bu konuda gelinen son noktayı göstermektedir”.

Resim 1: Yataklı Kütüphane

Örnek 2: “Zaha Hadid ve Patrik Schumacher tarafından tasarlanan ve 2013 yılında yapımı biten *Viyana Ekonomi Üniversitesi Kütüphane ve Öğrenme Merkezi* de farklı mimarisinin yanı sıra kullanıcıların sohbet edip sosyalleşebildiği kamusal meydanı ile de öne çıkıyor. Girişteki avludan ana salona geçilebilen yapının üst katlarındaki farklı mekânlar ise köprüler, galeriler, teraslar ve platformlar aracılığıyla birbirine bağlanmaktadır” (mimdap.org). Kütüphane ve Öğrenme Merkezi adeta yaşayan bir organizma haline gelmiştir.

Resim 2: Viyana Ekonomi Üniversitesi Kütüphane ve Öğrenme Merkezi

Kütüphanesi'nde çocuk ve gençlere yönelik ücretsiz film ve belgesel gösterimleri yapılmakta, çeşitli (hızlı okuma, yenilikçi drama, satranç, tiyatro, halk oyunları vb.) kurslar da verilmektedir. "Kütüphanede ayrıca 'geleneksel karagöz ve hacivat' gösterimleri yapılmaktadır Masal saati, öykü kulübü gibi okuma alışkanlığını arttıracak etkinlikler düzenlenmektedir" (Altay, Todorova, Dursun, 2013: 192).

Resim 3: İstanbul Beyoğlu Belediyesi Turabibaba Kütüphanesi

Örnek 4: Bartın Ulus Kültür ve Sanat Evi Halk Kütüphanesi'nde ise çocuk ve gençlere yönelik yazar okuyucu buluşmaları, tiyatro gösterimleri, sergi, oryantasyon programları vb. etkinlikler düzenlenmektedir. "Bartın Ulus Kültür ve Sanat Evi Halk Kütüphanesinde, kitap kaplama konusunda yenilikçi bir bakış açısıyla hareket edilmiş ve şeffaf kaplama yöntemi tercih edilmiştir. Şeffaf kaplamayla sadece kitabın korunmadığı aynı zamanda kullanıcının kapağı görme durumunu arttırdığı için etkileşimi yükselttiği savunulmaktadır" (Alaca, 2017: 200).

Resim 4: Bartın Ulus Kültür ve Sanat Evi Halk Kütüphanesi

Örnek 5: Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Kütüphanesi'nde, 'İlham veren üniversite' sloganıyla hareket edilerek, öğrencilere ilginç sosyal ve kültürel etkinlikler sunulmaktadır. Örneğin flashmob etkinliği ile ilgili şunlar aktarılmaktadır: "Kütüphanenin 'sessizlik kanunu'; iletişim fakültesi öğrencilerinin gerçekleştirdiği 'Flashmoob' etkinliği ile bir süreliğine bozuldu. Belirlenen noktalara

yerleştirilen gizli kameralarla kaydedilen etkinlikte, iletişim fakültesi öğrencisi 20 kişi, kütüphanenin daha önceden belirlenen farklı noktalarına oturdu. Öğrencilerden birinin ellerini masaya vurarak ritim tutmasının ardından, kütüphanenin farklı noktalarındaki diğer öğrencilerde buna uyarak ellerini masaya vurmaya başladı. Kütüphanedeki diğer öğrencilerin şaşkın bakışları altında ritim sesinin tüm kütüphaneyi sarmasının ardından ortaya Rock'N Roll türünde müzik yapan müzisyen Serdar Atsak çıktı. Mini konserini kütüphaneye gezerek verdi. Amaç üniversitelerin eğitmek ve öğretmek misyonlarının yanında değer kavramına da bu misyona ilişkilendirmektir" ("Kütüphanenin Sessizliğini Rock'N Roll Bozdu": 2019).

Resim 5: Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Kütüphanesi Mini Rock'N Roll Konseri

Örnek 6: "Çankaya Üniversitesi tarafından 55. Kütüphane Haftası kapsamında 30 Mart 2019 Cumartesi günü düzenlenen 'Kütüphanede Kamp' etkinliği, öğrencilerin gün boyunca cep telefonu yerine kitapla meşgul olmasını sağlamayı, kütüphaneye ilgilerini artırmayı ve öğrencilere kitap okuma alışkanlığı kazandırmayı amaçlamaktadır.

Resim 6: Çankaya Üniversitesi Kütüphanede Kamp

Örnek 7: Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ) Hastanesi'nde emekli Öğretmen Fatma Özkan'ın çabalarıyla kurulan 'Gezici Kütüphane', dördüncü yılında çok sayıda hastaya hizmet vermektedir. 250 kitapla başlayan kütüphanede bugün on binden fazla kitap bulunmakta olup hastane ve kampüs içinde hareketli sistemlerle yer değiştirebilen raflardaki kitaplara, başta hastalar ve hasta yakınları olmak üzere tüm ziyaretçiler kolaylıkla ulaşabilmektedir ("Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi Kütüphanesi": 2019).

Resim 7: Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi Kütüphanesi

Örnek 8: Kıbrıs Amerikan Üniversitesi Osmanlı Kütüphanesi ise kullanıcıların başta Türkçe ve Osmanlıca olmak üzere; Rumca ve İngilizce gazete arşivlerine ulaşmasına imkân sağlamaktadır (“Kıbrıs Amerikan Üniversitesi Osmanlı Kütüphanesi Yeni Hizmetlere Hazırlanıyor”: 2019).

Örnek 9: Yeni nesle özel Z-kütüphaneler ise Milli Eğitim Bakanlığı tarafından “*Öğrencilerin modern çağın gerekleri doğrultusunda, ülke genelinde bilgiye ulaşmada eşit fırsatların oluşturulması amacıyla başlatılan ‘Zenginleştirilmiş Kütüphane’ projesi kapsamında kurulan Z-Kütüphaneler, okuma kültürünün geliştirilmesi için bilgisayardan elektronik eğitim materyallerine, internette zekâ oyunlarına kadar birçok materyallerin bulunduğu kütüphanelerdir. Z-Kütüphanelerde çocuk edebiyatı, güncel kitaplar, satranç masaları, tangram, yapbozlar, zekâ geliştirici oyuncak, öğrenme oyunları, CD, DVD ve bilgisayar oyunları ve filmler de yer almaktadır. Sayılarla Z-Kütüphane: Millî Eğitim Bakanlığı:243; Önder Vakfı: 20; Merter Platformu: 16; TP Petrol Dağıtım A.Ş.: 12; İl Özel İdareleri: 150; Okul Aile Birlikleri: 100; Toplam: 607 tane dir*” (“Yeni Nesil Z Kütüphaneler”: 2019).

5. GENEL DEĞERLENDİRME

Çalışmada ele alınan uygulama örnekleri analiz edilerek, elde edilen veriler incelediğinde çalışmanın amaçları aşağıda şu şekilde özetlenebilir:

- Japonya’daki Yataklı Kütüphane ile;
 - Kullanıcıların kendilerini evlerinde gibi hissetmeleri sağlanmıştır.
- İstanbul Beyoğlu Belediyesi Turabibaba Kütüphanesi’ndeki uygulamalarda;
 - Çocukların okuma alışkanlığını arttıracak etkinliklerin devam ettirilmesi,
 - Çocukların kültürlerini unutmamaları ve kültürlerini diğer kuşaklara taşımaları,
 - Çocukların daha küçük yaşlarda yeteneklerinin anlaşılması o yönde yönlendirilmeleri hedeflenmektedir.
- Bartın Ulus Kültür ve Sanat Evi Halk Kütüphanesi’nde uygulamalarla;
 - Kütüphane bültenleri ile kütüphanenin gelişiminin sürekli olarak takip edilmesi,

- Yazar-okuyucu buluşmaları, sergi vb. uygulamalarla; gençlerin ve çocukların okuma alışkanlığını ve yeteneklerini arttırmaları hedeflenmektedir.
- Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki flashmoob etkinliğiyle;
 - Öğrencilerin, kütüphanenin salt sessiz bir araştırma mekânı değil; aynı zamanda hayatın tüm renklerini içinde barındıran bir mekân olduğunu görmeleri istenmiştir.
- Çankaya Üniversitesi Kütüphanede Kamp etkinliği ile;
 - Öğrencilerin, akıllı telefonları olmadan kütüphanede daha verimli ders çalışabileceklerini göstermek amaçlanmıştır.
- Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ) Hastanesi Kütüphanesi'ndeki uygulamalarla;
 - Bir devlet hastanesinin içerisinde kütüphane kurulabileceği ve hastaların bilgi hizmetlerinden geri durmalarının önlenmesi amaçlanmıştır.
- Kıbrıs Amerikan Üniversitesi Osmanlı Kütüphanesi'ndeki uygulamalarla;
 - Osmanlı Kütüphanesi'nde yer alan Bozkurt Gazetesi, Halkın Sesi Gazetesi, Kıbrıs Gazetesi ve 1960 Rum Basın Özetleri'nin Türkçe'den hem İngilizce hem de Rumca'ya çevrilmesi amaçlanmıştır. Böylece kültürler arası aktarım da artabilecektir.
- Z- Kütüphanelerin oluşturulması ile;
 - Okuma kültürünün geliştirilmesi için bilgisayardan elektronik eğitim materyallerine, internetten zekâ oyunlarına kadar birçok materyallerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Halkla ilişkiler faaliyetlerinin kamu yönetimi ve kamusal hizmetler açısından temel amaçlarından birinin hizmette verimlilik ve başarı sağlanabilmesi için halk nezdinde olumlu bir imaj geliştirmek olduğu söylenebilir. Kamusal bir hizmet gerçekleştiren bilgi merkezlerinin, halk üzerinde olumlu bir imaj yaratabilmesi için üstlendikleri hizmeti kendi kuruluş amaçları doğrultusunda anlamlı ve açıklanabilir kararlarla en etkili ve verimli bir biçimde yürütmesi gerekmektedir.

Kamusal hizmetler açısından tanıtma, bir ürün ya da hizmetin varlığından hedef kitleyi haberdar etmeden çok daha geniş amaçları kapsar. Halkla ilişkiler; kamu yararı kavramı temelinde, kurumun iletişim içinde olduğu halkın istek ve beklentilerinin mümkün olan en iyi şekilde cevaplanmasını amaçlamaktadır. Her ne kadar konu ile ilgili tüm örnek uygulamalara ulaşmak mümkün olmasa da çalışmada yer verilen örnekler, başlıca görev ve hedefleri arasında topluma hizmet etmek olan kütüphanelerin, tanıtım ve halkla ilişkiler etkinlikleri ile kullanıcıya yaklaşmanın

yanı sıra kitap okumayı gündelik hayatının temel parçalarından biri haline getirmeyi amaçladığı söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde kütüphanelerin ve kütüphanecilerin en büyük eksikliklerinden biri olan imaj problemi çok az akademik çalışmada ele alınmıştır. Kütüphaneleri veya kütüphanecilik mesleğini yeteri kadar tanımayan toplumlarda, bu gibi imaj problemleri ile karşılaşmak pekâlâ mümkündür. Bunun temel sebebi ise toplumda yaygın bir kütüphane bilincinin olmamasıdır. Toplumumuza kütüphane bilincinin kazandırılması gerekmektedir.

İletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak kütüphanecilerin tartıştığı konular vardır. Bu konuların başında ‘Teknoloji mesleğimizi yok mu edecek? Ya da daha ileriye mi taşıyacak?’ soruları ön plandadır. Bu sorulara verilecek cevaplar önemlidir. Yıllardır teknolojinin bir ‘var olanı yok etme’ misyonu varmışçasına ‘teknolojinin gelişmesiyle birlikte kütüphanecilik mesleği yok olacak mı?’ sorusunun cevabı tartışılmaktadır. Ülkemizde ve dünyada bilgi uzmanları yeterli şekilde çalıştıkları ve yeteneklerinin üzerine giderek daha çok ürettikleri ve değişime ayak uydurdukları vakit teknolojinin de desteğiyle kütüphanecilik mesleği gelişecektir. Açıkçası kütüphanecilik mesleğinin tam olarak yok olması mümkün değildir. Bazı farklılıklara uğrayabilir ama asla yok olmaz. Bunun yanında kütüphanelerin, teknolojiyi arkasına alarak toplum merkezleri haline dönüşmesiyle de insanların daha fazla yararlandıkları ve sürekli talep ettikleri mekânlar olacaklardır.

Çalışmanın genelinden elde edilen bilgiler göz önüne alındığında; bilgi merkezlerinde imaj uygulamalarının geliştirilmesi için getirebilecek öneriler şunlardır:

✓ Kütüphanecilik öğretim programları içerisine ‘halkla ilişkiler dersi’ konulmalı; kütüphanecilik öğrencilerinin bağlı olunan üniversitenin halkla ilişkiler bölümünden halkla ilişkiler seçmeli dersi almaları için gerekli ortam hazırlanmalıdır.

✓ Kütüphanecilik dernekleri tarafından, öncelikle kütüphane yöneticilerine yönelik olarak halkla ilişkiler seminer ve kursları düzenlenmelidir. Daha sonra uygun zemin olduğu takdirde, tüm kütüphanecileri kapsayacak şekilde seminer, kurs vb. eğitici faaliyetler yapılmalıdır.

✓ Kütüphanecilik dernekleri düzenleyecekleri kurs, seminer, yarışma vb. her türlü faaliyete maddi destek sağlayacak kişi, kurum ve kuruluşlara ve sponsorlara ulaşmalıdırlar. Bu konuda derneklerde önderlik edebilecek ve vizyonu ve çevresi geniş meslektaşların önü açılmalıdır.

✓ Kütüphanecilikte halkla ilişkiler konusunda çeşitli düzeylerde yayınlar (kitap, dergi, broşür vb.) hazırlanmalıdır. Bu yayınlarda meslektaşları bilgilendirmek için meslekten haberler ve gelişmeler sürekli takip edilerek, güncel duyuru hizmetlerine destek sağlanmalıdır.

✓ Dernekler düzenleyecekleri her türlü faaliyetten kitle iletişim araçları için çeşitli haberler üretebilmelidirler.

✓ Kütüphaneciler sürekli yerel ve ulusal basın kuruluşları ile işbirliği içerisinde olmalıdırlar.

✓ Planlı halkla ilişkiler çalışmalarına hemen başlanamıyorsa bile, kullanıcıların görüş, istek ve şikâyetlerini belirleyebilmek amacıyla anketler uygulanmalı ve kütüphanenin uygun yerlerine ‘dilek ve şikâyet kutuları’ yerleştirilerek geri bildirim alınmalıdır. Elde edilecek veriler kütüphanenin eksiklerinin/ yanlışlarının görülmesini sağlayacağı gibi, planlı çalışmaların hazırlanması aşamasında son derece değerli katkılar sağlayacaktır.

✓ Yeni kütüphane binası inşa edilirken, verimli ve ileriye dönük binalar yapılması uygundur.

✓ Uygun koşullara sahip olan halk, çocuk, okul ve üniversite kütüphanelerinde özellikle potansiyel kullanıcıları kütüphaneye çekebilmek için film günleri düzenlenmelidir. Tanıtım amaçlı poster, afiş, ilân vb. araçlardan yararlanılmalıdır.

✓ Yöneticiler, kendileri ve personeli için kütüphanecilikte halkla ilişkiler literatürünü izlemeli, bu konuda bilgi eksikliğinin giderilmesine çalışmalıdırlar.

✓ Kütüphane yöneticileri planlı halkla ilişkiler çalışmalarına maddi-manevi destek sağlamaya yönelik olarak, kütüphanenin hizmet çevresinde yaşayan zengin ve yardımsever kişilerin veya tanınmış/ünlü kişilerin kütüphaneye ilgisini çekebilmelidirler.

✓ Kütüphane yöneticileri ayrıca, hizmet bölgelerindeki belediye, okul, vakıf, dernek vb. gibi kurumlarla sıkı iş birliği içerisinde bulunmalı, onlara çalışma ilkelerine uygun olan her konuda yardımcı olmak için istekli olmalıdırlar.

Kütüphanelerdeki kurumsal imaj çalışmaları ve örneklerinin ele alındığı bu çalışmanın kısıtlarının başında, tüm Türkiye’deki kütüphanelerin araştırılmaması ve sadece öne çıkan örneklerle ulaşılabilmesi gelmektedir. Bu bakımdan ileride kullanıcıların ve çalışanların düşüncelerini yansıtan çalışmaların da yapılması faydalı olacaktır. Kütüphanecilikte gerçek anlamda halkla ilişkiler çalışmalarının bir an önce başlatılmasına zemin hazırlamak amacıyla verilen bu çerçeve öneriler, bilgi hizmetlerinin kalitesini hızla yükselecek ve kütüphanecilik mesleği de gelişmiş ülkeler seviyesine çıkarabilecektir.

Sonuç olarak bilginin hiçbir dönemde olmadığı kadar önemli hale geldiği günümüzde, bilgi profesyonelleri toplum için ne denli önemli bir meslek icra ettiklerini topluma olumlu şekilde lanse edebilmelidirler. Böylece kütüphanecilik mesleği, geleceğin meslekleri sıralamalarında her zaman üstte olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akbaytürk Ç., T., Çelik, S., Çetinkaya, İ., Çukadar, S., Güneş, G., Gürdal, G., & Kaygusuz, A. (2015), *2023'e Doğru Türkiye'de Üniversite Kütüphaneleri: Mevcut Durum, Sorunlar, Standartlar ve Çözüm Önerileri*, Yüksek Öğretim Kurulu, Ankara, 1-48.
- Akkaya, M. A. (2013), "Türkiye'de Yeni Bin Yılda Kurulan Devlet Üniversitelerinin Kütüphaneleri Hakkında Niceliksel Bir Değerlendirme", *Türk Kütüphaneciliği*, 27(4): 601-618.
- Alaca, E. (2017), *Halk Kütüphanelerinde Yenilikçi Hizmet Bartın Ulus Kültür ve Sanatevi Halk Kütüphanesi Örneği*, İstanbul: Hiperyayın.
- Altay, A., Tania T. ve Bahtiyar D. (2013), "Halk kütüphanelerinde Çocuklara ve Gençlere Yönelik Yenilikçi Bilgi Hizmetleri: Türkiye'de Durum", *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 186-201.
- Anameriç, H. ve Fatih R. (2004), "Bilgi Toplumu ve Toplumun Bilgilenmesinde Kütüphanelerin Rolü", *Kütüphaneciliğin Destanı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara (21-24 Ekim 2004), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 330-338.
- Barber, P. (1980), *Public Relations*, Chicago: ALA World Encyclopedia of Library and Information Sciences.
- Barry, A. (2003), *Halkla İlişkilerin Gücü*, (Çev. Aysin Önen Steidle), Ankara: Kesit Tanıtım.
- Bir, B. ve Lale Ö. (2015), "Yükseköğretim Kurumlarında Bilgi ve Kalite Odaklı Yönetim Süreçlerine Analitik Bir Bakış: Liverpool John Moores Üniversitesi Örneği", *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 5: 71-83.
- Black, S. (1978), *Practical Public Relations*, 4th ed., London: Pitman.
- Çamdereli, M. (2004), *Ana Çizgileriyle Halkla İlişkiler*, İstanbul: Salyangoz Yayıncılık.
- Dalkıran, Ö. (2018), *Ağ Kuşağının Bilgi Davranışları: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Dinçer, M. K. (1998), *Kişisel İmaj*, İstanbul: Alfa.
- Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi Kütüphanesi, <http://haber.deu.edu.tr/deu-hastanesinde-basladi-tum-turkiyeye-ornek-oldu/>. Erişim tarihi: 07.05.2019.
- Ertekin, Y. (1995), *Halkla İlişkiler*, Geliştirilmiş 3. B., Ankara: TODAİE.
- Filiz, Z. (2009), "Hizmet Sektöründe Hizmet Kalitesinin Servqual Yöntemi ile Ölçülmesi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46(538): 75-86.
- Karasar, N. (2008), *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler Teknikler*, Ankara: Nobel Yayınları.

Kazancı, M. (1982), *Halkla İlişkiler: Kuramsal ve Uygulamaya İlişkin Sorunlar*, Ankara: Savaş Yayıncılık.

“Kıbrıs Amerikan Üniversitesi Osmanlı Kütüphanesi Yeni Hizmetlere Hazırlanıyor”, http://www.auc.edu.tr/haber/399/kau_osmanli_kutuphanesi_yeni_hizmetlere_hazirlaniyor, Erişim Tarihi: 08.05.2019.

Kies, C. (1987), *Marketing and Public Relations for Libraries*, Metuchen: The Scarecrow Press.

Kütüphanede Kamp (2017), “Kütüphanenin Sessizliğini Rock’N Roll Bozdu”, <https://www.istiklal.com.tr/haber/kutuphanenin-sessizligini-rockn-roll-bozdu/76615>, Erişim Tarihi: 27.04.2018.

Laudon, K. ve Jane L. (2011), *Yönetim Bilişim Sistemleri: Dijital İşletmeyi Yönetme*, (Çeviri Editörü Uğur Yozgat), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Lesly, P. (1991), “Relations with Publicity Media”. 4th ed., (Ed. by Philip Lesly). *Lesly’s Handbook of Public Relations and Communications*, Chicago, Probus Publishing: 346-366.

Madhusudhan, M. (2008), “Marketing of Library and Information Services and Products in University Libraries: A Case Study of Goa University Library”. *Library Philosophy and Practice*, 1-6.

Newsom, D. and Judy V. (2000), *This is PR: The Realities of Public Relations*, California: Wodsworth Publishing Company.

Odabaş, H. ve Coşkun P. (2011), “Türkiye’de Üniversite Kütüphaneleri Standartları”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4-5: 321-346.

Öndoğan, A. G. (2018), “Üniversite Kütüphanelerinde Kurumsal İmaj Oluşumunda Etkili Olan Unsurlar ve Kütüphane Kullanımı Üzerindeki Rolü”, *D.T.C.F. Dergisi*, 58(2): 1211-1245.

Peltekoğlu, F. B. (1993), *Halkla İlişkiler: Giriş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Peltekoğlu, F. B. (1997), “Kurumsal İletişim Sürecinde İmajın Yeri”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, 4: 125-145.

Poll, R. and Peter B. (2007), *Measuring Quality Performance Measurement in Libraries*, IFLA. K. G. München: Saur.

Rowley, J. (1997), “Managing Branding and Corporate Image for Library and Information Services”. *Library Review*, 46(4): 244-250.

Sabuncuoğlu, Z. (2004), *İşletmelerde Halkla İlişkiler*, 7. B., İstanbul: Alfa Akademi,

Sağsan, M. (2003), “Bilgi Yönetiminin Kavramsal Çerçevesi ve Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü”. Derleyen Aytaç Yıldızeli ve Hatice Kübra Bahşişoğlu, *ÜNAK*, 3: 247-270.

Sağsan, M. (2006), “Bilgi Yönetimi Bakış Açısından Bilgi Süreçleri ve Bir Model Önerisi”, *ÜNAK’06: Bilimsel İletişim ve Bilgi Yönetimi Sempozyumu içinde*: 27-44.

Schiffman, L. and Leslie K. (2000), *Consumer Behavior*, 7th ed., New Jersey: Prentice Hall.

- Singh, S. and Parasad S. (2006), “A Review of Research on Information Seeking Behaviour of Agricultural Scientists: International Perspectives”, *DESIDOC Bulletin of Information Technology*, 26(2): 25-36.
- Topçu, Ö. Ş. ve Bülent Y. (2012), “Ankara'daki Halk Kütüphanesi Hizmet Niteliğinin Değerlendirilmesi”. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(1): 53-77.
- Tortop, N. (1993), *Halkla İlişkiler*, Ankara: Yargı Yayıncılık.
- Ural, E. G. (2006), *Stratejik Halkla İlişkiler Uygulamaları*. İstanbul: Birsen.
- Viyana Ekonomi Üniversitesi Kütüphane ve Öğrenme Merkezi, <http://www.mimdap.org/?p=13024>, Erişim Tarihi: 01.04.2019.
- Wilson, T. (2000), “Human Information Behaviour”, *Informing Science*, 3(2): 49-55.
- Yatkin, A. ve Ümmühan N. Y. (2010), *Halkla İlişkiler ve İletişim*. Ankara: Nobel.
- Yeni Nesil Z Kütüphaneler, <https://www.sozcu.com.tr/2016/egitim/yeni-nesle-ozel-z-kutuphaneler-1158078/>. Erişim Tarihi: 07.05.2019.
- Yenikurtuluş, H. (2003), “Üniversite Kütüphanelerinde Halkla İlişkiler Uygulaması ve Bir Örnek: İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi”. [Bildiri]. *ÜNAK' 03 Bilgiye Erişimde Değişen Yollar ve II. Tıbbi Bilgi Yönetimi ve Teknolojileri Sempozyumu, İstanbul* (25-27 Eylül 2002, Ankara). Ankara: Başkent Üniversitesi Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği, Ankara.
- Yıldırım, A. ve Hasan Ş. (2008), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2006), “Kütüphanelerde Halkla İlişkiler Çalışmaları ve Türkiye’de Durum”. *Verimlilik Dergisi*, 1(1): 1-19.

Yasin Şeşen, Ankara Üniversitesinde ‘Kütüphaneci’ olarak çalışmaktadır. ‘Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünden’ mezun olmuştur (2010). Amerikan Kütüphane Derneği tarafından Dünya’da kütüphanecilik alanında hazırlanan en iyi tezlerin seçildiği ‘Emily Dean Tez Ödülünü (2010)’ kazanmıştır. Lisans Tez konusu, ‘Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesinin Stratejik Planının Oluşturulabilmesi için İç ve Dış Çevrenin SWOT (FUTZ) Analizi Yöntemi ile İncelenmesidir’. 2017 yılında ‘TODAİE Kamu Yönetimi Yüksek Lisans’ programını bitirmiştir. 2019 yılında ‘Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Yüksek Lisans’ programını bitirmiştir. Ankara Üniversitesinde Kütüphaneci olarak görev yapmaktadır.

Yasin Şeşen works as a librarian at Ankara University. He graduated from Ankara University, Faculty of Languages and History-Geography, Department of Information and Document Management (2010). The American Library Association won the Emily Dean Thesis Award (2010), where the best theses prepared in the field of librarianship in the world were selected. Undergraduate thesis topic is, ‘the analysis of internal and external environment using SWOT (futz) analysis method in order to create a strategic plan of Ankara University Faculty of Political Sciences

Library'. In 2017, he completed his 'Todaye Master of Public Administration' program. He completed his master's degree in Information and Document Management at Ankara University Institute of Social Sciences in 2019. He serves as a librarian at Ankara University.

Elif Şeşen, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümünde Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır. 'Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesinden' mezun olmuştur. Yüksek Lisans'ını aynı okul ve bölümde bitirmiştir. Doktorasını Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesinde bitirmiştir. 2015 yılından itibaren Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesinde görev yapmaktadır.

Elif Şeşen is a faculty member in the public relations and Advertising Department of Niğde Ömer Halis Demir University. He graduated from Ankara University Faculty of communication. He completed his master's degree in the same school and Department. He completed his doctorate at Gazi University Faculty of communication. He has been working at Nigde Ömer Halis Demir University since 2015.

BAZI KURUMSAL ÇALIŞMALAR ÇERÇEVESİNDE BELEDİYELERİN MALİ DURUMU HAKKINDAKİ TEMEL DEĞERLENDİRMELER¹

FUNDAMENTAL EVALUATIONS ABOUT THE FINANCIAL STATUS OF MUNICIPALITIES IN THE FRAMEWORK OF SOME INSTITUTIONAL STUDIES

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY
Beyskent Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
ahmetulusoy@beykent.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8407-2770

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TEKDERE
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü
mtekdere@erzincan.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6570-8072

Received 05 February 2019 - Accepted 08 May 2019
Gönderim 05 Şubat 2019 - Kabul 08 Mayıs 2019

Öz: Kamu yönetiminde hem merkezi boyutta hem de yerel boyutta reform yapılması gerektiği birçok plan, program, rapor ve kanun tasarısında ifade edilmektedir. Ancak çalışmalarda yerel yönetimlerin mali yapılarının düzenlenmesi konusu genellikle göz ardı edilmiş veya ikinci planda kalmıştır. Bir diğer ifadeyle Türkiye’de yerel finansman yöntemlerine dair çalışmalar yerel yönetim reformunun gecikmiş bir parçası ve idari reform sürecinin en zayıf halkası olmuştur. Yerel yönetimlerin ve özellikle yerel düzeyde en büyük görev ve sorumluluğunu üstlenen belediyelerin, öz gelirleri ile (özellikle vergiler) harcamaları arasında ciddi bir tutarsızlık bulunmaktadır. Bu çalışmada; söz konusu tutarsızlığın acilen ele alınması gereken bir konu olduğunu daha iyi anlama adına kurumsal bazı raporlar, planlar ve programlar incelenmiştir. Yapılan kurumsal çalışmaların neredeyse hepsinde, yerel yönetimlerin ve özellikle belediyelerin içinde bulunduğu sorunların çözümü açısından mali özerkliğin önemli olduğu vurgusu yapılmıştır. Ayrıca ilgili kurumsal çalışmalarda ortaya konulan amaç ve hedeflerin büyük kısmına ulaşamadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel yönetim, belediye, mali özerklik, öz gelir, vergi

Abstract: The need to reform public administration, both at national and local levels, is expressed in many plans, programs, reports and draft laws. However, the subject of regulation of financial structures of local governments has generally been ignored or has remained secondary in the studies. In other words, studies on the local financing methods in Turkey has been a delayed part of local government reforms and the weakest link in the process of administrative reforms. There is a significant inconsistency between the expenditures and self-revenues (especially tax revenues) of local governments and especially municipalities, which have the greatest duties and responsibilities at the local level. In this study, some institutional reports, plans and programs are examined in order to better understand the urgent need for correction of the mentioned inconsistency. In almost all of the institutional studies, the importance of fiscal autonomy is emphasized for the solution of the problems of local governments, and municipalities in particular. In addition, this study concludes that most of the stated objectives and goals in the related institutional studies have not been reached.

Keywords: Local government, municipality, fiscal autonomy, own-revenues, tax

¹ Bu çalışma yazarın Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalında kabul edilen “Yerel Vergi Sistemlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye’deki Belediyelerin Finansmanı Açısından Bir Model Önerisi” başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

GİRİŞ

Yerel yönetimlerin vatandaşların tercihleri ile tutarlı hizmet arzını ve demokratik katılım mekanizmalarını geliştirdikleri bilinmektedir. Bu sayede kaynakların daha etkin ve verimli kullanımı sağlayarak ekonomik büyüme ve kalkınmayı pozitif yönde etkiledikleri kabul edilmektedir. Ayrıca yerel yönetimler hesap verebilirlik, saydamlık, mali disiplin ve mali sorumluluk gibi birçok konuda yaşanan olumlu gelişmelerin odak noktası haline gelmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte geleneksel kamu yönetimi anlayışı altında merkezi yönetim tarafından gerçekleştirilen kamusal hizmet arzının oluşturduğu olumsuzlukların giderilmesi açısından önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Anlatılanlara ilave olarak yerel düzeyde rekabetçi bir ortamın oluşmasına, kamusal hizmet arzında yeni yöntemlerin denenmesine ve merkezi yönetimin kamusal hizmet sunum konusundaki rolünü azaltarak daha makro plan ve programlara yoğunlaşmasına zemin hazırlamaktadır.

Türkiye’de yerel yönetimler denildiğinde akla ilk gelen birim veya en önemli yerel yönetim birimi, belediyelerdir (Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 2; Yakar ve Gündüz, 2014: 118; Alkan, 2005: 283). Yerinelik ruhunun şehrin yapısına adapte edilmesinde kilit taşı niteliğinde bir role sahip olan belediyelerin harcama, gelir ve nüfus potansiyeli nedeniyle en etkin birimler olacağı kabul edilmektedir. Çünkü toplam nüfusun büyük kısmı (2017 yılı verilerine göre % 94.03) belediye (özellikle büyükşehir belediyeleri) sınırları kapsamında yaşamaktadır (<https://biruni.tuik.gov.tr>). Yerel yönetim harcamalarının (2017 yılı itibarıyla toplam yerel yönetim harcamalarının yaklaşık % 75’i) yine önemli bir kısmı belediyelerin egemenliği altında gerçekleşmektedir. Ayrıca 1950 sonrası süreçte artan kentleşme eğilimi, yerel yönetim birimleri arasında belediyelerin önemini gün geçtikçe artırmıştır. Bu kapsamda kentleşmenin oluşturduğu problemlerin yerinde analiz edilmesi ve pratik-kalıcı önerilerle çözülmesindeki en büyük görev, yerel yönetimlere ve özellikle belediyelere düşmektedir.

Tortop’a göre (2008a: 14) “ülke düzeyindeki sorunların çözümünde başarılı olmak için yerel yönetimlerdeki uygulamalarda başarılı olmak gerekir. Vatandaşların çok yakın oldukları ve beşikten mezara kadar en çok ilişkili olduğu kuruluşlar, yerel yönetimlerdir. Vatandaşların ülke düzeyinde mutlu olmalarının yolu, yerel düzeydeki hizmetlerden memnun olmaları ile başlar. Bu nedenle yerel hizmetlerle ilgili olarak vatandaşların yakınmalarını dinlemek, bunları gidermek için çaba göstermek ve doğru olanları, haklı olanları yerine getirerek veya yanlışları düzeltme yoluna giderek yerel yönetimlerde nitelikli ve kaliteli yönetimi gerçekleştirmenin yollarını aramak gereklidir.” Ayrıca en önemli yerel yönetim birimi olan belediyeler hakkında Tortop (2008b: 15), “belediyeler modern yönetim kurallarına ve halkın beklentilerine yanıt verecek doğrultuda yönetildikleri ve kendilerine gerekli olanaklar ve kaynaklar sağlandığı takdirde, ülkenin önemli sorunlarının çözümlenmesinde ve ulusal gelirin artmasında önemli katkılar sağlayabilirler” demektedir. Bu iki ifade incelendiğinde, yerel yönetimler ve özellikle belediyeler hakkında şu yorum yapılabilir. Ulusal sorunların çözümünde ve ulusal kalkınmanın sağlanmasında en önemli yönetim birimlerinden biri olan belediyelerin, nitelikli hizmet sunarak vatandaş memnuniyetini artırması için gerekli olanak ve kaynaklara sahip olması şarttır.

Bu nedenle belediyelerin üstlendikleri görev ve sorumluluklar kapsamında yaptıkları harcamalar ile öz gelirleri arasındaki tutarsızlığın giderilmesi önemlidir.

Özellikle en düzenli, sağlıklı, sürdürülebilir ve istikrarlı finansman araçları olarak kabul edilen vergiler nezdinde daha net biçimde ortaya çıkan bu tutarsızlık, kaynakların daha etkin ve verimli sunumunu, katılım mekanizmalarının ve demokrasinin gelişimini, mali ve siyasi sorumluluğu, hesap verebilirliği ve şeffaflığı olumsuz etkilemektedir. Belirtilen olumsuz etkiler nedeniyle birçok kurumsal çalışmada belediyelerin öz gelir kaynaklarının (daha özeldede vergilerin) artırılması gereği bir amaç veya program hedefi olarak ifade edilmiştir. Ayrıca ilgili çalışmalarda belediyelerin mali açıdan yaşadıkları sorunlar somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada; kurumsal plan, program, rapor ve kanun tasarılarının incelenmesi sonucu, Türkiye'deki belediyelerin mali durumu hakkında bazı genel tespitler ve değerlendirmeler yapılarak, tümevarımcı bir analiz yöntemi benimsenmiştir. Bu kapsamda öncelikle; yerelleşme, mali yerelleşme ve mali özerklik kavramları üzerine şekillenen kuramsal çerçeve ele alınmış, belediyelerin mali açıdan özerk olması gerektiğini ifade eden ve belediyelerin mali sorunlarından bahseden akademik çalışmaların ana hatları ortaya konulmuştur. Daha sonra belirli kurumsal çalışmalar çerçevesinde belediyelerin mali sorunları ifade edilmiştir. İncelenen kurumsal çalışmalarda belirtilen amaç ve hedeflere ulaşıp ulaşılamadığı, en güncel sayısal veriler ve uygulamalar doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Vergi gelirleri ile vergi dışı öz gelir kaynaklarının toplam gelir ve harcamalar içerisindeki payının artışı, mali özerkliği sağlanmış yerel yönetimlere ulaşmanın ilk şartı olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda çalışmada; Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'ne ait istatistikler, mahalli idarelerle ilgili genel faaliyet raporları ve OECD tarafından oluşturulan raporlardan elde edilen gelir (vergi geliri, diğer öz gelirler ve merkezi transferler) ve harcama verileri çerçevesinde, Türkiye'deki belediyelerin mali özerkliği oransal analizlere dayanan tablolarla incelenmeye çalışılmıştır. İnceleme neticesinde; Türkiye'deki belediyelerin mali özerklik açısından çok zayıf bir yapıya sahip olduğu, kurumsal çalışmalarda bahsedilen mali özerklik odaklı amaç ve hedeflerin büyük kısmına ulaşılamadığı, tespit edilen sorunların ise arzu edilen düzeyde giderilmediği sonucuna varılmıştır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Geleneksel kamu yönetimi anlayışının gereğinden fazla bürokratik, duyarsız, verimsiz ve hantal olduğu ön kabulü, merkezi idarenin kamu hizmetlerini sunma noktasındaki yetersizliği, 1980 sonrası neo-liberal süreçte Dünya'da yaşanan değişikliklerin etkisiyle ortaya çıkan hızlı kentleşme süreci, yerel yönetimleri kamusal hizmet sunumu noktasında ön plana çıkarmıştır (Eken, 2005: 29; Sözen, 2005: 31-37; Toprak, 2005: 151; Yüksel, 2003: 50).

Özellikle 1980 sonrası süreçte ortaya çıkan paradigma değişimi, kentleşme, serbestleşme, özelleşme ve yerelleşme akımları, bu akımların tetiklediği yeni kamu yönetimi anlayışı, yerel yönetimlerin halkın tercihlerine uygun hizmet sunma ve hizmet farklılaştırması yapma konusundaki avantajı ile birleşince, yerel yönetimlerin önemi gün geçtikçe artmış ve belirli bir coğrafi alanla sınırlı kamusal hizmet sunumu konusunda ilgili birimler birincil konuma gelmeye başlamıştır.

Yerelleşme olarak adlandırılan bu sürecin rasyonalitesi, devletin üstlendiği dört temel fonksiyondan biri olan “kaynak tahsisi” fonksiyonu çerçevesinde yerel birimlerin daha başarılı olduğu temel savına dayanmaktadır. Yerel yönetimlerin kalan diğer fonksiyonları (dağıtım, istikrar ve düzenleme) ele almada çeşitli gerekçelerle başarısız olacağı kabulü ise ilgili fonksiyonların yönetiminde merkezi yönetimleri ön plana çıkarmaktadır (Bailey, 1999: 6; Oates, 1999: 1121).

Benzer görüşler, Musgrave ve Musgrave’in (1994: 6-14) “kamu sektörünün üçlü tahsis teorisi”, Tiebout ve Musgrave’in (Bülbül, 2013) “katlı kek modeli”, Oates’in (1999: 1121-1122) “yerelleşme teorisi” ve Tiebout’un (1956: 418) “ayakları ile oylama” hipotezinde de bahsedilmektedir.

Kaynakların daha etkin kullanımı ve demokratik katılımın mekanizmalarının geliştirilmesi amaçları üzerine şekillenen yerelleşme kavramı; karar alma sorumluluğu, kaynak oluşturma yetkisi ve gücünün üst seviyedeki kuruluşlardan (merkezi yönetim), alt seviyedeki kuruluşlara (bölgeler, yerel yönetimler ve STK’lar) transferi olarak tanımlanmaktadır (Cheema ve Rondinelli, 2007: 1; Yuliani, 2004; Eryılmaz, 2002: 225). Litvack ve Seddon (1999: 2), Miller (2002: 3) ve Dünya Bankası’nın tanımına göre ise yerelleşme; “kamusal yetki ve sorumlulukların, merkezi yönetimden taşra örgütüne, yerel yönetimlere ya da yarı özerk yönetim örgütlerine ve/veya özel sektöre devredilmesi” olarak ifade edilmektedir (Keskin, 2008: 2; Şinik, 2012: 98).

1970 sonrası süreçte makro ekonomik verilerde görülen bozulmalar sonucu devletin başarısız olduğu ve küçültülmesi gerektiği kabulü ile hızlı bir gelişim süreci içerisine giren yerelleşme akımı (Kovancılar vd., 2007: 93; Memişoğlu, 2015: 54-55); sadece yetki ve sorumlulukların değil, gelir kaynaklarının da yerel yönetimlere aktarılmasını ifade etmektedir. Çünkü kamusal hizmetlerin sorumluluğu yerel birimlere verildiğinde, onların mali kaynaklara olan ihtiyacı da artırılmış olmaktadır. Bu nedenle mali yerelleşme politikaları ile gelir-gider dengesi sağlanmalıdır ki yerel birimler üstlendikleri sorumlulukları etkin ve verimli biçimde yerine getirebilsinler. Bu açıdan finansal sorumluluk yerelleşmenin temel bileşenidir ve yerel olarak veya merkezi transferler ile yerel birimler yeterli gelir kaynaklarına sahip olmalıdır (Litvack ve Seddon, 1999: 3; Boschmann, 2009: 7). Mali yerelleşme; yerel yönetimlerin belli bir ölçüde üstlendiği hizmetleri kendi finanse etme yetki ve sorumluluğuna sahip olmasıdır (Ebel ve Yılmaz, 2002: 34). Bir diğer ifadeyle, yönetimin üst seviyelerinden daha alt seviyelerine finansal kararların ve bütçelerin devredilmesidir (Sharma, 2008). Mali yerelleşmede ilk aşama; yönetim seviyeleri arasında (ulusal, bölgesel, yerel vb.) gelir kaynakları ve harcama sorumluluklarının bölüşümüdür. İkinci aşama ise; gelir ve harcama kararlarının verilmesinde yerel ve bölgesel yönetimlere kapsamlı ve ayrıntılı bir takdir hakkı tanınmasıdır. Bu sayede yerel ve bölgesel yönetimler kaynak tahsisi, vergileme ve ücret koyma yetkileri ile kendi bütçelerini oluşturabilmektedir (Davey, 2003: 1; Siegle ve O’Mahony, 2007: 3). Yerelleşmiş mali bir sistemde yerel yönetimler, güçlü vergi tabanları ile desteklenmiş vergileme yetkileri vasıtasıyla kaynakları harekete geçirme gücüne de sahip olmaktadır (Bahl, 2008: 4-5; Boschmann, 2009: 21).

Mali yerelleşme çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir. Bunlar (Litvack ve Seddon, 1999: 3):

- Kullanıcı harçları vasıtasıyla maliyet iyileştirmesi yapma ve kendi kendini finanse etme,
 - Hizmet ve altyapı üretim sürecine yerel halkın mali ve bedensel katkısı ile ortak üretim ve finansman,
 - Dolaylı harçlar, emlak veya satış vergileri yoluyla yerel gelirlerin artırılması/genişletilmesi,
 - Genel veya özel kullanım için merkezi yönetimlerden yerel yönetimlere toplanan vergi gelirlerinden yönetimlerarası transfer yapılması,
 - Kredi/borç garantileri yoluyla yerel veya ulusal yönetim kaynaklarının harekete geçirilmesi ve belediyelere borçlanma yetkisi verilmesidir.

Mali yerelleşmenin gerçekleşme şekillerine bakıldığında; kendi kendine finansman, ortak finansman, gelir kaynaklarının artırılması ve yeterli hale getirilmesi, gelirlerin yerele devri, merkezden transferler ve borçlanabilme ilkelerinin ön planda olduğu görülmektedir (Usui, 2007: 8).

Yerel yönetimlerin kendilerinin belirlediği ve tam takdir hakkına sahip olduğu vergi gelirleri ile vergi dışı öz gelirlerinin, objektif kriterlere dayanan genel amaçlı yardımları ile özel amaçlı yardımlarının toplam yerel gelirler içerisindeki payı, öz gelirlerinin ve öz gelirler içerisindeki vergi gelirlerinin harcamalarını karşılama düzeyi ve yerel yönetimlerin özgürce harcama yapma ve borçlanabilme yetkisi, etkin mali yerelleşme düzeyini göstermekle birlikte mali özerklik düzeyini de temsil etmektedir (Blöchliger ve King, 2006: 179-181; ISMERI EUROPA ve APPLICA, 2010: 28, Bahl, 1998).

Mali özerklik ise yerel yönetimlerin varlıklarını sürdürebilmesi ve üstlendikleri hizmetleri etkin biçimde yerine getirerek demokrasinin kurumsallaşmasını sağlama yolunda yeterli, sağlıklı ve sürekli kaynaklara sahip olması, merkeze bağlılık arz etmeden vazife ve sorumluluklarını gerçekleştirmesi, ayrı mal varlığı ve finansman kaynaklarına sahip olarak, bu varlık ve kaynakları kendi kanunları çerçevesinde ve yerel halkın çıkarlarına uygun biçimde yönetmesi, harcaması, borçlanabilmesi ve bütçesini oluşturması olarak tanımlanmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2009: 260-265, Çelik, 2013: 22; Özer, 2015: 534).

Yerel yönetimlere hangi açıdan bakılırsa bakılsın, özerk olmaları konusunda bir fikir birliği mevcuttur. Bunun mali açıdan ilk şartı; öz gelir kaynaklarının yeterli seviyeye çıkarılmasından geçmektedir. Özellikle öz gelir kaynaklarından yerel vergiler, gelir yönlü mali özerkliğin temelini oluşturmaktadır. Yerel yönetimlerin öz gelir kaynaklarının ve özellikle öz gelirler içerisindeki vergi gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki payı, harcamaları karşılama düzeyinin yüksekliği ve oranlarının yerel yönetimlerce belirlenmesi durumu, en önemli mali özerklik ve yerelleşme göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Öz gelirlerin aksine özellikle merkezi transferlerin ve şartlı yardımların yüksek olması ise mali özerkliği sınırlamaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2009: 282; LAR Projesi II. Aşama, 2011: 9; Gündüzöz, 2012: 757; Korlu ve Çetinkaya, 2015: 96; Güngör, 2015: 12).

Normatif açıdan bakıldığında ve çağdaş yerel yönetim anlayışı çerçevesinde, yerel yönetimlerin harcamalarını kendi gelirleri ile finanse etmesi gerekir. Pratik olarak vergi gelirlerinin yerel yönetimlerin temel gelir kaynağı olarak kabul edilmesi, transferlerin/yardımların ise tamamlayıcı, düzenleyici ve içselleştirici olması benimsenmiştir (Bağlı, 2014: 40).

Vergiler, öz gelirler içerisindeki en düzenli, sağlıklı, sürdürülebilir ve istikrarlı finansman araçları olarak kabul edilmektedir. Ayrıca hizmeti sunan birimler ile hizmeti finanse eden kişiler arasındaki doğrudan bağlantıyı güçlendirerek, tarafların mali ve siyasi sorumluluğunu artırmaktadır. Vergi gelirleri mali özerkliğin güçlenmesinin temel koşullarından biri olmakla birlikte, belediyelerin ürettiği kamusal hizmetlerin sürekliliği ve kalitesi, bütçe dengesinin kurulması, katılımcı bütçe oluşturulması, birikmiş borçların ödenmesi ve borç-faiz sarmalından kurtulmak açısından önem arz etmektedir (Yılmaz vd., 2012: 252). Belediyelerin merkezi idareye bağımlı olmaksızın sahip olduğu vergi gelirleri arttıkça mali özerkliği sağlanmakta ve bu durum belediyelerin hizmet planlamasını daha iyi yapabilmesine, daha rahat hareket edebilmesine ve etkin hizmet sunmasına, hesap verebilirlik ve saydamlığın artmasına ve kendi girişimci güçlerinin gelişmesi gibi birçok pozitif gelişmeye katkı sağlamaktadır (Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 3; Tortop, 2008a: 13). Belirtilen nedenlerle mali özerkliği ve yerelleşmeyi ilke edinen reformlar yapılarak, vergiler ve diğer öz gelirler devamlı olarak artırılmaya çalışılmaktadır.

Mali yerelleşme ve özerklik akımının önem kazanmasıyla birlikte, birçok akademik ve kurumsal çalışmada; yerel yönetimlerin öz gelirlerinin artırılması, özellikle vergilerin yerel yönetimlerin temel finansman kaynağı haline getirilmesi, merkezi yönetim tarafından yapılan transferlere bağımlılığın azaltılması, öz gelirler üzerinde yerel meclislerin söz sahibi olması ve neticede harcamalar ile öz gelirler (daha özelde vergi gelirleri) arasındaki tutarsızlığın giderilmesi gerektiği konusunda önemli hedefler ortaya konulmuş ve kayda değer önerilerde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜRDEKİ ÇALIŞMALAR

Türkiye’de en önemli yerel yönetim birimi olarak belediyelerin, vergi gelirleri ve diğer öz gelirler açısından yaşadığı sorunları inceleyen ve belediyelerin mali özerklik temelli bir yaklaşım ile güçlendirilmesi gerektiğini ifade eden birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin Genç’e (2015) göre; Türkiye’de belediyelerin gelirler açısından merkeze bağımlı bir yapısı bulunmaktadır. Bu durum, yeterli mali özerkliğin olmadığına işaret etmekte ve belediyelerde ekonomik etkinlikten çok siyasi beklentiler ön plana çıkmaktadır. İlgili sorunu çözmek için belediyelerin öz gelirlerinin artırılması gerektiği, yerel vergilerin çeşitlendirilmesi gerektiği ve yerel meclislerin gelirler üzerinde yetkili kılınması gerektiği ifade edilmiştir. Arıkoğa (2016); etkin bir belediye yönetimi için belediyelerin gelir yapılarının iyileştirilmesine ve mali açıdan özerk olmasının önemine temas ettiği çalışmada, mevcut yerel vergilerden daha etkin yararlanılması adına önerilerde bulunmuştur. Ayrıca konaklama veya turizm vergisi gibi yeni yerel vergiler oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Çetinkaya ve Demirbaş (2010); belediyelerin kaliteli hizmet sunabilmesi için yeterli gelirlere sahip olması ve öz gelirlerinin yüksek olmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Belediyeleri öz gelirler açısından güçlendirme adına, motorlu taşıtlar vergisinin belediyelere tahsis edilmesi ve mevcut vergilerin daha verimli hale getirilmesi önerilerinde bulunmuşlardır. Marmara Belediyeler Birliği’nin (2015) organize ettiği çalışmada; belediyelerin üstlendikleri hizmetleri etkin biçimde yerine getirebilmeleri için mali özerkliği ve esnekliği destekleyen bir gelir yapısına sahip olunması gerektiği ifade edilerek, vergi ve harç tarifeleri, mevcut

vergilerin reorganizasyonu ve yeni vergi uygulamaları gibi birçok alanda çözüm önerileri sunulmuştur.

Egeli ve Diril (2012) ile Topal (2004); yerel yönetimlerin güçlü bir mali yapıya sahip olmaları için mali özerkliğin önemli olduğunu belirterek, mali özerkliğin sağlanmasında vergilendirme yetkisinin rolü (önemi) üzerinde durmuşlardır. Yüksel (2004) Türkiye’de belediyelerin mali sorunlarını; gelirlerin yetersizliği, merkezi yönetim yardımlarının şekli, öz gelir oranlarının düşüklüğü, öz gelir oranlarını belirleyebilme ve gelirlerini serbestçe harcayabilme konusundaki yetersizlikler olarak belirtmiştir. İlgili sorunların çözümü için mevcut kaynakların etkin ve verimli kullanımı, yeni vergilerin oluşturulması, merkezi bazı vergilerin belediyelere bırakılması, vergi oranlarını belediyelerin belirlemesi ve gönüllü katılımın artırılması gibi öneriler sunmuştur. Şener (1998) yerel yönetimlere ait öz gelir kaynaklarının etkinliğini kaybettiğini ifade ettiği çalışmada; yerel yönetimlerin kaynak açığını kapatma adına hizmetlerin etkinleştirilmesi, harcamaların azaltılması ve gelirlerin artırılması şeklinde üç yolun olduğunu belirtmiştir. Gelirlerin artırılması için mevcut vergilerden daha etkin yararlanılması gerektiğini ifade etmiş ve motorlu taşıtlar vergisi ile veraset ve intikal vergisi gibi kaynakların belediyelere bırakılmasını, konaklama vergisi, meslek vergisi ve değer artış vergisi gibi yeni vergilerin oluşturulmasını önermiştir. Türkoğlu (2012) yerel yönetimlerin kaynak bakımından merkezi yönetime bağımlı olduğunu, mali açıdan özerk olmadığını ve bu nedenle etkin hizmet veremediğini belirtmiştir. Bu sorunu çözme amacıyla gayrimenkul değer artışlarının vergilendirilmesini, böylece belediyelerin önemli bir gelir kaynağına sahip olacağını ifade etmiştir. Ulusoy ve Akdemir (2009) çalışmalarında; yerel yönetimlerin etkin hizmet sunması ve yerel düzeyde demokrasinin gelişimi için mali özerkliğin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bir diğer çalışmada Ulusoy ve Akdemir (2013); yerel yönetimlerin artan görevlerine rağmen, gelirlerinin artmadığını ve gelir-gider dengesizliği yaşandığını ifade ederek, yerel yönetimlerin finansman sorununu kısmen gidermek adına motorlu taşıtlar vergisinin yerel yönetimlere tahsis edilmesi veya yerel yönetimlerin ilgili verginin gelirinden pay alması gerektiği şeklinde, bir öneri beyan etmişlerdir.

İncelenen çalışmalardan görüldüğü üzere; mevcut vergiler ile diğer öz gelirlerden daha etkin yararlanılması, merkezi yönetimin sorumluluğu altındaki bazı vergilerin belediyelere bırakılması, yeni vergi türlerinin oluşturulması ve vergilendirme yetkisi verilmesi suretiyle belediyelerin mali açıdan daha özerk bir yapıya kavuşturulması, akademik çalışmalarda sıklıkla üzerinde durulan bir konudur. Aslında söz konusu bakış açısı, kamusal otoriteler ve sivil toplum kuruluşları tarafından oluşturulan birçok kurumsal çalışmada da ele alınmış ve mali özerkliği artırma odaklı hedefler ortaya konulmuştur. Bu kapsamda sonraki başlık altında, ilgili kurumsal çalışmalarda belediyelerin mali durumu hakkında yapılan değerlendirmeler analiz edilmeye çalışılmıştır.

3. KALKINMA PLANLARINDAKİ MALİ TESPİTLER

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda; hızlı nüfus artışı ve göç nedeniyle şehir ve kasabaların gittikçe büyüdüğü ve mahalli hizmetlerin hacminde genişleme olduğu ifade edilmiştir. Buna karşılık mali kaynaklar aynı düzeyde genişlemediğinden, mahalli idarelerin görevlerini etkin biçimde yerine getirme yetisini kaybettiği

belirtilmiştir. Bu durumun düzeltilmesi için mahallî idarelerin idari ve mali bünyelerinin düzeltilmesi veya kuvvetlendirilmesi gerektiği ve mahalli idarelerin kendi kendilerine yeterli duruma gelmelerinin sağlanacağı beyan edilmiştir. Bu kapsamda atılacak adım ise; bina ve arsa vergisinin düzenlenmesi ile vergiler, resimler, harçlar ve para cezalarının gözden geçirilmesi ve cari fiyat artışlarını takip edemeyenlerin yeniden düzenlenmesi olarak belirlenmiştir (DPT, 1963: 484-485). Ayrıca Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, belediyelerin bazı hizmet alanlarında yeteri kadar yatırım yapamadığı ifade edilmiş ve bu sorunun giderilmesi için genel bütçeden yardım yapıldığı belirtilmiştir. Fakat asıl hedefin yardımlar olmadığı, belediyelerin öz kaynaklarının geliştirilmesi, ödünç alma imkânlarının gerçekleştirilebilir bir seviyeye getirilmesi ve harcamalara halkın gönüllü katılımının artırılması olduğu beyan edilmiştir (DPT, 1963: 421).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda; mahalli idare gelir sisteminde yapılacak reform ile bu idarelerin öz gelirlerinin artırılacağı, gelir reformuna paralel olarak yeni bir hizmet bölüşümünün gerçekleştirileceği ve böylece kamu kesiminin hedeflerine ulaşmada etkin bir adım atılacağı beyan edilmiştir (DPT, 1968: 80). Ayrıca İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda; Türkiye'de başlayan hızlı şehirleşme hareketi ve bunun yanında ortaya çıkan gecekondu probleminin, belediyelerin zaten sınırlı olan finansman kaynaklarını büsbütün yetersiz hale getirdiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte belediyelerin genellikle programlı ve uzun süreli işlere ayıracakları ödenekleri de yetersiz görülmektedir. Anlatılanlara ilave olarak gelirlerin ihtiyaçlardan çok daha yavaş artması belediyeleri kendi görevlerini yapamaz duruma getirmiştir. Söz konusu sorunların çözümü için belediyelerin gelir kaynakları günün ihtiyaçlarına uygun hale getirilmeli önerisinde bulunulmuştur (DPT, 1968: 610-611).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre; belediyeler, il özel idareleri ve köy idarelerinin kaynaklarının yetersizliği ve öncelikli alanlarda kullanılmaması nedeniyle, kanunlarla belirlenmiş olan görevlerini gereği gibi yerine getiremedikleri ve kaynak tahsisinde saptırıcı etkenlere yol açıldığı belirtilmiştir (DPT, 1973: 113). Ayrıca kaynak yetersizliği nedeniyle merkezden yapılan transferlerin her zaman iyi kullanılmadığı ifade edilmiştir. Bunlara ilave olarak merkezi idare ile mahalli idareler arasındaki görev çizgilerinin kesin biçimde belirlenmemiş olması, yerel hizmetlerin layıkıyla karşılanamamasının bir nedeni olarak görülmüştür (DPT, 1973: 117). Gönüllü katkıların yetersiz olduğu ve üretken alanlarda kullanılmadığı planda ortaya konulan bir diğer tespittir (DPT, 1973: 979).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda; ekonomik sıkıntılar yüzünden belediye yatırımlarının yetersizliğine vurgu yapılmış, yerel yönetim sistemi içerisinde metropoliten alanlara özgü yerel yönetim birimlerinin kurulması gerektiği öne sürülmüştür. Belediyelerin özerkliklerinin sağlanmasında merkezi yönetime parasal bağımlılıkları, yeterli öz kaynaklardan yoksunluk, belediyelerin kararları, eylem ve işlemleri, organları ve görevlileri üzerindeki vesayet yetkileri başlıca darboğazlar olarak görülmüştür (DPT, 1979: 81-82). Belediyelerin kendine yeterli, üretken, kaynak yaratıcı, birlikçi, üreticiyi ve tüketiciyi koruyan halk denetiminin etkinlik kazandığı bir yönetim biçimi ve birimi şeklinde geliştirilmesi için işlevlerinin yeniden ve geniş bir çerçevede tanımlanacağı, mevcut mali olanaklarının ve özellikle öz kaynaklarının geliştirileceği ifade edilmiştir (DPT, 1979: 296). Ayrıca giderek sınıai bir toplum niteliği alan Türkiye'de ekonomik yaşamın kentlerde odaklaştığı ve milli gelirin büyük bir bölümünün kentlerde oluştuğu vurgulanmıştır. Bu bakımdan

kent belediyelerinin daha geniş ekonomik ve toplumsal işlevler ve yetkilerle donatılması, bu amaçla kentin öz kaynaklarının harekete geçirilmesi gerektiği dile getirilmiştir (DPT, 1979: 303).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda; belediyeler şehircilik hizmetlerinin ifasında ana kuruluşlar olarak kabul edilmiş ve devletin yürütmekte olduğu bazı belediye görevlerinin belediyelere devredileceği belirtilmiştir (DPT, 1985: 169). Bu sayede merkezi yönetimin yükü azaltılmaya çalışılacaktır (DPT, 1985: 2).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda; hizmet üretiminde etkinliğin sağlanması ve rasyonel kaynak kullanımı için mahalli boyuttaki hizmetlerin yerinde karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Bu bakış açısıyla yerel yönetimlerin görev, yetki ve sorumluluklarının gelirleri ile orantılı olarak artırılmasına özen gösterilmekle birlikte, gelirler içerisinde öz gelirlerin payının arttırılacağı ifade edilmiştir (DPT, 1990: 320).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda; merkezi ve yerel yönetimler arasında görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımına ilişkin yasal düzenlemelere, yerel yönetimlerin toplam gelirlerinin ve toplam gelirleri içinde öz gelirlerin payının artırılmasına olan ihtiyacın devam ettiğine dair vurgular yapılmıştır. Mahalli hizmetlerden faydalananların hizmet bedelini ödemesi yaklaşımının hayata geçirilemediği belirtilmiştir. Nüfus artışından kaynaklanan kentsel hizmet talebi artışına rağmen, belediye gelirleri içerisindeki öz gelir payının arttırılmadığı ve belediye harcamalarının büyük ölçüde merkezi yönetim transferleri ile finanse edildiği ifade edilmiştir. İlgili Plan'a göre; belediyelere ait vergilerin ve vergi dışı gelirlerin önemli bir kısmının belde sakinlerinden doğrudan tahsil edilememesi, belediye hizmetlerine karşı vatandaşların duyarlılığını azaltmakta ve yerel düzeydeki demokratik denetim mekanizmalarının gelişimini sınırlamaktadır (DPT, 1996: 124-125). Bununla birlikte teknik ve mali açıdan güçsüz belediyelerin yetki ve sorumluluklarının yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde arttırılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bu süreçte mahalli idarelerin gelir kaynaklarının kesintisiz, kamu hizmetlerine ve gerekli mali planlamaya olanak verecek şekilde düzenli ve sürekli olması sağlanarak merkezi idareye bağımlılığının azaltılacağı, mahalli idarelerin ağırlıklı olarak kendi öz kaynakları ile hizmetlerini yerine getirmelerinin sağlanacağı, mahalli idarelerin öz gelirlerini arttırmaya yönelik olarak toplayacağı vergi ve harçların oran ve miktarlarının belirlenmesinde, alt-üst sınırları merkezi idarece tespit edilmek kaydıyla yerel meclislerin yetkili kılınacağı ifade edilmektedir (DPT, 1996: 131).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre; idarenin bütünlüğü ve yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde merkezi idare ile mahalli idareler arasında hizmet ve kaynak dengesinin yeterince kurulmadığı ve koordinasyon eksikliğinin giderilemediği, yerel yönetimlerin görev, yetki, sorumluluk ve kaynak açısından güçlendirilemediğine vurgu yapılmıştır (DPT, 2000: 19). Ayrıca nüfus artışına paralel olarak kentsel hizmet talebindeki artışa rağmen yerel yönetimlerin (özellikle belediyelerin) kaynakları yeterince arttırılamamıştır. Bu durum belediyeleri yatırım projelerinin finansmanında dış kredi kullanmaya yöneltmiştir (DPT, 2000: 197). Özellikle büyükşehir belediyeleri ve metropol alanları içindeki ilçe belediyeleri, kentlerin fiziki olarak büyümesine karşın, kaynak yetersizliği, kaynakların etkin kullanılmaması, uzun dönemli hedeflerin belirlenememesi, yeteri kadar nitelikli

personel istihdam edilememesi ve eşgüdüm eksikliği nedenleriyle altyapı hizmetlerini zamanında gerçekleştirememiştir (DPT, 2000: 67).

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda ise; önceki plan döneminde yürürlüğe giren İl Özel İdaresi Kanunu, Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediye Kanunu ve Mahalli İdare Birlikleri Kanunları ile yerel yönetimlerin kalkınma konusundaki yetki ve sorumluluklarının artırıldığı, bu gelişme ile başta az gelişmiş bölgelerdeki yerel yönetimler olmak üzere, bütün yerel yönetimlerin kapasitelerinin geliştirilmesi ve kaynaklarının artırılması ihtiyacının daha da önem kazandığı ifade edilmiştir. Son yıllarda merkezi idare ile mahalli idareler arasında görev, yetki, kaynak paylaşımı ve hizmet ilişkilerinin düzenlenmesi amacıyla gerçekleştirilen yasal düzenlemelere rağmen, yerel yönetimlerle ilgili idari ve mali sorunlarının devam ettiği belirtilmiştir (DPT, 2006: 47-50). Ayrıca merkezi yönetimden yerel yönetimlere yetki ve görev aktarımının, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'ndaki ilkeler doğrultusunda yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak yetki ve görev aktarımı yapılmadan önce yerel yönetimleri yönetsel ve mali açıdan güçlendirecek önlemlerin alınması gerektiğine dikkat çekilmiştir (DPT, 2006: 95).

Son kalkınma planı olan Onuncu Kalkınma Planı'nda ise; büyükşehir belediye sisteminde yapılan son değişikliklerin plan döneminde mahalli idarelerin kaynak ihtiyaçlarını arttıracakları belirtilmiştir. Bu tespitle birlikte mahalli idarelerin daha etkin, hızlı ve nitelikli hizmet sunabilen, katılımcı, şeffaf, çevreye duyarlı, dezavantajlı kesimlerin ihtiyaçlarını gözeten ve mali sürdürülebilirliği sağlamış bir yapıya kavuşturulmasının temel amaç olduğu ifade edilmiştir. Bu sayede vatandaşların hizmetlerden memnuniyeti üst seviyelere çıkarılabilecektir (Acar ve Aydın, 2015: 25). Planda mahalli idareler dengesinin 2010-2012 döneminde ekonomik büyüme ve genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan paylardaki artışın etkisiyle pozitif döndüğüne temas edilmiştir. Bu dönüşümde mahalli idarelere merkezi bütçeden aktarılacak payların oranları ve dağıtım esaslarında yaşanan değişimin önemli etkisi vardır. Ayrıca mahalli idarelerin öz gelirlerinin kentsel taşınmazların değer artışlarını da kapsayacak şekilde arttırılması planlanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 131-134).

Onuncu Kalkınma Planı kapsamında "Kamu Gelirlerinin Kalitesinin Arttırılması Programı" bulunmaktadır. Etkin bir kamu mali sistemi için kamu gelirlerinin sağlıklı ve sürekli kaynaklardan, çağdaş yöntemlerle toplanmasının son derece önemli kabul edildiği programda, yerel yönetimlerin mali yönden merkezi yönetime bağımlılığının azaltılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda belediye ve il özel idarelerinin sermaye gelirleri hariç öz gelirlerinin plan dönemi sonunda GSYİH'ye oran olarak % 1.7'ye çıkarılması hedeflenmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 160, Kalkınma Bakanlığı, 2014c: 1). Söz konusu hedef için belirlenen eylem planları ise emlak vergisindeki sorunlara yönelik değişiklikleri, imar planı değişiklikleri sonucu gayrimenkul değer artışlarından pay alınmasını, belediye alacaklarında tahsilat etkinliğinin geliştirilmesini ve yerel öz gelirler ile genel vergi sisteminin uyumunu içermektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014c: 10).

Onuncu Kalkınma Planı kapsamındaki bir diğer program ise "Yerelde Kurumsal Kapasitenin Güçlendirilmesi Programı"dır. Programın amacı; önceliklerin isabetli belirlenmesi, uygulamada kalitenin ve kaynak kullanımında verimliliğin artırılması ve kalkınma çabalarının güçlendirilmesi için yerel düzeyde kurumsal kapasitenin,

katılımcılığın ve yönetişimin geliştirilmesidir. Bu sayede yerel hizmetler daha kaliteli ve verimli hale getirilecektir. Bu süreçte kurumsal kapasitenin gelişmesi için “başta büyükşehir belediyeleri olmak üzere mahalli idarelerin mali yönetim kapasitesinin ve öz gelirlerinin artırılması” program bileşeni olarak belirlenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 194-195).

4. BAZI ARAŞTIRMA RAPORLARINDAKİ MALİ TESPİTLER

Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu'nun raporundaki SWOT analizine göre; yerel yönetimler için zayıf yönler olarak tespit edilen önemli noktalar şunlardır: Mali açıdan öz gelir yaratma imkânlarının sınırlı olması, merkezi idareye bağımlılık, gerek belediyeler gerekse il özel idarelerine ilgili kanunları kapsamında verilen yetki ve sorumlulukların yerine getirebilmesi için gerekli olan bütçenin yetersizliği ve kıt kaynakların yarattığı diğer sorunlar. Yetki ve kaynak devrinin devam etmesi yerel yönetimler için önemli fırsatların başında yer almaktadır. Düzensiz kentleşmenin ve hızlı nüfus artışının yol açtığı sosyal ve ekonomik bozukluklar, kaynakların etkin kullanılmaması, hizmet alanlarının yerel yönetimlerin kapasitelerini (mali, idari, teknik vs.) aşması sonucunda hizmetlerin yerine getirilememesi ve dış hizmet alımı, yerel yönetimlere genel bütçe vergi gelirlerinden pay verilmesindeki adaletsizlik, yerel ve bölgesel gelişmişlik farkları gözetilmeden hizmet alanlarının artırılması, borçların büyümesi, dış borçlanma ve ekonomik krizler, yerel yönetimler için başlıca tehdit alanları olarak ifade edilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014a: 56-58).

Bunlara ilave olarak Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu raporuna göre; mali kaynakların yetersizliği ve kaynak oluşturma ile ilgili problemler önemli sorun alanlarının başında gelmektedir. Özellikle küçük belediyelerin kaynak yaratma konusunda darboğazda oldukları sıklıkla gündeme getirilmektedir. Yerel yönetimlerin genel bütçe vergi gelirlerinden aldığı paylar, genel bütçe vergi gelirlerindeki artışa paralel olarak düzenli biçimde artmasına rağmen, özellikle küçük belediyelerdeki kaynak darboğazı sorununun devam ettiği ifade edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014a: 87). Ayrıca raporda; yerel yönetimlerin ağırlıklı olarak merkezi hükümet yardımlarına dayanan gelir temin sisteminin gözden geçirilerek, yerel kaynaklara daha çok ağırlık verilen bir sistemin geçerli kılınmasının, yerel yönetimlerin yetkinliği açısından önemli olduğu vurgusu yapılmıştır. Yerel yönetimlerin mali kapasitelerinin ve kaynak geliştirme imkânlarının artırılmasının önem taşıdığı dile getirilmiştir. Çünkü merkezi idarenin aktardığı payların artırılması çeşitli bütçe kısıtları nedeniyle zor olabilmektedir. İlgili sorun alanları kapsamında uygulanması gereken temel politika ise yerel yönetimlere görevleriyle ve ölçekleriyle orantılı kaynak sağlanmasıdır (Kalkınma Bakanlığı, 2014a: 95-96). Bu amaçla belirlenen uygulama stratejileri:

- Yerel yönetimlere merkezi idare tarafından pay verilmesi sırasında, geliştirilmiş standartlar ve yerel yönetimlerin kendi öz gelirlerinin tahsilinde ve ekonomik hizmet üretmede sağlayacağı performans dikkate alınarak, aktarılan paylarda özendirici bir yüzde oranında artış yapılması.
- Belediye yatırımlarına özendirici vergi muafiyeti getirilmesi.
- İl Özel İdareleri'nin kendi gelir kanununa sahip olması.
- Gelir takip sisteminin oluşturulması.

- Yerel yönetimlerin öz gelirlerinin takip ve tahsilinin sağlanmasında etkinliğin gerçekleştirilmesi ve
- Yerel yönetimlerin öz gelirlerindeki kayıp ve kaçakların önlenmesidir. Bu kapsamda Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve yerel yönetimler arasında iş birliği yapılması gerektiği ifade edilerek, genellikle ilgili mevzuat üzerinde değişiklik ve iyileştirmeler yapılması üzerine odaklanılmıştır.

Vergi-Özel İhtisas Komisyonu raporuna göre; yerel yönetimlerin vergi gelirleri yeterli seviyede değildir. Yerel yönetimlerin öz gelirleri arasında bulunan yerel vergiler, yerel yönetimlerin kendi gelirlerini toplayarak mali yönden merkezi yönetime bağımlılıklarını azaltabilmeleri açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte yerel kaynaklardan elde edilen vergi gelirlerinin yüksek olması, verilen yerel hizmetlerin finansmanını kolaylaştırmakla kalmayıp aynı zamanda yerel yönetimlerde hesap verme sorumluluğunun da gelişmesine katkı sağlayacaktır. Fakat Türkiye’de yerel vergi gelirleri yerel yönetimlerin harcamalarını karşılamada oldukça yetersizdir. Öz gelirlerinin yetersiz olması nedeniyle yerel yönetimler giderlerini merkezden aldıkları paylarla karşılamaktadır. Bu durum yerel yönetimlerin giderek artan harcamalarının daha rahat finanse edilebilmesi sürecini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle Onuncu Kalkınma Planı döneminde yerel yönetimlerin vergi gelirlerinin artırılması bir hedef olarak belirlenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014b: 33-38; LAR Projesi II. Aşama, 2011: 47).

Kamu Yönetimi Araştırma Raporu’nda (KAYA); topluma nitelikli, ekonomik, etkin ve verimli hizmet sunma yolunda yerel yönetimlerin öz gelir olanaklarının artırılması ve özellikle yasal sınırlar içerisinde vergileme yetkisi verilmesi önerilmektedir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) tarafından 1995’te yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesiyle ilgili olarak Özel İhtisas Komisyonu’na “Mahalli İdarelerin Yeniden Yapılandırılması Raporu” hazırlanmıştır. Bu araştırmanın temel çıkış noktasını mali kaynakların merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında bölüşümü oluşturmaktadır. Bu kapsamda mali sorunların çözümü yolunda yap-işlet-devret modeli, para cezalarının etkinliğinin sağlanması, şerefiye yükümlülüğünün gerçekleştirilmesi, tapu harcı oranlarının düşürülmesi, BİT’lerin yeniden değerlendirilmesi ve yerel mali denetimi yapacak Sayıştayların kurulması gibi konular ele alınmıştır. Türkiye Genç İş adamları Derneği (TÜGİAD) tarafından yerel yönetimlerin çağın gerektirdiği üretkenliğe kavuşturulabilmesi amacıyla hukuki, idari ve mali yapılarını yeniden düzenleyen bir reform tasarısı hazırlanmıştır. Tasarıda ileri sürülen reform önerilerine göre; yerel yönetimler mali açıdan merkezi yönetime bağımlıdır. Bu nedenle yerel yönetimleri merkezi yönetimden veya merkezi yönetimin tasarruflarından gelecek finansmanla görev yapabilir durumdan kurtarıp, kendi üretecekleri kaynaklarla hizmet yapabilir duruma kavuşturmak gerektiği ifade edilmiştir (Türkoğlu ve Demirhan, 2013: 321-325).

5. ORTA VADELİ PROGRAMLARDAKİ MALİ TESPİTLER

Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Orta Vadeli Programlarda “Kamu Gelir Politikası”, “Yerel Düzeyde Kurumsal Kapasitenin Artırılması”, “Kamuda İyi Yönetişim” ve “Kamu Gelirlerinin Kalitesinin Artırılması” gibi başlıklar çerçevesinde genel olarak; yerel yönetimlerin öz gelir kaynaklarının artırılması

gerektiği vurgusu yapılmıştır. Bu kapsamda örneğin imar planı değişiklikleri sonucunda oluşacak gayrimenkul değer artışlarından kamunun pay almasının sağlanacağı, emlak vergisi sisteminin gözden geçirilerek yerel vergi sisteminin genel vergi sistemine uyumunun gerçekleştirileceği, belediye ve il özel idarelerinin mali yapılarının güçlendirilerek hemşerilerine karşı yönetim sorumluluklarının artırılacağı şeklindeki ifadelere, söz konusu programlarda değinilmiştir² (<http://www.sbb.gov.tr>). Orta vadeli mali planlarda da benzer noktalara dikkat çekildiği görülmektedir (<http://www.bumko.gov.tr>).

6. TÜRKİYE BELEDİYELER BİRLİĞİ STRATEJİK PLANINDAKİ MALİ TESPİTLER

2015-2019 yıllarını kapsayan stratejik planın temel misyonu; yerel yönetim ilkeleri çerçevesinde belediyeleri temsil etmek, belediyelerin hak ve menfaatlerini korumak ve gelişmelerine destek olmaktır. Bu kapsamda çeşitli amaç ve hedefler belirlenmiştir. Amaçlardan ilki; “karar alma süreçlerinde belediyelerin hak ve menfaatlerini korumak, yetki ve sorumluluklarını yerinden yönetim ilkesi, genel kabul görmüş hizmet standartları ve taraf olduğumuz uluslararası anlaşmalarla uyumlu olarak geliştirmek, görev ve sorumluluklarıyla orantılı mali kaynak verilmesini sağlamak” olarak belirlenmiştir. Söz konusu amaca ulaşma yolunda belirlenen hedefler ise şunlardır (Türkiye Belediyeler Birliği, 2014: 27-33):

- Belediyelerin hak ve menfaatlerini korumak ve gelişmelerine destek olmak amacıyla mevzuat çalışmalarını belediyeler lehine sonuç verecek şekilde yürütmek.
- Değişen mevzuat, genel kabul görmüş hizmet standartları ve taraf olduğumuz uluslararası sözleşmeler ile Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın öncelikleri dikkate alınarak yerel yönetim sistemimizin gelişimi için gerekli girişimlerde bulunmak.³
- Belediyelerin hak ve menfaatlerini korumaya yönelik olarak merkezi idare kurumları ve siyasi karar mekanizmaları nezdinde, belediyelerin de aktif katılımını sağlamak suretiyle, çeşitli çalışmalarda bulunmak ve farkındalık yaratmak.
- Belediyelere rehberlik ve hukuki destek kapsamındaki çalışmaları teknolojiyi etkin kullanmak suretiyle geliştirmek.

² Bahsedilenler hakkında ilave bilgi için bakınız (Orta Vadeli Program, 2018-2020: 36; Orta Vadeli Program, 2017-2019: 13; Orta Vadeli Program, 2016-2018: 14; Orta Vadeli Program, 2015-2017: 15; Orta Vadeli Program, 2010-2012).

³ Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın 9. maddesinde ulusal ekonomik politika çerçevesinde yerel makamlara kendi yetkileri dâhilinde serbestçe kullanabilecekleri yeterli mali kaynaklar sağlanacağı ve yerel makamların mali kaynaklarının Anayasa ve kanunla belirlenen sorumluluklarla orantılı olacağı belirtilmiştir. Bu çerçevede önümüzdeki dönemde belediyelerin artan görev ve sorumlulukları ile genişleyen hizmet alanları dikkate alınarak tespit edilen sorun alanlarına yönelik çözüm önerileri ile belediyelerin yetkilerinin ve mali yapılarının Anayasa ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile uyumlu olarak güçlendirilmesi hedeflenmektedir (Türkiye Belediyeler Birliği, 2014: 27-33).

• Belediye gelirlerinin, belediyelerin görev ve sorumluluklarındaki artışa paralel olarak düzenlenmesi ile mali kaynaklarının etkili ve verimli biçimde yönetilmesini sağlamak konusunda çalışmalar yapmaktır.⁴

Bu süreçte belirlenen stratejiler ise; mali yerelleşmeye yönelik olmak üzere ülkelerarası karşılaştırmaları içeren ve Türkiye için gelir paylaşım modelleri öneren bir rapor hazırlayıp paydaşların bilgisine sunmak, belediyelerde gelir ve harcama yönetimini iyileştirmek üzere çalışmalarda bulunmak, belediyelerin mali kaynaklarının artırılmasına ve belediye gelirleri mevzuatının tek bir kanunda toplanmasına yönelik yasa önerisi hazırlamaktır. 2016 yılı içinde belediyelerin öz gelirlerinin yönetimi ve arttırılması ilişkin bir rapor düzenleneceği, 2017 yılı içinde ise kaynak paylaşımı ve öz gelirlerin arttırılmasına ilişkin yasa teklifi sunulması planlanmaktadır.

7. KANUN TASARILARINDA VURGULANAN MALİ TESPİTLER

İçişler Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü tarafından Türk Belediyecilik Derneği-Konrad Adenauer Vakfı'nın katkılarıyla 1996 yılında "Mahalli İdarelerin Yeniden Yapılandırılmasına ve Bu İdarelerle İlgili Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" adında bir yasa tasarısı hazırlanmıştır. Tasarıda yerel yönetimlerin etkinlikten uzak ve merkezi yönetime aşırı bağımlı kuruluşlar haline geldiği ifade edilmiştir. Mali bağımlılığın azaltılması amacıyla tasarıda belediyelere turistik bölgelerde konaklama vergisi getirme, imar rantlarını vergilendirme, il özel idarelerine mücavir alan sınırları dışında vergi toplama yetkisi verme gibi önerilerde bulunulmuştur (Türkoğlu ve Demirhan, 2013: 323).

1998 yılında TBMM'ye, "Merkezi İdare ile Mahalli İdareler Arasında Görev Bölüşümü ve Hizmet İlişkilerinin Esaslarının Düzenlenmesi ve Çeşitli Yasalarda Mahalli İdareler ile İlgili Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" tasarısı sunulmuştur. Tasarının merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında gerçekçi bir görev bölüşümü yapmak, daha verimli kaynak kullanan yerel yönetimler oluşturmak, yerel yönetimlerin kaynak kullanımındaki ve hizmet üretimindeki payını artırmak, yerel yönetimlere görev ve sorumlulukları ile orantılı mali olanak ve yapı sağlamak gibi amaçları bulunmaktadır. Fakat daha önceki kaynak artırma anlayışından farklı olarak belediyelerin öz gelirlerine odaklanılmamakta, bütçeden aldıkları payı artırmak suretiyle kaynak artışı gerçekleştirilmektedir (Türkoğlu ve Demirhan, 2013: 327-328). Bu gibi politikaların muhtemel sonucu; yerel yönetimlerin merkezi kaynaklara bağımlılığının artışı olacaktır.

⁴ Anayasamızın 127. maddesinde yer alan "mahalli idarelere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır" hükmü gereğince, belediyelerin hem farklılaşan hem de artan görev ve sorumluluklarıyla uyumlu, dengeli ve adil bir kaynak paylaşımının sağlanmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi öngörülmektedir. Mali kaynak sağlanması kadar yönetimi de üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu kapsamda kaynakların kullanılmasında mali disiplini sağlama, kaynakların etkili, ekonomik ve verimli kullanımı ile hesap verme sorumluluğunun gerektirdiği şekilde yönetilmesine ilişkin belediyelerin kurumsal kapasitelerinin artırılmasına önem verilecektir (Türkiye Belediyeler Birliği, 2014: 27-33).

Merkezi transfer sistemindeki kriterler ile harcamalar arasında yeterli bağ kurulamaması, öz gelirler ve öz gelirler içerisindeki yerel vergi gelirlerinin yetersiz oluşu, gelirlerin artan sorumluluk ve harcamaları takip etmemesi, gelirlerin güncelliğini kaybetmesi ve yerel yönetim gelirlerine ilişkin mevzuatta bütünlük ve tutarlılık bulunmaması gibi nedenlerle, 2006 yılında “İl Özel İdaresi ve Belediye Gelirleri Kanun Tasarısı” sunulmuştur. Tasarıda söz konusu sorunların çözümü için belli başlı adımlar atılması planlanmıştır. Bunlar:

- Emlak vergisinin tamamen yerel bir vergi olarak düzenlenmesi ve yerel vergi sistemi içine alınması.
- Özellikle belediye altyapı yatırımlarından kaynaklanan taşınmaz değer artışları vergi değerini değiştiren sebepler arasına alınarak, kısmen de olsa kent rantlarının vergilendirilmesi.⁵
- Mevcut elektrik ve havagazı tüketim vergisinin, elektrik ve gaz tüketim vergisi olarak değiştirilmesi, doğal gaz ve likit petrol gaz tüketiminin vergi kapsamına alınarak, vergi tabanında önemli bir genişleme sağlanması.
- Yerel vergiler arasına önemli ve yeni bir vergi olan konaklama vergisi getirilmesi, vergi ile başta çok sayıda turist çeken yörelerde bulunan il özel idaresi ve belediyeler olmak üzere ek bir kaynak yaratılarak, bu idarelerde özellikle turizm bakımından önem arz eden altyapının tamamlanması için önemli bir katkı sağlanması.
- Uygulamada gelir yaratma potansiyelini kaybetmiş olan yangın sigortası vergisi ile çifte vergilendirme durumunda olan haberleşme vergisinin kaldırılması.
- Bazı harçların kaldırılması ve yalnızca dört adet harç alımının öngörülmesi.
- Ücrete konu olabilecek nitelikteki bazı hizmetlerle ilgili harçların kaldırılmasından sonra, ücretlerin kapsamının genişlemesi ve mahalli idare gelirleri arasında ücret gelirlerinin önemli bir yer teşkil etmesi.
- Genel bütçe vergi gelirleri tahsilâtından ayrılan payların dağıtım ölçütlerinin değiştirilmesi, nüfus kriterine ilave olarak yüzölçümü, kırsal alan nüfusu, illerin gelişmişlik endeksi ve performans sonuçlarının dağıtım ölçütleri arasına alınmasıdır. Fakat tasarı çeşitli gerekçelerle uygulamaya geçirilememiştir.

8. HÜKÜMET PROGRAMLARINDAKİ MALİ TESPİTLER⁶

64. Hükümet Programı'nda (2015);⁷ belediyelerin mali sorunlarının çözümü noktasında birtakım düzenlemelerin yapılacağı ifade edilmektedir. Bu kapsamda:

⁵ Örneğin Yavuz Sultan Selim Köprüsü'nün yapımına başlandığı 2013 yılından beri konut ve arsa fiyatlarını % 15-90 arasında artırdığı ifade edilmektedir (Habertürk, 2017). Hiçbir çaba harcanmadan servette meydana gelen bu artış, ilave gelir ve harcama gücü demektir. Fakat vergilendirilmemektedir.

⁶ 2019 yılına ait “Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı” bu başlık altında incelenmiştir.

⁷ 19 Şubat 2015 tarihinde Ankara'da düzenlenen AK Parti Belediye Başkanları İstişare ve Yönlendirme Toplantısı'nda Başbakan Davutoğlu, “belediyelerin merkezi bütçeden talepte bulunan yapılar haline gelmelerini değil, öz gelirlerini güçlendirmelerini istediklerini” vurguladı. Büyükşehir ve il belediyeleriyle yapılan toplantılarda hep bu konunun dile getirildiğini vurgulayan Davutoğlu, “İnşallah özel bir çalışma yaptırıyoruz. Bu çalışma tamamlandığında yasal düzenleme olarak da belediyelerimizin öz gelirleri artacak. Kendi gelirleriyle, kendi yağlarıyla kavrulur hale gelecekler” dedi. Başbakan Davutoğlu “seçim sonrasında atacakları adımları şimdiden planladıklarını, öz gelirleri

- “Yönetişim” başlığı altında; AB Müktesebatı ve uluslararası normlar esas alınmak suretiyle kamu mali yönetimi ve kontrol sisteminin gözden geçirilmesi, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile uyumlu olarak merkezi idare ve yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi.

- “Mali Disiplin” başlığı altında; yerel yönetimlerin öz gelirlerinin artırılması, sade ve kolay uygulanabilir vergi usul mevzuatı oluşturulması.

- “Yerel Yönetimler” başlığı altında; mahalli idarelerin yerel gelirlerini artırmaya yönelik düzenlemelerin yapılması, yerel yönetimlerin borçlanma sistematığı ve hesap verebilirliğini güçlendirecek mahiyette düzenlemelerin yapılması ve büyükşehirlerde ilçe belediyelerinin kaynaklarının artırılmasına yönelik tedbirlerin alınması gibi hususlara yer verilmiştir. Bunlara ilave olarak hükümetin 6 aylık eylem planında ilçe belediyelerinin gelirlerinin artırılmasına yönelik olarak Belediye Gelirleri Kanunu, Emlak Vergisi Kanunu ve İmar Kanunu’nda değişikliğe gidileceği ifade edilmiştir.

65. Hükümet Programı’nda (2016); “yerel yönetimlerde, kamu kaynaklarının ülke ve millet menfaatleri için kullanımını temin edecek düzenlemelerin süratle gerçekleştirileceği” temel hedefi ile şu noktalara temas edilmiştir:

- “Yönetişim” başlığı altında, merkezî idarenin politika belirleme, standart geliştirme, denetim birimlerini güçlendirme ve stratejik düzeyde etkinliğini artırma, taşra teşkilatlarının ve mahallî idarelerin insan kaynaklarının geliştirilmesine paralel olarak, operasyonel düzeyde esnekliklerini ve mali kaynaklarını genişletmeye devam etme.

- “Mali Disiplin” başlığı altında, yerel yönetimlerin öz gelirlerinin artırılması, sade ve kolay uygulanabilir vergi usul mevzuatı oluşturulması.

- “Yerel Yönetimler” başlığı altında, mahalli idarelerin yerel gelirlerini artırmaya yönelik düzenlemelerin yapılacağı, yerel yönetimlerin idari ve mali kapasitelerini geliştirerek, vatandaşa en yakın ve yerel taleplere en duyarlı hizmet birimleri olarak hızlı ve verimli çalışmalarının sağlanacağı ve mahalli idarelerin borçlanma sistemi ve hesap verilebilirliğini güçlendirecek mahiyette düzenlemelerin yapılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca belirtilen amaçlar için “Yerelde Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi Öncelikli Dönüşüm Programı” ve “Kamu Gelirlerinin Kalitesinin Artırılması Öncelikli Dönüşüm Programı” gibi program ve projelerin en kısa sürede hayata geçirileceği belirtilmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı’nda ise (2019); mahalli idarelerin son yasal düzenlemelerle genişleyen hizmet alanları, görev ve sorumlulukları dikkate alınarak, idari, teknik ve mali kapasitelerinin geliştirilmesi ihtiyacının devam ettiği ifade edilmiştir. Yıllık Program’a göre; mahalli idarelerin finans kaynaklarını etkin biçimde planlayamamaları, büyük finansman gerektiren yatırım projelerinin yanı sıra diğer projeler için de borçlanmalarına neden olmaktadır. Mali gücü yetersiz ve borçlanma kapasitesi olmayan küçük ölçekli belediyeler ise sosyal donatı projelerini finanse etmekte bile zorlanmaktadır. Oysa mahalli idarelerin daha etkin, hızlı ve nitelikli hizmet sunabilen, katılımcı, şeffaf, çevreye duyarlı, dezavantajlı kesimlerin ihtiyaçlarını gözeten ve mali sürdürülebilirliği sağlamış bir yapıya sahip olması ve vatandaşlara yeterli hizmetleri sunarak, onların memnuniyetlerini artırması temel

nasıl artıracaklarının alternatif modellerini yaptıklarını” ifade etti (Türkiye Belediyeler Birliği, 2015: 5-6).

amaçtır. Söz konusu amaç için mahalli idarelerde çalışan personelin niteliğini artırmaya yönelik eğitimler verileceği, özellikle büyükşehir belediyeleri düzeyinde yeni hizmet sunum modelleri geliştirileceği ve yerel yönetimleri mali açıdan güçlendirmek için kentsel rantların değerlendirileceği ve emlak vergisi dahil olmak üzere yerel yönetimlerin öz gelirlerinin artırılacağı beyan edilmiştir. Bu kapsamda tapu harcının ve emlak vergisinin taşınmazın gerçek değeri üzerinden alınmasını sağlamaya yönelik öneri raporu hazırlanacağı belirtilmiştir. Ayrıca mali gücü yetersiz ve borçlanma kapasitesi olmayan küçük ölçekli belediyelerde, sosyal donatı ihtiyaç analiz çalışması yapılacağı ve ilgili çalışma çerçevesinde bir finansman modeli geliştirileceği vurgulanmıştır.

Son 50 yıldır iktidara gelmiş olan hükümetlerin hükümet programlarına bakıldığında ise hemen hepsinin yerel yönetimlerle ilgili olarak; yerel yönetimlerin görev, yetki ve sorumlulukları ile gelirlerinin artırılarak yerel özerkliğinin sağlanması, merkezi ve yerel yönetimler arasında etkin bir görev, yetki ve kaynak paylaşımının yapılması, yerel yönetimlerin teşkilat yapılarında köklü değişikliklere gidilmesi, hizmetlerin görülmesi hususunda “hizmette yerellik” ilkesinin uygulanması ve yerel yönetimlerin demokratik bağımsızlıklarının ve halkın yerel yönetimlere katılımının artırılması konularını, temel ilke ve amaç edindikleri görülmektedir (Türkoğlu ve Demirhan, 2013: 326-327).

9. İLERLEME RAPORLARINDAKİ MALİ TESPİTLER⁸

Avrupa Birliği'nin (AB) aday ülke olan Türkiye'nin müktesebata uyum alanında kaydettiği ilerlemeleri ve bu alanda gözlemediği eksiklikleri beyan ettiği “İlerleme Raporları”nda, yerel yönetimlerin mali durumu hakkında önemli tespitler yer almaktadır.

2006 yılındaki ilerleme raporunda, daha önceki raporlarda da ele alınan Kamu Yönetimi Reformu Çerçeve Yasasının kabulü konusunda ilerleme kaydedilmediği, bunun sonucunda merkezi idareden yerel yönetimlere yetki devrinin gerçekleştirilemediği ve vergilendirme açısından da yerinden yönetimin sağlanamadığı ifade edilmiştir. Ayrıca yerinden yönetim konusunda daha fazla çaba gösterilmesine ihtiyaç olduğu da dile getirilmiştir. 2007 yılındaki ilerleme raporunda; yerel idarelerin mali kaynaklarının ve yetkilerinin artırılmasına daha çok önem gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. 2008 yılındaki ilerleme raporunda; 2008 yılında kabul edilen 5779 sayılı “İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun”un yerel yönetimlerin görevlerini daha etkili bir şekilde yerine getirmelerini sağlamak amacıyla gelirleri arttıracak bir yasa olduğu vurgulanmış ve yerel yönetimlere ilişkin yasaların uygulanmasına ve kapasite artırımına devam edildiği belirtilmiştir. 2010 yılındaki ilerleme raporunda; şeffaflığın, hesap verebilirliğin ve katılımcı mekanizmaların özellikle daha fazla kaynak ve sorumluluk aktarılan yerel yönetimlerde güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

2011 yılındaki ilerleme raporunda; yerel yönetimlere yetki devri konusunda ve özellikle mali kaynakların yerel idarelere aktarılmasıyla ilgili olarak ilerleme

⁸ 2006-07-08-10-11-13-14-16 ve 2018 yıllarına ait AB İlerleme Raporları'ndan elde edilen bilgilerdir.

kaydedilmediği vurgulanmıştır. Bu nedenle belediyelerin merkezi yönetim tarafından tahsis edilen gelirlere aşırı bağımlı hale geldiği ve yerinden yönetim sürecinde bir ilerleme kaydedilemediği belirtilmiştir. Başta mali gelirlerin yerel idarelere aktarılması olmak üzere, yetki devrinin hayata geçirilmediği noktasında ağırlıklı olarak durulmuştur. 2013 yılındaki ilerleme raporunda; yerel yönetimlere yetki devri konusunda sınırlı ilerleme kaydedildiği, Kasım ayında kabul edilen Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile belediye yetkilerinin kapsamının genişletildiği, böylece bazı küçük belediyelerin kamu hizmeti sunma konusunda kapasitelerinin zayıf olduğu yönündeki Avrupa Konseyi eleştirilerinin kısmen karşılandığı dile getirilmiştir. Ancak yetki devri yoluyla belediyelerin güçlendirilmesi veya kendi gelirlerini toplamalarının sağlanması konusunda Avrupa Konseyi tavsiyelerinin hala yerine getirilmediği vurgulanmıştır. 2014 yılındaki ilerleme raporunda; 2012 yılında Büyükşehir Belediye Kanunu'nda yapılan değişiklikle belediyelerin sınırlarının yeniden belirlenmesi ve yetki kapsamının genişletilmesi düzenlemesinin ardından, mali yerinden yönetim konusunda çok sınırlı bir ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. 2016 yılındaki ilerleme raporunda; belediye sınırlarını yeniden çizen ve belediyelerin sorumluluklarının kapsamını genişleten Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda 6360 sayılı Kanun ile 2012 yılında yapılan değişikliğe rağmen, mali yerinden yönetimin sınırlı kaldığı ve belediyelerin kendilerine devredilen sorumlulukları yerine getirmek için gerekli mali kaynaklara ihtiyaç duydukları ifade edilmiştir. 2018 yılındaki ilerleme raporunda ise; belediyelerin mali sorunlarından bahsedilmemektedir. Temel olarak belediye yöneticilerinin ve seçilmiş temsilcilerin yerine yapılan kayyum atamalarının yerel demokrasiye zarar verdiğine vurgu yapılmıştır.

AB İlerleme Raporları'ndan görüleceği üzere; yerinden yönetim konusunda önemli bir ilerlemenin kaydedilemediği, özellikle mali kaynakların yerele devri veya yerel yönetimlerin mali açıdan güçlendirilmesi konusunda çok sınırlı bir ilerlemenin olduğu ifade edilmiştir. Yerel yönetimlerin merkezden transfer edilen gelirlere mali açıdan bağımlı hale geldiği belirtilmekle birlikte, üstlenilen sorumlulukların layıkıyla yerine getirilmesi için daha fazla mali kaynağa ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.

Analiz edilen çalışmalar kapsamında belediyeler açısından genel bir çıkarımda bulunulursa:

- Yerel birimler içerisinde belediyelerin kent hizmetlerinin ifasında ana kuruluşlar olduğu,
- Kentlerde yaşayan nüfusun gittikçe arttığı ve kentlerde yoğunlaşma yaşandığı,
- Yerel düzeyde gelir-gider dengesinin sağlanamadığı, bu nedenle dış finansman (borçlanma) ve dış hizmet alımının yapıldığı,
- Yerel düzeyde harcamalarda ve mevcut kaynakların kullanımında etkinliğin sağlanamadığı,
- Yerel meclislerin hala vergilendirme yetkisine sahip olmadığı,
- Vergilendirme yetkisinin olmaması, mevcut kaynakların etkin kullanılamaması ve yeni kaynakların oluşturulamaması yüzünden gelirlerin ihtiyaçlardaki artışı takip edemediği,
- Kendi kendine yeterli ve üretken olması gereken yerel birimlerin görevlerini layıkıyla yerine getiremediği,

- Anlatılan sorunlar nedeniyle belediye hizmetlerine olan duyarlılığın azaldığı, demokratik denetim mekanizmalarının gelişmediği ve
- Bazı hizmet alanlarına (özellikle küçük ölçekli) belediyelerin hiç yatırım yapmadığını, ifade etmek mümkündür.

Ayrıca yetki ve görev aktarmadan önce yerel birimlerin yönetsel, teknik ve mali açıdan güçlendirilmesi gerektiğine temas edilerek, yerel düzeyde genel olarak gelir yetersizliğinin yaşandığı, bu yetersizliğin ise öz gelirlerin, öz gelirler içerisinde de vergi gelirlerinin ve gönüllü katılımın⁹ artırılarak giderilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu sayede yerel hizmetlerden memnuniyet düzeyinin artacağı ve mali sürdürülebilirliği sağlanmış belediyelerin oluşacağı dile getirilmiştir. Mevcut durumda öz gelirlerin, öz gelirler içerisinde ise vergi gelirlerinin düşük düzeylerde olduğu, harcamaların büyük kısmının genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan pay ile finanse edildiği ve bu nedenle yerel birimlerin önemli ölçüde merkezi yönetime bağımlı olduğu, mali ve siyasi sorumluluğun ise gelişmediği vurgulanmıştır.

10. BELEDİYELERİN HARCAMALARI İLE ÖZ GELİRLERİ ARASINDAKİ TUTARSIZLIK: MEVCUT DURUM

İncelenen planlar, programlar, raporlar ve kanun tasarılarından görüleceği üzere; belediyelerin artan görev ve sorumluluklarını daha etkin ve verimli biçimde yerine getirebilmesi, gelir-gider dengesinin sağlanması, borçlanma ve dış hizmet alımının azaltılması veya yapılmaması, borç-faiz sarmalına yakalanma ihtimalinin azaltılarak bütçenin etkin hizmet sunma potansiyelinin artırılması, gelirlerin ihtiyaçlardaki artış takip edebilmesi, belediyelerin kendi kendine yeterli ve üretken olması, belediye hizmetlerine olan duyarlılığın, katılımcı bütçe çalışmalarının ve demokratik denetim mekanizmalarının gelişebilmesi, vergilemede mükellef uyumunun artması, mali ve siyasi sorumluluğun, hesap verebilirliğin ve şeffaflığın genişlemesi, popülist ve partizanca yaklaşımların dizginlenebilmesi, yerel düzeyde mali aldanma riskinin azalması, yerel tercih ve önceliklerle tutarlı hizmet üretim süreçlerinin işletilebilmesi ve neticede vatandaş memnuniyetinin artırılabilmesi için belediyelerin öz gelir kaynaklarının¹⁰ ve özellikle öz gelirler içerisinde yer alan vergi gelirlerinin artırılması gereği, genel bir hedef olarak ortaya konulmaktadır.

⁹ 5393 sayılı Kanununun 77. maddesine göre belediye “sağlık, eğitim, spor, çevre, sosyal hizmet ve yardım, kütüphane, park, trafik ve kültür hizmetleriyle yaşlılara, kadın ve çocuklara, engellilere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerin yapılmasında beldede dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmetlerde etkinlik, tasarruf ve verimliliği artırmak amacıyla gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygular” denilmektedir.

¹⁰ Öz gelirler, yerel yönetimlerin genel bütçe vergi gelirlerinden aldığı paylar, yurtdışı ve yurtiçi kurum, kuruluş ve kişilerden alınan her türlü yardım, bağışlar ve borçlanma dışında kalan diğer tüm gelirleri olarak tanımlanabilir (MİGM, 2015: 116).

Tablo 1: Belediye Seviyelerine Göre Harcama Analizi (%)

Yıllar	Büyükşehir Belediyeleri/Yerel Yönetimler	Büyükşehir Belediyeleri/Belediyeler	Büyükşehir Dışı İl Belediyeleri/Yerel Yönetimler	Büyükşehir Dışı İl Belediyeleri/Belediyeler	İlçe ve Belde Belediyeleri/ Yerel Yönetimler	İlçe ve Belde Belediyeleri/ Belediyeler
2006	25.4	38.7	7.43	11.33	32.8	50.0
2007	26.2	39.9	7.25	11.05	32.2	49.1
2008	26.8	39.8	7.41	10.99	33.2	49.2
2009	28.3	44.1	6.77	10.52	29.3	45.5
2010	26.5	40.1	7.41	11.23	32.2	48.7
2011	25.5	37.9	8.03	11.92	34.0	50.4
2012	24.3	35.8	8.09	11.93	35.6	52.5
2013	25.9	37.8	8.08	11.81	34.8	50.8
2014	36.1	48.0	5.18	6.89	31.6	45.8
2015	35.3	47.6	5.17	6.99	34.6	46.8
2016	37.5	49.7	5.25	6.97	32.7	43.5
2017*	37.4	50.6	5.35	7.22	31.3	42.2

Kaynak: <https://www.muhasibat.gov.tr>. Tarafımızca hesaplanmıştır. *2017 yılına ait veriler, dış denetimi sonuçlandırılmamış bireysel mali tablolar konsolide edilerek hazırlanmış datalardan yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 1'e göre toplam yerel yönetim harcamalarının son yıllarda yaklaşık % 75'i belediyelerce yapılmaktadır. Belediyelerin toplam harcamalarına bağlı idareler ve mahalli idare birlikleri de ilave edilirse, söz konusu oran daha da artmaktadır. Özellikle 2009 yılından sonra yakalanan artış eğiliminde, belediyelerin mali yapısını güçlendirmeye yönelik çıkarılan kanunların (örneğin 5779 sayılı Kanun) ve 2008 Küresel Krizi'nin etkisini azaltma amaçlı gerçekleştirilen harcamaları artırma çabalarının etkili olduğu ifade edilebilir. 2017 yılında belediyelerin dışındaki yerel birimlerin toplam harcama potansiyeli ise % 25.95'tir. Bu durum nüfusun büyük kısmına (2017 itibarıyla % 94.03) hitap eden belediyelerin sorumluluğunun somut bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Fakat belediye seviyelerine göre durum değişmektedir. Tablo 1 üzerinden bir değerlendirme yapıldığında; belediyelerin ve yerel yönetimlerin toplam harcamaları içerisinde en fazla harcama yapan birimin ilçe ve belde belediyeleri, büyükşehir belediyeleri ve büyükşehir dışı il belediyeleri olarak sıralandığı görülmektedir. Ancak 2014 yılından itibaren büyükşehir belediyelerinin, ilçe ve belde belediyelerini geçtiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca 2006 ile 2017 yılları kıyaslandığında büyükşehir belediyeleri harcamalarının belediyelerin toplam harcamaları içerisindeki oranı yaklaşık % 11-12'lik bir artış göstermiştir. İlçe ve belde belediyeleri ile büyükşehir dışı il belediyeleri ise aynı kıyaslama kapsamında % 4-8'lik bir azalış yaşamıştır. Dikkat edildiğinde 6360 sayılı

Kanun ile diğer belediyelerin harcama potansiyellerinde yaşanan kaybın, büyükşehir belediyeleri bünyesine geçtiği ortaya çıkmakta ve bu durum ilgili belediyelerin önemini gün geçtikçe artırmaktadır.

Tablo 2: Yerel Yönetimlerin ve Belediyelerin Türlerine Göre Öz Gelir Analizi (%)

Yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	Öz Gelir/Toplam Gelir	Öz Gelir/Toplam Gelir	Öz Gelir/Toplam Gelir	Öz Gelir/Toplam Gelir	Öz Gelir/Toplam Gelir	Öz Gelir/Toplam Gelir
Belediyeler	47.43	48.11	43.68	39.36	40.49	41.23
Belediyeğe Bağlı İdareler	89.61	89.81	88.63	84.73	87.04	86.61
İl Özel İdareleri	9.78	8.98	8.37	8.64	7.71	8.74
Mahalli İdare Birlikleri	47.64	34.01	28.47	23.61	26.99	25.55
Mahalli İdareler Toplam	46.92	46.02	49.34	44.49	45.96	47.15
Yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	Öz Gelir/Toplam Gelir	Öz Gelir/Toplam Gelir	Öz Gelir/Toplam Gelir	Öz Gelir/Toplam Gelir	Öz Gelir/Toplam Gelir	Öz Gelir/Toplam Gelir
Büyükşehir Belediyeleri	30.79	32.35	32.74	24.12	24.26	27.34
İl Belediyeleri	52.51	49.95	43.46	42.85	43.33	42.15
İlçe ve Belde Belediyeleri	58.89	59.85	55.14	53.78	56.34	55.73
Belediyeler Toplam	47.43	48.11	43.68	39.36	40.49	41.23

Kaynak: MİGM, 2018, 87-88, MİGM, 2017: 93-94, MİGM, 2016: 88-89, MİGM, 2014: 135-137

Tablo 2'ye göre belediyeğe bağlı idarelerin (Su ve Kanalizasyon Genel Müdürlükleri ile EGO, İETT ve ESHOT)¹¹ dışındaki tüm yerel birimlerin öz gelir/toplam gelir oranı % 50'nin altındadır. Yerel yönetimler bir bütün olarak ele alındığında öz gelir/toplam gelir oranının yine % 50'nin altında olduğu ve 2015 yılında önceki yıla göre yaklaşık % 5'lik bir azalmanın yaşandığı görülmektedir. 2017 yılında ise 2015 yılına kıyasla yaklaşık % 2.50'lik bir artış yaşanmıştır. Söz konusu oranın % 40 ve üstü seviyelerde olmasının en önemli nedeni; faaliyetlerini hizmet karşılığı aldığı ücretlerle finanse eden belediyeğe bağlı idarelerin¹² varlığıdır.

¹¹ Sadece büyükşehir belediyelerinde vardır ve toplam 33 tane bağlı idare bulunmaktadır (<http://www.tbb.gov.tr>).

¹² Bağlı İdareler; mülk ve teşebbüs geliri, bağış ve yardım ile özel gelirler, faiz, pay, ceza, sermaye geliri ve alacaklardan tahsilat gibi kalemlerden gelirler elde etmektedir. Fakat vergi geliri elde

Belediyeler kendi içinde incelendiğinde ise; tüm belediye seviyelerinde öz gelir/toplam gelir oranının 2012-2013 döneminde % 48 düzeylerine ulaştığı, sonraki yıllarda ise azalış trendine girdiği görülmektedir. Azalış trendi, 2016 yılında tersine dönmüştür. 2017 yılında ise öz gelir/toplam gelir oranında yaşanan sınırlı iyileşme devam etmiştir. Öz gelir/toplam gelir oranının en düşük olduğu belediye grubu; (2017 yılında önceki yıla kıyasla % 3'lük bir artış yaşamasına rağmen) büyükşehir belediyeleridir. Büyükşehir belediyeleri 2012-2013 dönemine kıyasla % 3-5 aralığında öz gelir kaybı yaşamıştır. İl belediyelerinde ise 2012-2013 dönemine kıyasla öz gelir kaybı % 6-10 aralığında değişmektedir. İncelenen yıllarda öz gelirler açısından en az kaybın yaşandığı belediye seviyesi, ilçe ve belde belediyeleridir. Öz gelir kaynakları arasında yer alan vergilerin seyrini ise Tablo 3 üzerinden takip etmek mümkündür.

Tablo 3: Belediye Seviyelerine Göre Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatından Aktarılan Paylar ve Vergi Geliri Analizi (%)¹³

Vergi Geliri/Toplam Gelir				
Yıllar	Büyükşehir Belediyeleri	Büyükşehir Dışı İl Belediyeleri	İlçe ve Belde Belediyeleri	Tüm Belediyeler
2006	0.96	9.08	20.25	11.38
2007	1.39	7.57	18.50	10.36
2008	1.14	10.8	18.72	11.09
2009	0.98	9.15	16.47	9.13
2010	0.96	9.24	21.25	12.0
2011	1.0	9.35	21.60	12.38
2012	0.99	8.95	20.59	11.77
2013	1.05	8.14	19.11	10.87
2014	0.99	8.36	22.40	11.23
2015	0.98	7.72	22.23	11.37

edememektedir. Sadece 2560 sayılı Kanun hükümlerine göre kurulan Su ve Kanalizasyon İdareleri, çevre temizlik vergisi tahsil edip ilgili belediyelere aktarmaktadır. Buna rağmen öz gelir/toplam gelir oranı 2017 yılı itibarıyla % 87 civarındadır ve mali anlamda yüksek bir özerkliğe sahiptir. Mahalli İdare Birlikleri'nde (Türkiye Belediyeler Birliği, Vilayetler Hizmet Birliği, Marmara Belediyeler Birliği, Ege Belediyeler Birliği, İç Anadolu Belediyeler Birliği, Akdeniz Belediyeler Birliği, İstanbul Boğazi Belediyeler Birliği vb. birlikler ile Turizm, Sulama ve Köylere Hizmet Götürme Birlikleri'nden oluşmaktadır) 2013 yılının ilk çeyreğinden beri vergi geliri elde edememektedir. Öz gelir/toplam gelir oranı ise 2017 yılı itibarıyla % 25.55 düzeyindedir.

¹³ Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (MİGM) hazırladığı faaliyet raporlarında Muhasebat Genel Müdürlüğü'nden aldığı verileri kullanmaktadır. Fakat raporlarda "Vergi Gelirleri" diye ifade ettiği veriler, vergi gelirleri ile harçların birlikte değerlendirilmesi sonucu (Ekonomik kod 2 ve Ekonomik kod 4 sınıflamalarında açıkça görülmektedir) elde edilmiş verilerdir. Oysa vergi ve harçlar öz gelirler olmakla birlikte, aynı gelir sınıflamasına dâhil edilemez. Bu nedenle Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün "Vergi Gelirleri" ile ilgili istatistiki değerlendirmeleri mali özerklik çerçevesinde yanıltıcı olmaktadır. Çünkü belediyelerin vergi gelirleri/toplam gelir oranı olması gerekenden daha yüksek görünmektedir.

2016	0.94	7.42	22.30	11.23
2017	0.86	6.48	19.30	9.60
Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatından Aktarılan Pay*/Toplam Gelir				
Yıllar	Büyükşehir Belediyeleri	Büyükşehir Dışı İl Belediyeleri	İlçe ve Belde Belediyeleri	Tüm Belediyeler
2006	58.9	39.7	36.8	46.0
2007	57.2	35.6	35.6	44.2
2008	63.8	38.7	39.3	48.6
2009	57.1	45.7	44.1	49.8
2010	64.8	46.0	40.6	50.6
2011	65.9	47.9	40.3	50.9
2012	68.9	47.0	40.2	51.9
2013	67.3	49.6	38.9	51.1
2014	66.8	54.7	41.6	54.5
2015	78.3	56.2	45.5	61.4
2016	77.5	55.5	43.1	60.1
2017	75.6	55.8	43.9	59.8

Kaynak: <https://www.muhasibat.gov.tr>. Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

*Bu veri kişi ve kurumlardan alınan payların bir bütün olarak incelenmesi sonucu elde edilmiştir. Dolayısıyla ilgili veriler içerisinde devlet payı, çevre temizlik vergisinden alınan pay, yönetim giderlerine katılma payı, kamu harcamalarına katılma payı, mahalli idarelere ait paylar ve diğer paylar başlıkları altında elde edilen gelirler düşülmelidir. Bu düzenleme, oranlar üzerinde %3-4'lük bir azalışa neden olmaktadır.

Tablo 3'e göre 2017 yılında büyükşehir belediyeleri vergi gelirlerinin toplam büyükşehir belediye gelirleri içerisindeki payı %1'in altındadır. Büyükşehir belediyelerinin elde ettikleri vergi gelirlerinin toplam gelirleri içerisindeki payının bu kadar düşük olmasının sebebi; vergi kaynaklarının sadece eğlence vergisi, ilan ve reklam vergisi ve yangın sigorta vergisi ile sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca ilçe belediyeleri tarafından tahsil edilen çevre temizlik vergisinden büyükşehir belediyelerine %20 oranında pay verilmektedir (İpek, 2015: 431, Arıkboğa, 2016: 281).

Büyükşehir dışı il belediyelerine ait vergi gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki payı, özellikle 2010 yılı sonrası bir azalış eğilimi içerisine girmiş ve %6-8 seviyelerine kadar düşmüştür. İlçe ve belde belediyeleri tarafından elde edilen vergi gelirlerinin bu belediyelerin toplam geliri içerisindeki payı ise %18-23 seviyesindedir. Özellikle il belediyelerinin ilçe ve belde belediyelerine kıyasla öz gelir açısından zayıf olmasının nedeni; büyükşehir sınırları içerisindeki ilçe belediyeleri tarafından tahsil edilen emlak ve çevre temizlik vergisinin diğer belediyelere göre daha yüksek oranlarla tahsil edilmesidir. Nitekim Emlak Vergisi Kanunu'nun 8. ve 18. maddelerinde, 5216 sayılı Kanunun uygulandığı büyükşehirlerde bina ve arazi vergisi oranlarının %100 artırımlı uygulanacağı ve Belediye Gelirleri Kanunu'nun mükerrer 44. maddesi gereği çevre temizlik

vergisinin büyükşehirlerde % 25 artırımlı uygulanacağına dair hükümler bulunmakta ve fiilen uygulanmaktadır (Arıkboğa, 2016: 286).

Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nden alınan veriler çerçevesinde belediyelere ait vergilerin harcamaları karşılama düzeyine bakıldığında ise; 2017 yılında tüm belediyelerde oran % 8.33, büyükşehir belediyelerinde % 0.7, büyükşehir dışı il belediyelerinde % 5.78, ilçe ve belde belediyelerinde % 17.9 olarak şekillenmektedir. Vergilerin harcamaları karşılama düzeyinin, toplam gelirler içerisindeki paya kıyasla daha düşük olduğunu gösteren bu veriler, harcamalar ile vergiler arasındaki tutarsızlığı net biçimde ortaya koymaktadır (<https://www.muhasibat.gov.tr>).

Vergilerin ve diğer öz gelir kaynaklarının, toplam gelirler içerisindeki payının ve harcamaları karşılama düzeyinin azalması, belediyelerin merkezi kaynaklara olan bağımlılığını¹⁴ gün geçtikçe arttırmış ve tüm belediyeler açısından oransal bağımlılık düzeyi, 6360 sayılı Kanun ve proje nitelikli yardımlarla birlikte % 60-65 aralığına gelmiştir (Yılmaz, 2015: 19; Ağcakaya ve Berkay, 2014; Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 11).

Özellikle nüfusun büyük kısmına hizmet vermek zorunda olan büyükşehir belediyeleri mali açıdan merkezi transferlere en fazla bağımlı ve öz gelirleri en düşük (vergi gelirlerinin toplam gelire ve harcamalara oranı açısından) yerel birimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Alınan bağış ve yardımlar ile özel gelirler dâhil edildiğinde bağımlılık (Gündüzöz, 2012: 367) % 80 sınırlarına yaklaşmaktadır. Süreç gittikçe yerel hizmet sunumunda büyükşehir modelini cazip hale getirmekle birlikte, ilgili birimlerin mali açıdan daha bağımsız ve özerk hareket etmeleri durumunda elde edilebilecek birtakım olumlu edinimlerden mahrum kalınmasına sebebiyet vermektedir (Ulusoy ve Tekdere, 2017: 453).

Tablo 4: Yerel Yönetim Gelirlerinin Oransal Dağılımı (2016)

Ülkeler	Vergiler/ Toplam Gelir	Ülkeler	Hibeler ve Sübvansiyon lar/Toplam Gelir	Ülkeler	Diğer Gelirler/T oplam Gelir	Ülkeler	Öz Gelir
Letonya	60.8	Malta	94.4	İrlanda	30.9	Letonya	69.9
İsveç	55.1	Litvanya	89.4	Güney Kıbrıs	27.5	Finlandiya	69.1
Fransa	51.7	Estonya	84.5	Portekiz	27.3	Fransa	68.9
İspanya	51.6	Romanya	81.9	Finlandiya	22.9	Portekiz	68.2
Çekya	46.4	Bulgaristan	81.5	Belçika	20.4	İsveç	67.2
Finlandiya	46.2	Slovakya	74.2	Lüksemburg	20.3	İspanya	62.9
Slovenya	41.4	Hollanda	73.2	Avusturya	20.2	Çekya	62.1
Portekiz	40.9	Türkiye	71.8	Slovenya	19.2	Güney Kıbrıs	61.1
İtalya	40.2	Birleşik Krallık	67.0	Almanya	19.1	Slovenya	60.6
Almanya	38.8	Avusturya	65.3	Slovakya	18.5	Almanya	57.9

¹⁴ Türkiye'de merkezi yönetim vergi gelirlerinden belediyelere yapılan transferler esas olarak "şartsız" transfer niteliğindedir. Sadece bu yönüyle bakıldığında, dikey ve yatay eşitliği sağlamayı amaç edinen transfer uygulamasının mali özerklik açısından çok büyük bir olumsuzluk oluşturmadığı da zaman zaman ifade edilebilmektedir (Yılmaz, 2015: 23).

Hırvatistan*	36.6	Yunanistan	64.9	Fransa	17.2	İtalya	53.0
AB (28 ülke)	36.4	Danimarka	59.3	Hollanda	16.7	AB (28 ülke)	51.7
Macaristan	36.0	Hırvatistan	57.9	Birleşik Krallık	16.7	Belçika	51.4
Danimarka	35.4	Polonya	57.6	Çekya	15.7	İrlanda	50.7
Güney Kıbrıs*	33.6	Macaristan	51.8	Türkiye	15.3	Lüksemburg	48.6
Polonya	32.7	Lüksemburg	51.4	AB (28 ülke)	15.3	Macaristan	48.1
Belçika	31.0	İrlanda	49.3	İtalya	12.8	Polonya	42.4
Lüksemburg	28.3	Belçika	48.7	İsveç	12.1	Hırvatistan	42.1
Yunanistan	24.5	AB (28 ülke)	48.3	Macaristan	12.1	Danimarka	40.7
İrlanda	19.8	İtalya	47.0	Estonya	12.0	Yunanistan	35.0
Birleşik Krallık	16.3	Almanya	42.7	İspanya	11.3	Avusturya	34.7
Avusturya	14.5	Slovenya	39.5	Yunanistan	10.5	Birleşik Krallık	33.0
Türkiye	12.9	Güney Kıbrıs	38.9	Polonya	9.7	Türkiye	28.2
Romanya*	10.8	Çekya	37.9	Letonya	9.1	Hollanda	26.8
Bulgaristan*	10.1	İspanya	37.2	Bulgaristan	8.4	Slovakya	25.8
Hollanda	10.1	Portekiz	32.9	Romanya	7.3	Bulgaristan	18.5
Slovakya	7.3	İsveç	32.8	Malta	5.6	Romanya	18.1
Litvanya*	5.4	Fransa	31.1	Hırvatistan	5.5	Estonya	15.5
Estonya	3.5	Finlandiya	30.8	Danimarka	5.3	Litvanya	10.6
Malta*	0	Letonya	30.2	Litvanya	5.2	Malta	5.6

Kaynak: OECD, 2018: 19, OECD ve UCLG, 2016

Not: Diğer gelirler: Tarife ve ücretler, mülk gelirleri ve sosyal katkılardan oluşmaktadır. Almanya, Avusturya, Belçika ve İspanya'daki eyalet yönetimleri/özerk yönetimler oransal analize dâhil değildir.

*Litvanya, Romanya, Bulgaristan, Hırvatistan, Güney Kıbrıs ve Malta'ya ait veriler, 2013 yılı verileridir. Türkiye'ye ait veriler ise 2015 yılına aittir.

Tablo 4'te AB üyesi ülkeler ile Türkiye'deki yerel yönetimlerin gelirler açısından karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. İlgili tabloya göre; Türkiye'de yerel yönetim vergi gelirlerinin toplam yerel gelirler içerisindeki payı 12.9'dur ve AB ortalamasının yaklaşık 1/3'ü düzeyindedir. Vergi geliri/toplam gelir kıyaslamasında Türkiye'nin gerisinde olan ülkeler Romanya, Bulgaristan, Hollanda, Slovakya, Litvanya, Estonya ve Malta'dır. Oransal açıdan Türkiye'den üstün olup, AB ortalamasının altında olan ülkeler Danimarka, Güney Kıbrıs, Polonya, Belçika, Yunanistan, Macaristan, Lüksemburg, İrlanda, Birleşik Krallık ve Avusturya'dır. AB ortalamasının üzerinde olup, en yüksek oransal değerlere sahip olan ülkeler ise Letonya, İsveç, İspanya, Fransa, Finlandiya, İtalya, Çekya, Portekiz, Almanya, Slovenya ve Hırvatistan'dır. Tablo 4'te dikkat çeken önemli bir diğer nokta; vergi geliri oranı düşük olan ülkelerin hibe ve sübvansiyon geliri oranının yüksek olmasıdır. Türkiye, söz konusu tabloya göre Malta, Litvanya, Estonya, Romanya, Bulgaristan, Slovakya ve Hollanda'dan sonra en yüksek hibe ve sübvansiyon geliri elden eden 8. ülkedir. AB ortalamasının üzerinde olmakla birlikte, en yüksek oransal değerlere sahip olan bu ülkelerin merkezden transfer edilen kaynaklara olan bağımlılığı açıkça ortaya çıkmaktadır. AB ortalamasının altında olup, hibe ve sübvansiyon geliri oranı en düşük olan ülkeler ise Letonya, Finlandiya, Fransa, İsveç, Portekiz, İspanya, Çekya,

Güney Kıbrıs, Slovenya, Almanya ve İtalya olarak şekillenmektedir. Diğer gelirler bakımından Türkiye, AB ortalaması ile aynı oransal büyüklüğe sahiptir. AB ortalamasının üzerinde olup, en yüksek oransal değerlere sahip olan ülkelerin başında İrlanda, Güney Kıbrıs, Portekiz ve Finlandiya gelmektedir. Diğer gelirler açısından en düşük oransal değerlere sahip olan ülkeler ise Litvanya, Danimarka, Hırvatistan ve Malta'dır.

Türkiye hibe ve sübvansiyon geliri ile diğer gelirler içerisinde yer alan mülk gelirleri ve sosyal katkıların dışındaki kıyaslamaların hepsinde AB ortalamasının altında kalmıştır. Mülk gelirleri ile sosyal katkıların toplam gelirler içerisindeki payı ise 2015 yılında %4.3'tür (OECD, 2018: 19). Anlatılanlar kapsamında Türkiye; vergilendirme yetkisi olmayan,¹⁵ vergi geliri/toplam gelir oranı düşük ve mali bağımlılığı yüksek bir yerel yönetim profili çizmektedir. Ortaya çıkan bu profil nedeniyle Türkiye, toplam öz gelirler bakımından da AB ortalamasının altında yer almaktadır.

Türkiye açısından belediyelerin ve diğer yerel yönetimlerin öz gelirlerinin ve özellikle vergi gelirlerinin çok düşük seviyelerde olduğuna işaret eden tablolar, mali yerleşme ve özerklik akımının tersi yönde bir işleyişi göstermektedir. Ayrıca söz konusu durum, mali özerklik üzerinden elde edilebilecek kazanımlardan¹⁶ mahrum kalınmasına zemin hazırlamaktadır.

SONUÇ

İncelenen çalışmaların büyük kısmında belediyelerin idari ve mali açıdan güçlendirileceği, genel olarak öz gelirlerin, özelde ise vergilerin artırılarak kendilerine yeterli duruma gelmelerinin sağlanacağı ifade edilmiştir. Ayrıca görevlerle orantılı gelir kaynağının sağlanması hedefi üzerinde durulmuştur. Söz konusu hedefin kanuni zemini, Anayasanın 127. maddesinde yer almaktadır. İlgili maddede "bu idarelere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır" denilmektedir. Gelir kaynaklarının genel bütçe üzerinden aktarılan tahsilatlarla veya öz gelir artışıyla mı olacağı ifade edilmemiştir. Söz konusu eksiklik veya belirsizlik siyasi, idari, ekonomik ve mali birtakım amaç ve endişelerle birleşince belediyelerin kaynak sorunu, genel bütçe vergi gelirleri tahsilatından aktarılan paylarla çözülmeye

¹⁵ Türkiye'de belediyelerin mevcut mali düzenlemeler kapsamında vergilendirme yetkisi yoktur. Dolayısıyla belediyeler tahsil ettikleri vergiler ile ilgili oranlar, matrahlar, indirimler, muafiyetler ve istisnalar konusunda söz hakkına sahip değildir. Vergisel düzenlemeler daha çok merkezi düzeyde kanunla (TBMM) ve kanunun çizdiği sınırlar dâhilinde Bakanlar Kurulu (yeni uygulamada Cumhurbaşkanı) tarafından gerçekleştirilmektedir. Mali özerklik konusunda yapılan düzenlemelerde en önemli kısıtlardan biri olan vergilendirme yetkisine sahip olmama durumu, genel olarak öz gelirlerin, öz gelirler içerisinde de vergi gelirlerinin sınırlı düzeyde kalmasına zemin hazırlamaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2009: 276).

¹⁶ Öz gelirler içerisinde en düzenli, sağlıklı, sürdürülebilir ve istikrarlı finansman araçları olarak kabul edilen vergiler, mali özerkliğin güçlenmesinin temel koşullarından biri olmakla birlikte, belediyelerin ürettiği kamusal hizmetlerin sürekliliği ve kalitesi, bütçe dengesinin kurulması, katılımcı bütçe oluşturulması, daha etkin hizmet planlaması yapılması, birikmiş borçların ödenmesi, borç-faiz sarmalından kurtulmak, mali ve siyasi sorumluluğun artması, hesap verebilirlik ve saydamlığın gelişmesi gibi birçok pozitif gelişmeye katkı sağlamaktadır (Yılmaz vd., 2012: 252; Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 3; Tortop, 2008a: 13).

çalışılmıştır. Bu anlayış, vergilerin ve diğer öz gelirlerin artırılması vasıtasıyla belediyelerin kendi kendilerine yeterli hale getirilmesi konusundaki hedef ile çelişmektedir. Söz konusu çelişki nedeniyle, belediyelerin toplam gelir ve harcamaları içerisinde (başta vergiler olmak üzere) öz gelirlerin oldukça sınırlı bir yer edindiği sonucuna ulaşılmıştır.

Nitekim 2017 yılı verilerine göre toplam yerel yönetim harcamalarının yaklaşık %75'i belediyeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Söz konusu oran, bağlı idareler ile mahalli idare birliklerine ait harcamalar dahil edildiğinde daha da artmaktadır. 2017 itibarıyla toplam belediye harcamalarının %50.6'sı büyükşehir belediyeleri tarafından yapılmakta, daha sonra ilçe ve belde belediyeleri (%42.2) ile büyükşehir dışı il belediyeleri (%7.2) gelmektedir. Büyükşehir belediyelerinde öz gelir/toplam gelir oranı 2017 yılında %27.34'tür. Vergi geliri/toplam gelir oranı ise %0.86'dır. İlgili oranlar büyükşehir dışı il belediyelerinde %42.15 - %6.48, ilçe ve belde belediyelerinde ise %55.73 - %19.30 olarak şekillenmektedir. Veriler incelendiğinde; yerel düzeyde en büyük harcama sorumluluğunu üstlenen büyükşehir belediyelerinin, vergi gelirleri ile toplam öz gelirler bakımından en zayıf konumda olan belediye seviyesi olduğu anlaşılmaktadır. Büyükşehir belediyeleri düzeyinde vergi gelirleri gerçekleştirilen harcamaların %1'ini bile karşılamamaktadır. Bu nedenle başta büyükşehir belediyeleri olmak üzere tüm belediye seviyelerinde temel finansman kaynağı, merkezi yönetim tarafından yapılan transferler olmaktadır.

Türkiye'deki yerel yönetimlerin merkezi transferlere olan bağımlılığını, uluslararası karşılaştırmalar ile doğrulamak mümkündür. Nitekim OECD verilerine göre; Türkiye'de yerel yönetim vergi gelirlerinin toplam yerel gelirler içerisindeki payı %12.9'dur ve AB ortalamasının yaklaşık 1/3'ü düzeyindedir. Vergi geliri/toplam gelir oranı düşük olan ülkelerin, hibe ve sübvansiyon geliri/toplam gelir oranı genellikle yüksek olmaktadır. OECD verilerine göre %71.8'lik oran ile Türkiye; Malta, Litvanya, Estonya, Romanya, Bulgaristan, Slovakya ve Hollanda'dan sonra en yüksek hibe ve sübvansiyon geliri elden eden sekizinci ülke konumundadır. Diğer gelirler toplamı bakımından Türkiye'deki yerel yönetimler, AB ortalaması ile aynı oransal büyüklüğe (%15.3) sahiptir. Fakat Türkiye, diğer gelirler içerisinde yer alan mülk gelirleri ile sosyal katkılar bakımından AB ortalamasının üzerinde, tarife ve ücret gelirleri bakımından ise AB ortalamasının altındadır. Mülk gelirleri ile sosyal katkıların toplam gelirler içerisindeki payı ise 2015 yılında %4.3'tür. Oransal analizler incelendiğinde; Türkiye'de yerel yönetimlerin finansal açıdan mali yerelleşme ve özerklik akımının tersi yönde bir yapılanma içerisinde yer aldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bununla birlikte özellikle büyükşehir belediyeleri düzeyinde harcamalar ile öz gelirler (daha özde vergiler) arasında önemli bir tutarsızlık yaşandığı görülmektedir. Veriler, mahalli idarelerin ağırlıklı olarak öz gelir kaynakları ile hizmetlerini yerine getirmesi hedefinin de tutturulamadığına veya tutturulamayacağına işaret etmektedir.

Onuncu Kalkınma Planı kapsamında ve "Kamu Gelirlerinin Kalitesinin Artırılması Programı" çerçevesinde yerel yönetimlerin mali yönden merkezi yönetime olan bağımlılığının azaltılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda belediye ve il özel idarelerinin sermaye gelirleri hariç öz gelirlerinin plan dönemi sonunda GSYİH'ye oran olarak %1.7'ye çıkarılması hedeflenmektedir. 10. Kalkınma Planı,

2018 yılında sonlanmıştır. 2017 yılında Türkiye'nin GSYİH'si 3.106.537.751¹⁷ bin TL, belediye ve il özel idarelerinin sermaye gelirleri hariç öz gelirleri ise 32.956.524¹⁸ bin TL'dir. İlgili rakamlar kapsamında 2017 yılı itibariyle¹⁹ oran % 1.06'dır ve belirlenen hedefe ulaşamadığı görülmektedir.

Analiz edilen çalışmalarda belirtilen; kentlerin öz gelir kaynaklarının harekete geçirilmesi, gönüllü katılımın artırılması ve hizmetten yararlananların bedel ödemesi prensibi gibi uygulamalar konusunda ciddi adımlar atılmadığını ifade etmek mümkündür. Ayrıca özellikle küçük ölçekli belediyelerde teknik ve donanımsal kapasitenin gelişimi ile nitelikli eleman istihdamı sorunları da giderilememiştir.

Belediyelerin genel bütçe vergi gelirleri tahsilatından aktarılan paylara olan aşırı bağımlılığı, öz gelir kaynaklarını harekete geçirme konusunda isteksiz davranılmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'deki belediyeler bölgesel farklılıklarda göz önüne alındığında kendi kendilerine gelir oluşturma potansiyeline çok fazla sahip değildir. Sahip oldukları potansiyeli kullanmak isteyip istemedikleri de tartışma konusudur. Çünkü bütün mali özerklik söylemlerine rağmen belediyelerimizin (özellikle ilçe belediyeleri veya küçük ölçekli belediyeler) kendi hizmet alanlarında ve yetkileri dâhilindeki vatandaşlardan birikmiş vergi borçlarının (emlak ve çevre temizlik vergisi gibi) veya vergi dışı gelirlerinin (harcamalara katılım payı gibi) tahsilatı konusunda, yeniden seçilme kaygısıyla çekingen veya ihmalkâr davrandıkları söylenebilir.

Belediyelere ait öz gelir kaynaklarının günün ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi konusunda etkin politikalar uygulanmadığı görülmektedir. Nitekim 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu yürürlüğe gireli otuz yıldan fazla bir süre geçmiştir. Fakat bazı vergilerin konusu, kapsamı, mükellefiyeti, istisna ve muafiyetleri noktasında güncelleme yapılmamıştır. Bu nedenle belediyeler birçok gelir kaynağından hala etkin biçimde yararlanamamakta ve öz gelirlerini arttıramamaktadır. Örneğin emlak vergisi ve çevre temizlik vergisi dışında vergi ve harç tarifeleri 1992 ve 2004 yıllarında güncellenmekle birlikte, 2004 yılından günümüze kadar güncellenmemiştir. Haberleşme vergisinin mükellefi PTT olarak belirlenmekle birlikte, 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu kapsamında mükellefler; Türk Telekomünikasyon Anonim Şirketi (Türk Telekom) ve Türkiye Cumhuriyeti Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü olarak belirlenmiştir. Oysa aynı veya benzer hizmeti sunan birçok kurum bulunmasına rağmen bu vergiye tabi değildir. Kanunun içeriğindeki telefon kavramından kasıt sabit telefondur. Fakat günümüzde cep telefonu, araç telefonu ve telefon yerine geçen tabletler olmak üzere aynı işlevi gören farklı araçlar mevcuttur. Haberleşme hizmetlerinin gittikçe mobil telefonlarla yapılması haberleşme vergisinden elde edilebilecek potansiyel geliri azaltmaktadır. Bununla birlikte data ücreti kavramı, internet bağlantısı ücretini de içermesine rağmen günümüzde mobil veya sabit hatlar kapsamında gerçekleşen internet bağlantısı işlemleri üzerinden haberleşme vergisi hesaplanmamaktadır. Ayrıca haberleşme vergisi, özel iletişim vergisi nedeniyle hala çifte vergilendirme konumunu korumaktadır. İlgili gerekçe yüzünden haberleşme vergisi üzerinde ciddi değişiklikler yapılmamakta ve vergi göz ardı edilmeye çalışılmaktadır. Haberleşme

¹⁷ İlgili veri BÜMKO'dan alınmıştır (<http://www.bumko.gov.tr>).

¹⁸ İlgili veri 2017 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu'ndan elde edilmiştir.

¹⁹ Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulan istatistiklerde, 2018'e ait son çeyrek verileri olmadığı için 2017 yılı verilerine göre hesaplama yapılmıştır.

vergisinin oranının % 6 iken % 1'e düşürülmesi söz konusu anlayışın bir tezahürüdür. 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nda elektrik ve havagazı tüketim vergisi ile ilgili 34, 35 ve 37. maddelere bakıldığında, belediyelerin havagazı üzerinden vergi alması gerekmektedir. Oysa günümüzde havagazı artık gelir getiren bir matrah olma özelliğini kaybetmiştir. Doğalgaz uygulaması ise neredeyse tüm kentlerimizde bulunmaktadır. Fakat kanun kapsamında doğalgaz üzerinden vergi alınmamaktadır. Bununla birlikte LPG'de kapsam dışıdır.

Ayrıca tellallık harcı işlevini yitirmekle birlikte, eğlence vergisi ile kaynak suları harcında beyan ve ödeme koşulları günümüz koşullarına uygun değildir. İşgal harcında mükellefin türü ve işgalin niteliği dikkate alınmadan m² başına aynı tarife uygulandığı için mükellef grupları arasında adaletsizlikler olmaktadır. Belediyeler tarafından çeşitli Kanun hükümlerine göre kesilen para cezalarından gecikme zammı alınmaması, özellikle cezaların geç tahsil edilmesi durumunda belediyeleri gelir kaybına uğratmaktadır. Bunlara ilave olarak Belediye Gelirleri Kanunu'nun çıktığı 1981 yılından günümüze reklam yöntemleri (led ekran, lazer vb.) değişmiştir. Fakat bu yöntemlere uygulanacak tarifeler konusunda belirsizlikler bulunmaktadır. Anlatılanlar nedeniyle birçok vergi ve harç geliri enflasyon karşısında değer kaybına uğramakta ve gelir potansiyelini gün geçtikçe kaybetmektedir.

Anlatılanlara ilave olarak kentsel taşınmazların değer artışlarını kapsayacak rant vergisi ve AB üyesi birçok ülkede yerel düzeyde uygulaması olan konaklama vergisi gibi yeni gelir kaynakları oluşturulamamıştır. Emlak vergisi yasal açıdan yerel bir vergi haline getirilememiş ve belediyelere ait gelir mevzuatı tek bir çatı altında toplanamamıştır. Yangın sigorta vergisinin etkinleştirilmesi yönünde gelişme sağlanamamış, harçların sayısı azaltılamamış ve dolayısıyla belediye meclislerinin söz hakkının olduğu ücret gelirlerinin kapsamı arzu edilen düzeyde genişletilememiştir.

Genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan kaynakların dağıtım esaslarında (5779 sayılı Kanun ile) geçmişe kıyasla iyileşmeler yaşansa da, farklılıkları gözetken ek kriterler (gelir kapasitesi farklılıkları, milli gelire katkı, nüfus yoğunluğu, yaşlı nüfus, eğitim çağındaki nüfus, turistik özellikler, mevsimsel özellikler, işsiz sayısı, konut sayısı, sosyal yardıma muhtaç kişi sayısı, göçmen sayısı vb.) hala getirilememiş ve pay oranlarında merkezi yönetim tarafından zaman zaman tek taraflı değişiklikler yapıldığı için, dağıtım mekanizması istikrarsız bir görünüm arz edip ihtiyaçları etkin karşılama konusunda güç kaybına uğramıştır.

İncelenen çalışmaların bazılarında belediyelerin vergilendirme yetkisine sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Fakat mevcut durumda merkezi yönetim tarafından belirlenen alt ve üst sınırlar çerçevesinde, belediye meclislerinin vergi ve harçların oran ve miktarlarını belirlemesi konusunda bile bir gelişme yaşanmamıştır. Öz gelirlerin takip ve tahsilinde etkinliğin artırılması, öz gelirlerde kayıp ve kaçakların azaltılması ve vergilendirmede yerinden yönetimin sağlanması gibi konularda ise uygulamaya yönelik politikalar mevcut değildir. Anlatılanlar nedeniyle belediyelerin merkezi yönetim tarafından aktarılan kaynaklara bağımlı olmasını sağlayan bir kısır döngü oluşmaktadır. Bununla birlikte son dönemlerde yaşanan siyasi olaylar (darbe girişimi vb.) yüzünden mali yerelleşme, yerel yönetimlerle gelir paylaşımı ve yerel düzeyde öz gelir artışına yönelik rapor ve kanun tasarısı hazırlama çalışmaları sektöre uğramıştır.

Bahsedilen gelişmeler çerçevesinde belediyelerin programlı ve uzun süreli işlere, bir diğer ifadeyle yatırım harcamalarına ayıracakları kaynakları genellikle yetersiz kalmaktadır (Muhasebat Genel Müdürlüğü'nden alınan verilere göre 2017 yılı itibariyle belediye harcamalarının % 61'ini cari harcamalar, % 37.5'ini ise yatırım harcamaları oluşturmaktadır). Bu kapsamda yatırımlar için borçlanma gerçekleşmekte, dış hizmet alımları ve bütçe dışı uygulamalar artmaktadır. Söz konusu süreç neticesinde; özelleştirme veya sorumlulukları merkezi yönetime devretme gibi alışkanlıklar yaygınlık kazanmaktadır. Ayrıca mali ve siyasi sorumluluğun geliştiği, hesap verebilirliğin ve şeffaflığın arttığı, aktif demokratik denetim mekanizmaları çerçevesinde üstlendikleri hizmetleri layıkıyla yerine getirme potansiyeline sahip belediyelerin oluşacağı normatif yapılanma çabaları, olumsuz etkilenmektedir. Oysa, yerel vergilere dayanan bir finansman sistemi; merkezi yönetimin vatandaş ile belediye arasındaki finansal aracılık rolünü zayıflatacak, yerel yönetimler kendilerini merkezi yönetime değil vatandaşa karşı sorumlu hissedecek ve fiilen harcama yapan birimlerin üzerindeki hesap verebilirlik baskısı ve sorumluluk duygusu artacaktır. Süreç; vatandaşların tercihleriyle ve yerel önceliklerle tutarlı, daha etkin ve verimli hizmet sunumu sağlayarak, yerel düzeyde vatandaş memnuniyetini yükseltebilecektir. Anlatılanlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde; kurumsal plan, program, rapor vb. çalışmalarda ortaya konulan amaç ve hedeflerin daha ulaşılabilir amaç ve hedefler olması, ilgili amaç ve hedeflere ulaşmak için daha aktif politikalar uygulanması ve uygulama sonuçlarının denetlenmesi gibi, temel bir öneride bulunulabilir. Bu sayede, belediyeler ve diğer yerel yönetimlerle ilgili daha başarılı kurumsal değerlendirmeler ve sonuçlar elde edilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. ve Aydın, F. (2015), “Tüm Yönleri ile Belediye Gelirleri”, TBB, http://www.tbb.gov.tr/online/yayinlar/tum_yonleri_ile_belediye_gelirleri/files/web%20belediye%20gelirleri.pdf, Erişim Tarihi: 18.08.2016.
- Ağcakaya, S. ve Berkay, F. (2014), “Türkiye’de Belediyelerin Borç Yapısının İncelenmesi: 1980-2013”, 2. Uluslararası Davraz Kongresi Küresel Sorunlar ve Çözüm Arayışları, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2689-2719.
- Alkan, A. T. (2005), “Şehir ve Şehir Kavramlarını Yeniden Yorumlamakta Belediyelerin Yeni Görevleri Üzerine Düşünceler”, Vecdi Akyüz (Ed.), *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*, II, İlke Yayıncılık, 281-285.
- Arikboğa, Ü. (2016), “Türkiye’de Belediyelerin Gelir Yapısı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33): 276-297.
- Bağlı, M. S. (2014), “Mali Yerelleşme Düzeyinin Ölçümü (Mali Özerklik Derecesi)”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 23(2): 124-132.
- Bahl, R. (1998), “Implementation Rules for Fiscal Decentralization”, *International Seminar on Land Policy and Economic Development*, Land Reform Training Institute”, Taiwan, 1-30.
- Bahl, R. (2008), “The Pillars Of Fiscal Decentralization”, *CAF Working Paper*, 1-55, <https://www.caf.com/media/3961/200807Bahl.pdf>, Erişim Tarihi: 05.05.2016.
- Bailey, S. J. (1999), *Local Government Economics: Principles and Practice*, London: Macmillan Press Limited.
- Blöchliger, H. ve King, D. (2006), “Less Than You Thought: The Fiscal Autonomy Of Sub-Central Governments”, *OECD Economic Studies*, 155-188, <http://www.oecd.org/dataoecd/62/59/40507581.pdf>, Erişim Tarihi: 04.02.2017.
- Boschmann, N. (2009), “Fiscal Decentralization and Options for Donor Harmonisation”, *DPWG-LGD*, 100-101, <https://delog.org/web/wp-content/uploads/2018/04/Fiscal-Decentralisation.pdf>, Erişim Tarihi: 04.02.2017.
- Bülbül, D. (2013), “Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Kamu Kesimi Bütçesi Üzerine Etkileri”, *IAAOJ Social Science*, 1(2): 48-69.
- Cheema G. S. ve Rondinelli, D. A. (2007), “From Government Decentralization to Decentralized Governance”, Cheema G. S. and Rondinelli, D. (Ed.), *Decentralized Governance: Emerging Concepts and Practices*, Washington: Brookings Institution Press.
- Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı* (2019), http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/2019_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf Erişim Tarihi: 02.04.2019.
- Çelik, A. (2013), “Yerel Özerklik Açısından 5393 Sayılı Belediye Kanunu’nun Genel Bir Değerlendirmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1): 17-28.

Çetinkaya, Ö. ve Demirbaş, T. (2010), “Belediye Gelirlerinin Analizi ve Mali Özerklik Açısından Değerlendirilmesi”, İstanbul Üniversitesi, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 53. Seri, 1-18

Davey, K. (2003), *Fiscal Decentralization*, 1-8, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN017650.pdf> Erişim Tarihi: 07.03.2016.

DPT (1963), *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf> Erişim Tarihi: 15.09.2016.

DPT (1968), *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf>, Erişim Tarihi: 15.09.2016.

DPT (1973), *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf> Erişim Tarihi: 15.09.2016.

DPT (1979), *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf> (15.09.2016).

DPT (1985), *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf> Erişim Tarihi: 15.09.2016.

DPT (1990), *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı*, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf> Erişim Tarihi: 15.09.2016.

DPT (1996), *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf> Erişim Tarihi: 15.09.2016.

DPT (2000), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf> Erişim Tarihi: 15.09.2016.

DPT (2006), *Dokuzuncu Kalkınma Planı*, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf>, Erişim Tarihi: 15.09.2016.

Ebel, Robert. D. ve Yılmaz, Serdar (2002), “Concept of Fiscal Decentralization and Worldwide Overview”, *World Bank Institute Working Paper*, Nr. 30346, 1-64,

Egeli, H. ve Diril F. (2012), “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Mali Özerklik ve Vergilendirme Yetkisi”, *Sayıştay Dergisi*, 84(2): 25-44,

Eken, M. (2005), *Yönetimde Şeffaflık; Teori-Uygulama*, Adapazarı: Sakarya Kitabevi.

Eryılmaz, B. (2002), *Bürokrasi ve Siyaset*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Genç, Fatma N. (2015), “Belediyelerin Temel Sorun Alanları”, Mehmet Mecek, Mesut Doğan ve Bekir Parlak (Ed.), *İdari ve Mali Açısından Türkiye’de Yerel Yönetimler*, Antalya: BEKAD Yayınları.

Gündüzöz, İ. (2012), “Belediye Ekonomisi: Belediyelerin Ekonomideki Yeri ve Önemi”, Türkiye Belediyeler Birliği, Ankara, http://www.tbb.gov.tr/online/yayinlar/belediye_ekonomisi/, Erişim Tarihi: 01.09.2016.

Güngör, H. (2015), “Belediye Öz Gelirlerinin Tahsilatı ve Denetimi”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, 811(10): 10-20,

Habertürk (2017) “Yavuz Sultan Selim Köprüsü Konut Fiyatlarını %90 Artırdı”, <http://www.haberturk.com/ekonomi/emlak/haber/1398552-yavuz-sultan-selim-kopru>

su-konut-fiyatlarini--90-artirdi, Erişim Tarihi: 21.02.2017.

ISMERI EUROPA ve APPLICA (2010), “Distribution of Competences in relation to Regional Development Policies in the Member States of the European Union”, FINALREPORT, <http://ec.europa.eu/regionalpolicy/sources/docgener/studies/pdf/2010distributioncompetence.pdf>, Erişim Tarihi: 09.09.2016.

İpek, S. (2015), “Yerel Yönetimlerin Gelirleri”, Mehmet Mecek, Mesut Doğan ve Bekir Parlak (Ed.), *İdari ve Mali Açından Türkiye’de Yerel Yönetimler*, Antalya: BEKAD Yayınları.

Kalkınma Bakanlığı (2013), “Onuncu Kalkınma Planı”, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf>, Erişim Tarihi: 15.09.2016.

Kalkınma Bakanlığı (2014a), “Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, http://www.cka.org.tr/dosyalar/Ozel%20Ihtisas%20Komisyonu%20Raporlar%C4%B1/Yerel%20Y%C3%B6netimler_%C3%B6ik.pdf, Erişim Tarihi: 15.09.2016.

Kalkınma Bakanlığı (2014b), “Vergi-Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Onuncu Kalkınma Planı”, 2014-2018, <http://www.sbb.gov.tr/Lists/zel%20ihtisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/246/Vergi%20%C3%96zel%20%C4%B0htisas%20Komisyonu%20Raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 15.09.2016.

Kalkınma Bakanlığı (2014c), “Kamu Gelirlerinin Kalitesinin Artırılması Programı Eylem Planı, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018”, Koordinatör: Maliye Bakanlığı, http://odop.kalkinma.gov.tr/dokumanlar/6Kamu_Gelirlerinin_Kalitesinin_Artirilmasi_Programi.pdf, Erişim Tarihi: 15.09.2016.

Keskin, N. E. (2008), “Dünya Bankası ve Eğitimde Yerelleşme: Kamu Okullarında İşletmecilik”, *Küreselleşme ve Demokratikleşme Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 1-11,

Korlu, K. ve Çetinkaya, Ö. (2015), “Türkiye’deki Belediyelerin Mali Özerkliğinin Öz Gelirler Bağlamında Analizi ve Değerlendirilmesi”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(4): 95-111,

Kovancılar, B., Miynat, M. ve Bursalıoğlu S. A. (2007), *Kamu Maliyesinde Küresel Değişimler*, Ankara: Gazi Kitabevi.

LAR Projesi II. Aşama (2011), “Türkiye’de Yerel Yönetim Reformu Uygulamasının Devamına Destek Projesi, Türkiye ve Seçilen Bazı AB Ülkelerinde Belediye Gelir ve Giderleri: Karşılaştırmalı Değerlendirme ve Öneriler”.

Litvack, J. ve Jessica S. (1999), “Decentralization Briefing Notes”, World Bank Institute, *Working Papers*, Washington, D.C., <https://siteresources.worldbank.org/WBI/Resources/wbi37142.pdf>, Erişim Tarihi: 01.04.2016.

Marmara Belediyeler Birliği (2015), “Belediyelerin Mali Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Çalıştay Raporu*, İstanbul, <http://marmara.gov.tr/UserFiles/Attachments/2017/04/14/7d174b70-19d6-4e93-a8e6-2559cce259d9.pdf>, Erişim Tarihi: 09.09.2016

Memişoğlu, Dilek (2015), “Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Değişim ve Dönüşümü: Reform ve Sonuçları”, Mehmet Mecek, Mesut Doğan ve Bekir Parlak (Ed.), *İdari ve Mali Açından Türkiye’de Yerel Yönetimler*, Antalya: BEKAD Yayınları.

MİGM (2014), *2013 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu*, http://www.migm.gov.tr/kurumlar/migm.gov.tr/YAYINLAR/FAAL%C4%B0YET%20RAPORLARI/2013_faaliyet_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 09.09.2016.

MİGM (2015), *2014 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu*, http://www.migm.gov.tr/kurumlar/migm.gov.tr/YAYINLAR/FAAL%C4%B0YET%20RAPORLARI/2014_Faaliyet_Raporu.PDF, Erişim Tarihi: 09.09.2016.

MİGM (2016), *2015 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu*, http://www.migm.gov.tr/kurumlar/migm.gov.tr/YAYINLAR/FAAL%C4%B0YET%20RAPORLARI/2015_MAHALLI_IDARELER_GENEL_FAALİYET_RAPORU.pdf, Erişim Tarihi: 22.03.2017.

MİGM (2017), *2016 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu*, http://www.migm.gov.tr/kurumlar/migm.gov.tr/YAYINLAR/FAAL%C4%B0YET%20RAPORLARI/2016_MAHALLI_IDARELER_GENEL_FAALİYET_RAPORU.pdf, Erişim Tarihi: 12.07.2018.

MİGM (2018), *2017 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu*, https://webdosya.csb.gov.tr/db/yerelyonetimler/icerikler/2017_m-_gnl_faal_rpr-20180904082437.pdf, Erişim Tarihi: 12.07.2018.

Miller, Keith (2002), “Advantages and Disadvantages of Local Government Decentralization”, *Caribbean Conference On Local Government and Decentralization*, At The Ocean View International Hotel, Georgetown – Guyana, 1-16, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.134.5990&rep=rep1&type=pdf>, Erişim Tarihi: 01.11.2016.

Musgrave, R. A. ve Musgrave, P. B. (1994), *Public Finance in Theory and Practice*, Fifth Edition, McGraw-Hill, International Edition, Financial Series, Literatür Yayıncılık.

Oates, W. (1999), “An Essay on Fiscal Federalism”, *Journal of Economic Literature*, 47(3): 1120-1149,

OECD (2018), *Subnational Governments in OECD Countries: Key Data 2018*, <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/Subnational-governments-in-OECD-Countries-Key-Data-2018.pdf>, Erişim Tarihi: 23.08.2018.

OECD ve UCLG (2016), *Subnational Governments around the world: Structure and finance, A first contribution to the Global Observatory on Local Finances*, Part III, Country Profiles, https://www.uclg.org/sites/default/files/global_observatory_of_local_finance-part_iii.pdf, Erişim Tarihi: 07.10.2017.

Özer, M. A. (2015), “Türkiye’de Kamu Yönetiminin Denetiminde Yeni Arayışlar: Kamu Denetçiliği Kurumu Örneği”. *Sayıştay Dergisi*, 98(3): 19-40.

Siegle, J. ve O’Mahony, P. (2007), *Assessing the Merits of Decentralization as a Conflict Mitigation Strategy*, USAID Decentralization and Democratic Local Governance Programming Handbook, 1-72.

Sharma, C. K. (2008), *Emerging Dimensions of Decentralization Debate in the Age of Glocalization*, Kurukshetra University, Kurukshetra, INDIA: Haryana,

- Sözen, S. (2005), *Teori ve Uygulamada Yeni Kamu Yönetimi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şener, M. (1998), “Türkiye’de Belediyelerin Finansman Sorunları ve Çözüm Önerileri”, <http://cu.dergipark.gov.tr/download/article-file/50033>, Erişim Tarihi: 07.09.2016.
- Şinik, B. (2012), *Avrupa’dan Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Örnekleri*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Tiebout, C. (1956), “A Pure Theory of Local Expenditures”, *The Journal of Political Economy*, 64(5): 416-424.
- Topal, A. K. (2004), “Belediyelerin Öz Gelirlerinin Arttırılmasında Vergilendirme Yetkisi: Ülkeler Arası Bir Karşılaştırma”, *İİBF Dergisi*, 18 (3-4): 119-133,
- Toprak, E. (2005), *Etkin ve Demokratik Bir Devlet İçin Türk Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma*, İstanbul: Şubat yayınları.
- Tortop, N. (2008a), “Yerel Yönetimlerin Hizmet ve Gelir Bölüşümünün Önemi ve Saydamlık”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, 727(14): 13-14.
- Tortop, Nuri (2008b), “Belediyelerin Ülkelerin Gelişmesi Yönünden Önemi”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, 719(16): 15-16.
- Türkoğlu, İ. (2012), Belediye Gelirleri ve Yeni Bir Gelir Kaynağı Olarak Şehirleşme Rantı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(40): 293-305.
- Türkoğlu, İ. ve Demirhan, Y. (2013), “Yerel Yönetim Gelir ve Giderleri Bağlamında Türkiye’de İdari Reformlar”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2): 315-332.
- Türkiye Belediyeler Birliği (2014), *2015-2019 Stratejik Plan*, <http://www.tbb.gov.tr/online/stratejikplan/>, Erişim Tarihi: 07.07.2016.
- Türkiye Belediyeler Birliği (2015), “Başbakan, Belediye Borçlarını Ertelenme Müjdesi Verdi, Kapanan Belediyelerin Borçları Erteleniyor”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, 802: 4-7.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2009), “Yerel Yönetimler ve Mali Özerklik: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21): 259-287.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2013), “Yerel Yönetimlerin Finansman Sorunlarının Çözümünde Motorlu Taşıtlar Vergisi Önerisi”, *Sosyoekonomi*, 13(1): 87-116.
- Ulusoy, A. ve Tekdere, M. (2017), “Mali Yerelleşme ve Metropolleşme İkilemi”, *SOBİDER*, 4(15): 436-464.
- Usui, N. (2007), “Critical Issues of Fiscal Decentralization”, ERD Technical Note Series, *Asian Development Bank*, <https://think-asia.org/bitstream/handle/11540/2353/tn-21-critical-issues-fiscal-decentralization.pdf?sequence=1>, Erişim Tarihi: 18.07.2017.
- Yakar, S. ve Gündüz, İ. O. (2014), “Türkiye’de Belediyelerin Vergilendirme Yetkisi: “Var” mı “Yok” mu İşte Bütün Mesele Bu”, *Sayıştay Dergisi*, 3(92): 117-141.
- Yılmaz, H. H., Emil, M. F. ve Kerimoğlu, B. (2012), *Yerel Yönetimler Maliyesi - Temel İlkeler ile Mevzuat ve Uygulama Açısından Türk Yerel Yönetim*

Yapılanmasında Mali Yönetim ve Kaynak Kullanım Sistemi, Ankara: Mali Hizmetler Derneği.

Yılmaz, H. H. (2015), “Belediye Gelirlerinin Mali Özerklik Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Türkiye Belediyeler Birliği, İller ve Belediyeler Dergisi*, (807-808): 10-24.

Yuliani, E. L. (2004), “Decentralization, Deconcentration and Devolution: What do They Mean?”, *The Interlaken Workshop on Decentralization*, Switzerland, 1-5, http://www.cifor.org/publications/pdf_files/interlaken/Compilation.pdf, Erişim Tarihi: 19.01.2016.

Yüksel, F. (2004), “Türkiye’de Belediyeciliğin Mali Sorunları”, *Mevzuat Dergisi*, 7(73): 23-27.

Yüksel, F. (2003), “Belediye Gelirlerinde Yetersizlikler ve Alternatif Çözüm Önerileri”, *S.Ü. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 49-60,

64. Hükümet Programı (2015), http://www.basbakanlik.gov.tr/docs/kurumsalhaberler/64.hukumet_programi.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.2017.

65. Hükümet Programı (2016), http://reformlar.gov.tr/ui/pdf/65._hukumet_program.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.2017.

5393 Sayılı Belediye Kanunu (2005), T. C. Resmî Gazete, 25874, (13.07.2005) <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>, Erişim Tarihi: 07.07.2018.

Strateji ve Bütçe Bakanlığı (2017), <http://www.sbb.gov.tr/Pages/OrtaVadeliProgramlar.aspx>, Erişim Tarihi: 18.01.2019.

Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2017), <http://www.bumko.gov.tr/TR,43/orta-vadeli-mali-plan-ve-ekleri.html>, Erişim Tarihi: 20.01.2019.

Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2017), <http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergeler.html>, Erişim Tarihi: 20.01.2019.

Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2017), <https://www.muhasabat.gov.tr/content/genel-yonetim-mali-istatistikleri/genel-yonetim-butce-istatistikleri-yeni>, Erişim Tarihi: 20.01.2019.

Ahmet Ulusoy, Beykent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Çalışma alanları; kamu maliyesi, yerel yönetimler, yerelleşme, mali özerklik, maliye politikası ve borçlanmadır.

Ahmet Ulusoy is a lecturer at Beykent University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics. His research areas are public finance, local government, decentralization, fiscal autonomy, fiscal policy and borrowing.

Mustafa Tekdere, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Maliye alanında Uşak Üniversitesi'nden lisans ve yüksek lisans, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden ise doktora derecelerini almıştır. Çalışma alanları; kamu maliyesi, yerel yönetimler maliyesi ve yerelleşmedir.

Mustafa Tekdere is a lecturer at Erzincan Binali Yıldırım University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Banking and Finance. He received BSc and MA degree from Uşak University, PhD degree from Karadeniz Technical University in the field of finance. His research areas are public finance, local government finance and decentralization.

FARKLI BOYUTLARIYLA SÜREÇ TEMELLİ DÜŞÜNCEYİ ANLAMAK

UNDERSTANDING PROCESS BASED THINKING WITH DIFFERENT DIMENSIONS²⁰

Arş. Gör. Dr. Sevgi ARI
Çukurova Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü
sevgiarigrf@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6153-3714

Received 17 March 2019- Accepted 16 May 2019
Gönderim 17 Mart 2019- Kabul 16 Mayıs 2019

Öz: İçinden geçmekte olduğumuz çağda, rasyonaliteye ve determinizme dayalı bilimde paradigmların büyük oranda terk edildiğini görmek mümkündür. Günümüz düşünce sistemleri, değişen paradigmların etkisiyle yeniden yapılandırılırken bu dönemde söz konusu yeni algı boyutlarının güncel sanat ve tasarım düşüncesine de yansımaları kaçınılmazdır. Bu güncel dönüşümü, dünyanın sürece doğru evrilmesi olarak tanımlamak mümkündür. Bu çalışma, yerleşik hale gelmiş sonuç odaklı düşünceye şüpheyle yaklaşarak her birimizin aslında birer zaman yolcusu olduğumuz keşfini süreç temelli düşünce üzerinden cevaplandırmayı amaçlayan bir başlangıçtır. Bu çalışmada süreç, çağın getirdiği güncel algı biçimini karşılayan bir kavram olarak ele alınmış ve bu düşüncenin temellerinin farklı ilişkiler üzerinden tanımlanması amaçlanmıştır. Süreç temelli düşünce, yerleşik olanı yıkarak bir yenilik yaratma çabasıyla farklı olarak; sistemin yapısal/tümel olarak dönüştürülmesiyle ilgilidir. Kavramların başına “neo”, “post” gibi ön ekler getirmeksizin bir alternatif oluşturan bu düşünce şeklinin çağdaşlarımız tarafından anlaşılması önemlidir. Diğer yandan zaman ve süreç kavramları, insanlığın grafik zekâsı ile yakından ilişkili olduğu için yaratıcılık ve zihinsel imgelem açısından da çok önemlidir. Çalışmada süreç temelli düşünce, zaman kavramı bağlamında metaforik uzantıları ve etimolojik kökenleriyle ele alınmış; ek olarak kontinyum ve uzam gibi kavramlarla ilişkisi üzerinden zenginleştirilmiştir. Çalışmadan öncelikli olarak lineer olmayan zaman algısı ile süreç temelli düşünce arasında derin bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan bu düşünce şeklinin sonuç odaklı düşüncenin yerine geçmeksizin daha geniş bir düşünce ufku yarattığını görmek mümkündür. Süreç temelli düşünce tutucu veya yerleşik algıların yerine geçebilecek kapsayıcı bir alternatif olarak değerlendirilmelidir. Farklı yönlerden statik olmayan bağlantılar kurmaya dayanan bu algı; sonuç odaklı düşüncenin bize sunmadığı, bizim kendi kendimize kazanmamız gereken bir düşünce biçimidir.

Anahtar Kelimeler: Süreç, Süreç temelli düşünce, Non-lineer zaman, Kontinyum, Uzam

Abstract: It is possible to see that the paradigms based on rationality and determinism were largely abandoned in the age we were passing through. While today's thought systems are being restructured with the effect of changing paradigms, it is inevitable that these new dimensions will be reflected in current art and design thinking. It is also possible to define these current transformations as the evolution of the world towards the process. This study can be considered as a beginning that aims to be an alternative to the result-oriented thinking by approaching it with suspicion and a discovery to the fact that each of us is a time traveler. In this study, the process considered as a concept that meets the current perception of the era and it is aimed to define the foundations of this thinking method through different relations. Process-based thinking is different

²⁰ Sevgi Arı'nın 2017 tarihli “Grafik Tasarımda Sürecin Önemi ve Süreç Temelli Alternatif Uygulamalar” başlıklı sanatta yeterlik tezinden türetilmiştir.

from the effort of creating an innovation by breaking down the settled conditions; It is related to the structural / holistic transformation of the system totally. It is important for our contemporaries to understand this way of thinking which constitutes an alternative without bringing prefixes to the concepts such as “neo” or “post”. On the other hand, concepts of time and process are very important in terms of creativity and mental imagery because they are closely related to human intelligence. In this study, process-based thinking is being handled with its metaphorical extensions and etymological origins in the context of time concept; in addition, it is enriched by its relationship with concepts such as continuum and space. The study primarily reveals a deep relationship between non-linear time perception and process-based thinking. On the other hand, it is possible to see that this way of thinking creates a broader horizon of thought without replacing result-oriented thinking. Process-based thinking should be considered as a generic substitute for conservative or established dominant perceptions. This perception based on establishing non-static connections from different directions; is a way of thinking that we should win on our own, that the result-oriented thinking does not provide us.

Keywords: *Process, process-based thinking, non-linear time, continuum, space*

GİRİŞ

*Bir gezgin önüne çıkan ne ise onu görür,
Bir turist ne görmeye geldiyse onu görür.
~ G. K. Chesterton (1874-1936)*

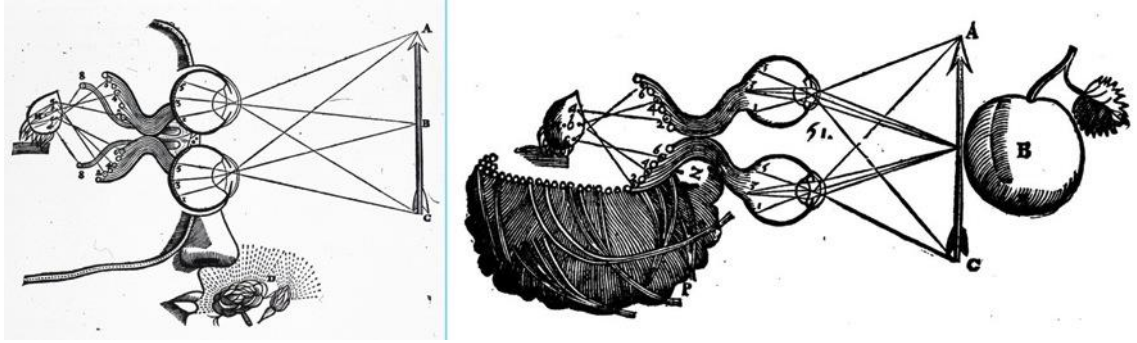
Dildeki metaforik kullanımlarına baktığımızda zamanın bir çok dilde *akış* (İng. *flow*) fiili ile özdeş tutulduğunu görürüz. *Zamanın akıp gitmesi* için kullanılan ‘fly’ (Tür. *uçmak*), benzer şekilde akış halinde olmaya işaret eden metaforik bir özellik taşır. Bu tasvirlerde zaman, katı bir varlık değil, su ya da hava gibi akan-uçan bir şeydir.

Zaman algımıza dokunan diğer bir kavram olarak öznel zaman, bireysel farkındalığa, yaşantı deneyimlerine bağlıdır ve nesnel verilerin dışındadır. Ahmet İnam’a göre bir *düz zaman*, bir de *yaratılan zaman* vardır. Düz zaman, ölçülebilen ve alışıldık yargılar üzerinden işleyen zamandır. Yaratılan zamanın ise, dünya içerisinde bulunduğumuz hâl ve duruma işaret eden niteliksel bir özelliği vardır. Yaratılan zaman, düz zamanın aksine çok katmanlı bir yapıya işaret eder ve bu düşüncede her ‘an’ın içinde bir derinliğe kavuşma potansiyeli bulunmaktadır (İnam, 2007:s.42). Bu öznel algının bir gereği olarak kaza gibi ani olayları ya da yüksek konsantrasyon hallerinde anları teker teker kayıt altına alır ve zamanı daha uzun algılarız. Dışarıdan bakıldığında yalnızca saniyeler alan bir burju hareketinin, bunu yapan buz patencisinin algısında 10 kat daha uzun bir süreyle / uzama yayılmış haliyle yaşanması da bundandır (Csikszentmihalyi, 2008: 9).

Hayatlarımıza yerleşik ve egemen olan sonuç odaklı düşüncenin bir alternatifi olarak süreç temelli düşünce; hareket ve zaman kavramlarıyla derinden ilişkilidir. Bu nedenle olduğumuz yerde durarak / sonuç odaklı düşünerek, akan zamanın içindeki potansiyelleri fark etmemiz, dünyayı daha geniş bir perspektiften görmemiz mümkün değildir. Garantici ve sonuç odaklı zihniyet, kendi varlığını ne pahasına olursa olsun korumak adına bizi farklı ufuklara bakmaktan alıkoymaktadır. Tarihe “düşünüyorum öyleyse varım” (Lt. “cogito ergo sum”) cümlesiyle geçen Descartes’in bildiği şeylere

dair duyduğu şüphenin seyahat etmeye başladıktan sonra gelişmiş olması tesadüfi değildir. Descartes, seyahatleri sırasında Fransa’da doğru olan bir şeyin Almanya’da olmadığını; Hollandalıların ise her iki ülkenin entellektüel başarılarına burun kıvrıldığı görmüştür (Brockman, 2006: 30).

Süreç temelli düşünceye sahip iken ürettiğimiz, öğrendiğimiz, sevdiğimiz, hata yaptığımız tüm anları hareket eden bir işleyişin parçası olarak deneyimler ve akıştan zevk alan insanlara dönüşebiliriz. Bu düşünceyle daha geniş ufuklara bakabilen birer “zaman yolcusu” oluruz. Bu farkındalık biçiminin en belirgin destekleyicisi olduğu önerisiyle bu çalışmanın konusu süreç temelli düşüncedir.

Resim 1: Rene Descartes’in optik üzerine diyagramları, 1664

1. ZAMANIN TARİHSEL SERÜVENİ

Modern hayatı kolaylaştırıcı bir mekanizma olan saat, zamanın kaç olduğunu söyleyen bir araçtır ama niteliğini söyleyemez. İnsanlık, yüzyıllardan beri sayısal bir veri olmasının ötesindeki niteliğine ilgi duyarak mitolojiden edebiyata, fizikten astronomiye uzanan farklı bilgi türleri üzerinden zamanı açıklamaya çalışmış, ona metaforik anlamlar yüklemiştir.

İnsanlığın imgesel kavrayışının ilk aşamasında soyut kavramları gözle görülen somut varlıklarla tanımlaması, tanrıları insanî betimlemelerle özdeşleştirmiş olması dikkat çekicidir. Birçok mitolojide zamanın; hareket, değişim, döngü, evrensel enerji ve sonsuzluk gibi kavramlara yakın konumlandırıldığı ve bu kavramlara ateş, güneş veya ay gibi varlıklar üzerinden somut nitelikler kazandırıldığı görülmektedir. Örneğin en eski uygarlıklardan biri olan Mısır’ın güneş tanrısı ‘Ra’ günün her saatinde *hareket edip, şekil değiştirerek insanlara zamanın ölçüsünü sunan* bir varlık olarak betimlenirken, Azteklerin zaman tanrısı ‘Omotéotl’ güneş ve ateşle özdeşleştirilmiştir. Hindu tanrısı ‘Shiva’ (Tr. *ulu zaman*), *hem yıkıcı hem de yapıcı* olabilen evrensel enerjiye işaret ederken, Yunan mitolojisinde sonsuzluğun ve güneşin tanrısı ‘Aion’ *ışığın ve karanlığın efendisi* olarak zıt kutupları bütüncül bir algı yapısıyla bünyesinde barındırmıştır (Adam, 2006: 6-8).

Yerleşik hayatın geliştiği topluluklarda ekinlerin yetişip-büyümesini mümkün kılan coğrafi şartlar ve mevsim döngüleri önem kazandıkça hasat, göç zamanı gibi veriler de daha önemli hâle gelmiştir. Bu yaşantı dönüşümünün bir uzantısı olarak

zaman daha küçük ve keskin birimlere bölünmeye başlanmıştır. Gök cisimlerini esas alan takvimlerden ilki olarak bilinen Sümerler'in ay takvimi iki dolunay arasında geçen 29,5 günü esas almış, nehir kıyılarında kurulan Mısır ve Uzak Doğu uygarlıklarında kullanılan su saatleri ise suyun yükselip alçalmasına dayanmıştır (Ushakov, 2008: 63). Gecenin karanlığında gözünü göğe doğru çeviren birçok eski uygarlık için Dünya'dan görülebilen parlaklığıyla Sirius, güneş ve ay kadar önem taşımıştır. Eski Yunanlılar sıcak ve kurak yazın habercisi olarak gördükleri bu yıldız *çok sıcak ve yakıcı* anlamına gelen 'seirios' kelimesini atfetmiş; Mısırlılar da, Keops başta olmak üzere birçok piramide bu yıldızın görülebileceği koridorlar inşa etmiştir (Holberg, 2007: 6).

Uzunca bir süre doğal gözlemlere dayanan zaman ölçüm gereçleri 1100'lü yıllardan itibaren yerini mekanik saatlere bırakırken insanın ekin kültürüne bağlı olan yaşamı da köklü bir değişime girmeye başlamıştır. Dinin yaşam üzerindeki etkinliğinin arttığı 1120li yıllara gelindiğinde bir saat kulesinde her saat başı çan çalarak ibadet saatini haber veren ilk mekanik saat Citaux / Fransa'da bir keşiş tarafından geliştirilmiştir²¹ Benzer şekilde Galileo, çanın dairesel hareketinin daima aynı zamanı kullandığı öngörüsüyle sarkaç sistemini aynı dönemde geliştirmiştir (Windelspecht, 2002: 188). Galileo'nun sarkaç sistemi zamanın tutarlı ölçümünde başarısız olsa da Christian Huygens'e 1657 yılında günümüz mekanik saatlerinin atasını (İng. *Cycloid*) tasarlaması için yeterli ilhamı vermiştir. Zamanı günümüzde olduğu gibi dakika ve saniyelere bölerek şehir hayatını, ibadetleri, iş ve çalışma döngülerini düzenleyen mekanik saat, zamanın standartlaşmasını sağlayan etkin bir araca dönüşmüştür. Bu nedenle Mumford gibi düşünürlere göre modern sanayi çağının önünü buharlı motorlar değil mekanik saatler açmıştır (Erkaya, 2003: 69).

Bilimsel alana bakıldığında zaman makro ve mikro düzeyde farklı birimlere bölünmektedir. Çünkü mutlak zamanın olmadığı görelilik teorisine göre, insanlar ile daha küçük cisimler olan elektronlar kıyaslandığında işleyen zaman farklıdır. Bundan dolayı hepimizin bildiği ve gündelik hayatımızı düzenleyen 24 saatlik "güneş zamanı" (GMT: Greenwich Mean Time) Dünya'nın kendisi ve güneş etrafındaki bir tur dönüşüne dayanmaktadır. Astronomi gözlem evlerinde ise 23 saat 56 dakikalık "yıldız zamanı" esas alınmaktadır. Çünkü küçük birimlerle çalışan fizikçilere göre zaman, sezyum atomunun titreşim sayısına dayanan atomik bir birimdir.

21. yüzyılda yeniden popüler hâle gelen Maya takvimine bakıldığında zaman bütün bunlardan farklı olarak 'frekans' veya 'dalga boyu' olarak açıklanabilecek evrelere bölünmüştür. Yıldızların 26.000 yılda bir gerçekleştirdiği yer değişimleri / yörüngesel salınımlarına (İng. *precession*) dayanan bu takvimlerin nasıl tasarlandığı ise hâlen açıklanamamış bir gizemdir (McKillop, 2006: 95). Nostradamus'un kehanetleriyle birleştirilerek birçok kişide kıyamet korkusu yaratan tartışmalarda birçok bilim adamı ve düşünür bu senaryoları gerçek dışı bulmakla birlikte, Maya

²¹ Saat (İng. *clock*) kelimesi Ortaçağ'da "çan" anlamına gelen 'lt. *clocca*' kelimesinden türetilmiştir. İlk cep saatini ise Alman bir çilingir olan Peter Henlein icat etmiştir. Öncelikle "cep saati" (İng. *pocket clock*) olarak anılan bu saatler, denizcilerin kullanımıyla birlikte "watch" adını kazanmıştır. Denizciler bu cep saatini, gün içinde yaptıkları 4 saatlik nöbet/gözetleme (*watch*: izlemek) sürelerinde kullanmış ve bu kullanım zaman içerisinde yaygınlaşarak saat nesnesini karşılayan bir kelimeye dönüşmüştür (Haven, 2006: 65).

takvimini doğrularcasına Güneş sisteminin yaklaşık olarak her 12.500 yılda bir, yeni bir “foton kuşağı”na²² girdiğini doğrulamıştır (Calleman, 2014).

2. SÜREÇ KAVRAMININ ETİMOLOJİK KÖKENLERİ

Müzik notalarda değil, aralarındaki sessizlikte gizlidir.
~ Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791)

Süreç kelimesi farklı dillerde; Fr. *processus*, İng.*process*, Alm. *Prozess* olarak karşılık bulmaktadır. Bu kelimelerin kökeni ise Latince’den gelen ve *gidişat*, *süren şey* anlamına gelen “*processus*”dur.²³ 19. yüzyılın ortalarından itibaren İngilizce’de hukuk ve bilgisayar alanında teknik bir terim olarak kullanılan ‘*proceed*’ fiili ise; *yol almak*, *devam etmek*, *sürmek*, *girişmek* anlamlarına gelmektedir. Aynı kökenden gelen *prosedür* ise resmi bir süreci tanımladığı için politik terimlerin çatısı altında değerlendirilmektedir.

T.D.K sözlüğünde süreç, düz bir çeviriyle ‘*proses*’ olarak tanımlanmanın yanı sıra Eski Arapça’dan gelen “*vetire*” ile de karşılık bulmaktadır. Vetirenin kökenlerine baktığımızda *yol ve oluşum (seyir ve gidişat)*, *üslup ve tarz* anlamlarıyla karşılaşırız. Vetirenin Arapça kökenindeki ‘*watar*’ın aynı zamanda *ip* kelimesinin de kökeni olması ilgi çekicidir. Bu eş köken, İslâmi geleneğin “insan-ı kâmil” olma yolunda süreci ip gibi ince ve uzun bir çizgiyle metaforlaştırmasının bir ürünü olarak görülebilir. İnsan-ı kâmil olma yolunda ince bir ip üzerinde yürüyen biri için süreç, sonuca odaklandığı anda düşme ihtimalini barındıran, çetin ve emeğe dayalı bir yolculuktur. Benzer şekilde Osmanlıca’da *keçi yolu*, *dar yol* anlamına gelen bir kelime olan ‘*vetâir*’; *vetire*’den türetilmiştir.²⁴

Keçilerin sarp kayalıklarda kullandıkları yollar düşünüldüğünde bu eş kökenlerin oryantalizmde süreç ile emek-değer arasında kurulan ilişkiye işaret ettiğini söylemek mümkündür. Türkçe’de zamanı ifade etmek için kullanılan diğer kelimelerin hemen hemen hepsi - dehr, vakit, devir, asr, şehir, yevm, nehar, leyl, fecr, duha, zuhr, mağrib, işâ- İslâm medeniyetine bağlı olarak Arapça’dan dilimize geçmiş ve yüzyıllarca kullanılmıştır. İslâm inancına göre zaman, Allah’ın isimlerinden biridir ve kutsaldır. Sufilere göre insan, an içinde yapması gerekeni yaptığında ‘ibn-i vakit’ tir, yani *zamanın oğludur* (Yuva, 2009: 661).

Sürecin doğu ve batı dillerindeki karşılıklarına bakıldığında da bazı ortaklıklar görülmektedir. Belirgin olarak karşımıza çıkan bu ortaklıklardan ilki, sürecin *üslup*, *tarz*, *yol ve oluşum* kavramlarını aynı çatı altında toplaması ve gidilen yol içerisinde deneyimlenen bir *hâl ve hareket tarzına* işaret etmesidir. Diğer ortak nokta, tüm kavrayış biçimlerinde sürecin bir eylemi ve ilerleyişi içermesidir. Bu düşüncelere bakıldığında süreç, sadece başlangıcı değil o eylemi sürdürme iradesini de

²² Zamanın “gözle görülemeyen” verisini içinde saklı tutan fotonlar, elektronlar ile protonların atom çekirdeği etrafındaki dönüşü sırasında ortaya çıkan elektromanyetik parçacıklardır. Elektronun yörüngesini değiştirmesi sonucunda açığa çıkan bu enerji, uygun dalga boyuna sahip olduğunda ışık formuna kavuşmaktadır (Hawking, 2013: 97).

²³ Latince’de fiil olarak ‘*pro+cedere*’: “*gitmek*” anlamına gelen ‘*cedere*, *cess*’ kökünün, *ileri* anlamına gelen ‘*pro-*’ ön ekiyle türetilmiştir. Kelimenin farklı dillerdeki kullanımının 1150’li yıllardan sonra söz konusu olduğu bilinmektedir. (<http://www.oxforddictionaries.com>, Erişim Tarihi: 10.09.2015)

²⁴ <http://www.turkcebilgi.com/sozluk/vetire> , (Erişim Tarihi: 19.08.2015)

kapsamaktadır. Dikkati çeken başka bir ortak nokta, sürecin aralarında bir birlik ve düzen olan hareketler dizisi olarak betimlenmesidir. Bu bütünlükte, hareketlerin zaman içerisinde tekrarlanması önemli bir yer tutmaktadır. Bu yanı sıra süreç, bir amaçsızlıktan çok, hedefe doğru düzenli adımlarla ilerlendiği takdirde sağlanan gelişimdir.²⁵ Bu tekrar veya düzen hali yöntemlerin alışıldık şekilde, tek tip bir yol planı üzerinden inşa edilmesi olarak anlaşılmalıdır. Burada süreçteki düzenli ilerleyiş, genişlemeye, bütünü algılamaya ve değişimlere açık olmanın kazanımlarına bir atıftır.

Dolayısıyla bu bakış açısına göre gidilen yol, varılan yer kadar önem taşımaktadır. Yaratıcı süreç, sırtını sonuca yaslamak yerine her adımda uyanık kalmayı gerekli kılan bir yolculuktur. Bu algının sonuç odaklı düşünceden farkı; farkındalığın ve konsantrasyon hâlinin sürekliliğine ve süreç içerisinde açılan yeni kapıları görmezden gelmeyi hedefin/yöntemin güncelleştirilmesine de önem vermesidir.

3. SÜREKLİLİK (KONTİNYUM) OLARAK SÜREÇ

*Bugün dediğimiz şey,
sonsuz geçmiş ve gelecek okyanusunda
küçücük bir zaman damlasıdır.
~ Jean Ramon Jimenez (1881-1958)*

*Süreç, bütün, sürem, sürey, sürekli ortam ve süreklilik gibi terimlerle açıklanan “süreklilik” kelimesi gündelik dilde sıkça kullanılmakla birlikte mistisizm ve bilimdeki kullanımlarında daha derin anlamlar barındırmaktadır. Süreci bir kontinyum (İng. *continuum*) olarak değerlendiren bu bilgi türleri, sürece galaktik bir perspektiften bakmamızı ve sürecin *bir bütünlük oluşturan kesintisizlik, aralarında bir bütünlük oluşturan devamlılık* olduğunu görmemizi sağlamaktadır.²⁶*

Kontinyum kavramının fizikteki karşılığı “uzay-zaman”dır. Görelilik teorisinin de temelinde olan uzay-zaman kavrayışında, uzayın *düz, türdeş, izotropik* (her yönde aynı fiziksel özellikleri gösteren) ve maddenin varlığından etkilenmeyen bir yapı olduğu düşüncesi geçerliliğini yitirmektedir. Einstein sonrasındaki fizik anlayışı, madde+zaman+uzayın etkileşimli bir bütünlük olduğunu ve maddenin bu bütünlükte etken bir varlık olduğunu ön görmektedir (Loretta & Fuller, 2009: 34).²⁷ Başka bir deyişle zaman, her bireyin bu yapı içerisindeki etkileşimli varlığına bağlı olarak görecelidir. İnsanın özgür iradesi de bu yapı ile etkileşim halindedir. Mutlak zamanın olmadığı görelilik teorisine göre, insanlar ile daha küçük cisimler olan elektronlar

²⁵ Öğrenme perspektifinden bakıldığında süreç kavramının İngilizce’deki bir diğer karşılığı olan ‘course’ kelimesinin *rota, izlenen yol ve kurs* anlamlarına gelmesi de tesadüf değildir.

²⁶ Latince ‘*continuus*’ kökünden gelen continuum (süreklilik) kavramı matematik alanında bir fonksiyonda meydana gelen yumuşak ve kıraksız kavisi tanımlamak için de kullanılmaktadır. Sürecin diğer İngilizce karşılıklarından biri olan ‘*duration*’ (Tr. *süre, müddet*) ise sürekliliğin aksine; zamanın bölünmesine / parçalara ayrılmasına dayanmaktadır. Gündelik yaşamı düzenlemek amacıyla oluşturulan küçük ölçekli, başı ve sonu belirli birimlere bölünmüş bir zaman algısıdır.

²⁷ 21. yüzyılın bilimsel paradigmalarından olan bütüncül (İng. *holistic*) yaklaşım, evrendeki her şeyin aynı bütünün parçası olarak tek bir sistem şeklinde hareket ettiğini ve bu parçaların birbirleriyle ilişki ve etkileşim hâlinde olduğu bilgisinden hareket eder. Ekonomiden nörolojiye dek bir çok disipline etki eden bir yaklaşım olması nedeniyle kimi kaynaklarda “bütüncül / holistik paradigma” olarak da anılmaktadır.

kıyaslandığında ikisi için işleyen zaman farklıdır. Bu belirlemenin en özel yanlarından biri, hem galaktik (makro-kozmos) hem de atomik (mikro-kozmos) boyutta geçerli olmasıdır (Russell, 1995: 14).

Aynı nedenle dünya zamanına göre saptanmış bir hız, ölçekler değiştiğinde -yani dünya zamanından daha geniş bir ölçek geçerli olduğunda- daha az hissedilecektir. Dolayısıyla zaman, bizim ne kadar hızlı hareket ettiğimize bağlı olarak evrenin her tarafında farklı hızlarda akabilmektedir. Dünya üzerindeki bir saniye ile Jüpiter üzerindeki bir saniye aynı uzunlukta değildir (Kaku, 2012: 37). Bunlardan ötürü zaman üç boyutlu nesnelere dünyası ile etkileşim halindeki bir varlık olarak algımızı etkileyen dördüncü boyuttur.

Beynin soyutlama yetisine bağlı olarak gelişen uzam; uzay-zaman ve süreklilik bağlamında süreç ile yakından ilişkili olan diğer önemli kavramlardan biridir. Statik zihinsel imgelemde de farklı olarak uzam algısı, bir nesnenin üç boyutlu varlığının *hareket eden bir uzayda tanımlanabilmesi* ile ilgilidir. Uzam, insanın imgelere hareket kazandırma, imgeler ile varsayımlar arasında ilişki kurabilme, dönüşümün çeşitli biçimleri üzerinde fikir yürütebilme becerisidir. Çok boyutlu bir algıya işaret eden ve ergenlik çağıyla birlikte kendini gösteren bu yeti, kişilerin bir sahnenin / görüntünün odanın başka köşesinde oturan birinin gözünden nasıl görünebileceğini düşünebilmesini sağlar (Gardner, 2004: 255).

Olayları başka bir insanın gözünden görebilme becerisi olan “empati” de, - bir sahnenin / görüntünün odanın başka köşesinde oturan birinin gözünden nasıl görünebileceğini düşünme yetisine benzer şekilde- zihnin soyutlama kapasitesiyle ilişkilidir. Son zamanlarda beyin üzerinde yapılan araştırmalarda, empati kapasitesi ile zeka gelişimi -nöron bağlantılarının zenginleşmesi- arasında yakın bir ilişki olduğunun ortaya çıkması ilgi çekicidir. Empati duygusunun, beynin rahatlama ve iç barış durumundayken yaydığı alfa sinyallerini yükselttiği ve biyolojik anlamda daha sağlıklı bir bünyenin yolunu açtığı da belirlenmiştir (Hüther, 2006: 53). Empati yeteneği duyguların, uzam algısı ise nesnelere başkaları tarafından nasıl algılandığını görmemize yarayan iki önemli zihinsel işleyiştir. Bu anlamda, süreklilik ve uzam algılarıyla birlikte yaşantıyı deneyimlemek, süreç temelli düşünceyi besleyeceği için önemlidir.

4. SÜRECİN HAREKETLİ GRAFİK İMGESİ

Uzay, zamanı da içine alan bir dört boyutludur. Uzay, zaman olmaksızın bükülemez. Bu nedenle zamanın bir şekli vardır.
~ Stephen Hawking (1942)

Tarih öncesi çağın algısında zaman, ardışık bir bütünlük olarak değil, önce ile sonranın ilintisizce cereyan ettiği bir kavram olarak kendine yer bulmuştur. Zamanı birbirinden kopuk birimler olarak görmeye dayalı olan bu algı, doğadaki değişimlerin bir süreklilikten çok; aniden ve hatta mucizevi bir biçimde gerçekleştiğini düşünmeye dayalıdır (Erkaya, 2003: 68).

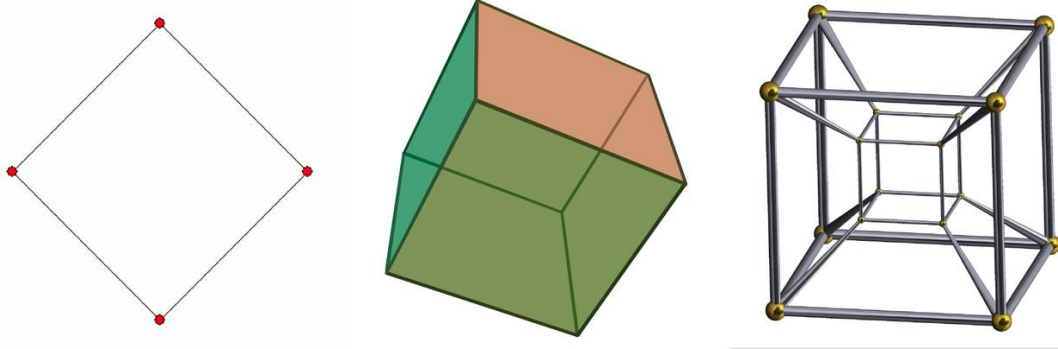
Modern insanın da sahip olduğu, tekerrür eden / döngüsel zaman kavrayışı, bir ritim duygusuyla tekrarlanan gece-gündüz, yaz-kış döngülerinin fark edilmesiyle başlamıştır. Örneğin Platon, doğadaki döngülere bakarak zamanı, bir başlangıç

noktası olan ve tekrar bu başlangıçta son bulan döngüsel bir kavram olarak değerlendirmiştir. Bu kavrayış biçimine göre canlıların doğması ve ölmesi, çiçeklerin açması-solması, gündüzün geceye dönmesi gibi olaylar gelecekte de aynı şekilde tekerrür edecektir (Nahin, 2001: 104). Bu döngüsel algılayıştan hareketle birçok kültürde zaman, daire formu ile sembolize edilmiştir. Dairenin başlangıç noktasına dönerek kapalı bir forma dönüşmesi, Platon'un zamanın başladığı noktada son bulma düşüncesini karşılama açısından ilginçtir.

Batı toplumlarında yaygınlık kazanan ve dairesel döngü düşüncesine alternatif yaratan lineer (doğrusal/çizgisel, İng. *linear*) zaman algısında tarih, bir çizgi boyunca yanyana dizilmiş olaylardan meydana gelen dizge olarak imlenmektedir. Bu düşüncenin uzantısını ilkokuldaki tarih şeritlerinde görmek mümkündür. Bu tarih şeritlerinde zaman, çizgisel bir hat üzerinde; İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ ve Yakın Çağ olarak yanyana dizilmiş birimlere net geçişlerle bölümlenmektedir.

Bu tarih algısı zamanı *sürekli ilerleyen, tekrar edilemez, geri döndürülemez* olarak gören bir düşünme şeklini getirmektedir. Lineer zaman algısının oluşumu birçok kaynakta Hristiyanlığın yaygınlaşması ile ilişkilendirilmektedir. Linda Williams'a göre bu düşünce "Adem ve Havva'nın günahlarının geçmişte kalması ve Tanrı'nın gözünde bu günahkar geçmişin etkisinin yok edilmesi" ihtiyacıyla oluşturulmuştur (Williams, 2013: 116). Çünkü zamanın çizgisel doğrultuda ilerlemesi her hangi bir döngünün tekrarlanma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bu düşüncüyü besleyen diğer bir yorum Adem ve Havva'nın yaratılışı, Nuh Tufanı, İsa'nın çarmıha gerilmesi gibi önemli/belirgin olan kırılma noktalarını Hristiyanların bir daha tekrarlanması mümkün olmayan biricik olaylar olarak görmesine temellendirmiştir. Bu kırılma noktalarına verilen önem bunların bir daha tekrarlanması mümkün olmayan olaylar olarak görülmesini sağlamıştır (Erkaya, 2003: 68).

Modern insanın doğrusal zaman algısını güçlendiren diğer önemli dayanak noktası ise uzunca bir zaman geçerliliğini sürdürmüş olan Öklid (Euclid, MÖ.330 - 275) geometrisi olmuştur. En, boy ve yükseklikten oluşan bir koordinat sistemi üzerine kütleleri yerleştiren Öklid geometrisine göre bir şeyin dünya üzerindeki yerini belirtmek için onun enlem ve boylamını vermemiz yeterlidir. Aynı anda değerlendirilen birçok cisim için zamanın aynı olduğunu ön gören bu düşünce günümüzde uzay geometrisi ile daha gelişkin bir noktaya ulaşmıştır (Russell, 1995: 54). Çünkü Öklid geometrisi, kontinyum/süreklilik konusunda da belirttiğimiz uzay-zaman ve hareket parametrelerini kullanmadığı için nesnel bir değerlendirme yapma konusunda eksik kalmıştır (Mlodinow, 2002: 189). Uzay geometrisiyle birlikte uzay-zaman ve hareket parametrelerinin denkleme eklenmesi şu ana kadarki bilinen en nesnel değerlendirmeyi yapmayı mümkün kılmıştır. Başka bir deyişle günümüz geometrisinde kontinyum/süreklilik de oyuna dahil edilmiştir.

Resim 2: Soldan sağa: Kare, Küp ve Tesseract Formları

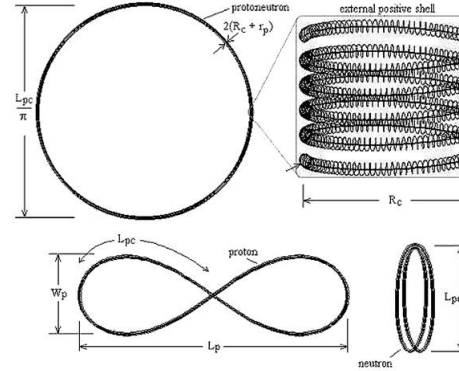
Geçmişten günümüze insanların zihninde somuttan soyuta ilerleyen birçok kavramla paralel olarak boyut kazanan zaman algısını geometrik formlarla ilişkilendirdiğimizde belki herşey daha kolay ortaya çıkacaktır. İki boyutlu bir yüzeyi imleyen kare, insanlık tarihinde zamanın tek boyutlu olarak algılandığı dönemlerin karşılığı olabilir (Şekil 1-solda). Benzer şekilde daire sembolünün ilk olarak bir kısır döngüyü akıllara getirmesinin bu katmansız/iki boyutlu/yüzeysel düşünme şeklinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Öklid geometrisinin bir uzantısı olarak değerlendirebileceğimiz küp ise, en-boy-yükseklik kavramlarını da karşıladığı için derinliği barındıran bir algıya işaret etmektedir. Hacimsel küp, dümdüz kare ile kıyaslandığında daha fazla boyutun dahil olduğu bir algıyı karşılamaktadır (Şekil 1-ortada). Günümüzün zaman algısını daha iyi karşılayan bir geometrik form araştırmasına girdiğimizde karşımıza dört boyutlu bir küp olan “tesseract” çıkmaktadır (Şekil 1- sağda). Çünkü iç içe geçmiş ve değişken tekrarlar üzerinden katmanlar yaratan tesseract, döngüsel ve doğrusallığa ek olarak hareket kavramına da işaret etmektedir. Görüldüğü gibi hepsi aynı temele, yani kareye dayansa da bu üç farklı geometrik yapının algımızda oluşturduğu derinlik / çok boyutluluk birbirinden farklıdır.

Zamanın hareketiyle ilgili ufkumuzu açacak yeni araştırmalar, gök cisimlerinin bize ilkökulda öğretildiği gibi sabit bir konumda birbirleri etrafında dönmediklerini göstermektedir. Güneş, çevresinde dönen bütün gezegenlerle birlikte hem sarmal/döngüsel (İng. *helical*) hem de çizgisel bir hareketle uzayın içerisinde ilerlemektedir. Uzay, içindeki gezegenlerle hareket eden bir bütünlüktür. Bu buluş aynı zamanda, yıldızların gökyüzündeki konumlarının uzun dönemler içerisinde değişmesine ve evrenin genişlemesi teorisine de bir açıklama getirmesi açısından da önemlidir (Şekil 2). Maddenin temel yapısını ortaya koyan mikro ölçekteki güncel çalışmalar da şaşırtıcı bir benzerlikle proton ve nötronların atom çekirdeğinin etrafında sarmal bir salınım içerisinde olduğunu göstermiştir (Stoyan, 2004: 8-69), (Şekil 3). Proton ve nötronların çekirdeğin çekim etkisinde spiraller çizerken ortaya çıkardıkları şeklin sonsuzluk (∞) işareti olması ise çok manidardır. İçinde hareket kavramını, yani süreci barındıran bu makro-mikro ölçekteki ilişki, hangi algı genişliğinde bakıldığına bağlı olarak anlam kazanmaktadır.²⁸ Dolayısıyla hareket ve çok boyutluluk kavramlarından bağımsız tutulan bir zaman algısı eksiktir (Şekil 4).

²⁸ Çizgisel zaman algısıyla baktığımızda, zamanın yönünün ileriye doğru hareket ettiğini düşünür ve gelecek zamanı *önümüzde* olarak algılarız. Ve çizgisel zamandaki hareket unsuru; ileri-geri, ön-arka

Resim 3: Güneş sisteminin uzayda sarmal hareketle ilerleyişini gösteren grafik

Resim 4: Proton ve nötronun atomun çevresindeki sarmal hareketini gösteren grafik

SONUÇ

Zaman ve buna bağlı olarak süreç, her durumda aynı niteliği gösteren katı bir varlık değildir. Özne bir deneyime bağlı olan süreç temelli düşünce bilincin zamanın ruhuna göre güncellenmesini gerekli kılar. Bireysel farkındalık yaratıcı süreç düşüncesinin gelişimi için gereklidir.

Kontinuum, uzay-zaman ve empatinin şiirsel bir şekilde bulunduğu ortak nokta; üçünün de olayları çok boyutlu ve farklı düzlemlerde algılama yetkinliğiyle olan bağlıdır. Deyimsel olmaktan öte, gerçek manasıyla *olaylara daha geniş bir perspektiften bakabilmeye* yarayan bu zihinsel süreçler, iç barış duygumuzu zenginleştiren ve yaratıcı düşünceye daha çok alan açan bir dünya algısının

gibi olguları ortaya çıkarır. Dilimize yerleşen “*önümüzdeki hafta*”, “*takip eden gün*” ya da “*gerizekalı*” gibi tâbirler bu düşüncenin bir yansımasıdır. Zamanın ilerleyişine ayak uyduramamış bir zihniyeti, bir kişiyi, bir ülkeyi veya kültürü tanımlamak için ‘geri’ tabirinin kullanılmasının temelinde de bu algılayışın yattığını söylemek mümkündür. Bir arabanın ya da bir kitabın önü var iken; bir ağacın ya da kayanın ön-arka mevhumu yoktur. Benzer şekilde küresel bir uyduda sabit konumdayken ön-arka mevhumuna sahip değildir. Bu uydunun hareket etmesiyle birlikte bir yön kazanarak ön mevhumuna sahip olur. Dolayısıyla zaman, biz farkında olsak da olmasak da hareket parametresi ile derinden bağlantılıdır.

anahtarlarıdır. Süreklilik kavramını içeren süreç temelli düşünce; sonuç odaklı, iki boyutlu ve statik düşüncenin yerine işte bu etkileşimli ve çok boyutlu yapıyı ortaya koyar.

Başka bir deyişle süreklilik kavrayışı, süreci daha üst bir zaman kipinden açıklayan önemli bir kavramdır. Einstein sonrasında Newton fiziğine eklenen yeni boyutlar, uzay geometrisinin ve lineer olmayan (İng. *non-linear*) kuramların gelişimi, kelebek etkisinin kanıtlanması, kaos bilimi, zamanın bükülebilme ihtimali, eş zamanlılığa atıfta bulunan paralel evren teorisi, ölümsüzlük arayışlarına eklenen ihtimaller, CERN deneyleri, dna kopyalama teknolojileri, üç boyutlu baskı teknikleri vb. buluşlar süreç temelli düşünceye açılan yeni düşünce kapıları olmuştur. Yaşadığımız çağın sanat-tasarım alanında modernist anlayışla disiplinleri tasnifleyen yerleşik düşüncenin sorgulanması ve disiplinlerarası etkileşime duyulan ihtiyacın öne çıkması sonuç odaklı düşüncenin dışına taşma çabalarının bir işaretidir. Sanat ve tasarımda süreç temelli düşünce; beşeri ve sosyal bilimlerden olduğu kadar, mistisizmden de beslenerek yeni zihinsel bağlantıların oluşmasıyla açığa çıkması mümkün olan bir geniş düşünce ufkudur.

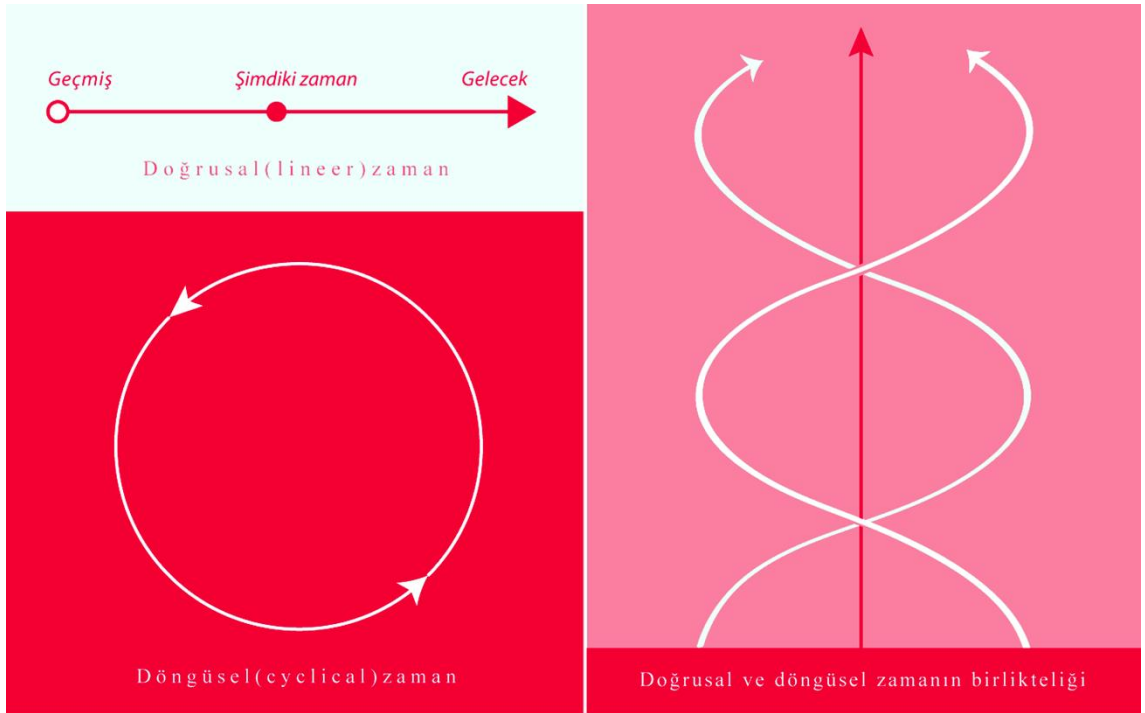
Bu düşüncede zaman, kesitlere bölünmüş birimler olarak değil, evrenin doğasına uygun şekilde sürüp giden bir devamlılık, keskin olmayan geçişlere sahip bir akış halidir.²⁹ Kontinyumu kavramak, (.....) ayrı ayrı dizilmiş her bir noktayı daha geniş bir perspektiften bakarak bir çizgi gibi görebilmektir. İnsanlar ve daha küçük cisimler olan elektronlar için işleyen zamanın farklı olduğunu ön gören görelilik teorisiyle açıkladığımızda; noktalar elektronlara, çizgi ise insanlara denktir.

Makro ve mikro ölçekte gereçli olan bu bilgiler; çok boyutlu, ilişkisel ve hareket dayalı bir işleyiş biçimine işaret eder. Bu işleyiş, yaratıcı doğanın özünde ve 21. yüzyılın köklü paradigma değişimlerinin de temelindedir. Klasik düşüncenin parçalara bölerek konumlandığı, katı ve boyutlandırılmamış olarak bıraktığı birçok kavramın hareket eden bu modele uyumlandırılması gerekmektedir. Bu düşünce ufkundan bakıldığında zaman, doğrusal ve döngüsellüğün bir arada olduğu bir yapı olmakla birlikte zihinde canlandırılması (anime edilmesi) gereken bir kavrama dönüşmektedir. Bu yeni algı, zaman kavramından başlayarak zihnimizde hareketsiz duran yerleşik bütün kavram, olgu, anı, imge ve deneyimlere bir esnekliğin ve hareketin kazandırılmasını beraberinde getirir (Resim 6). Süreç temelli düşüncede zamanı “anların sürekliliği” olarak kavramak mümkündür.

Geometrik formlar üzerinden açıkladığımız grafik zekânın gelişim serüveni yukarıdaki örneklerle paraleldir. Bununla ilişkili olarak grafik tasarım varlığına iki boyutlu bir yüzey tasarımı olarak başlamış ve tarihsel serüveni sırasında üç boyutluluk, hareket, devamlılık yaratma arayışlarına evrilmiştir. Günümüz grafik tasarımında iki boyutlu kâğıt yüzeylerin dışına, hayatın içerisine taşma ihtiyacının yükselişi ve hareketin daha etkin bir eleman olarak kullanılmaya başlanması soyut düzlemdeki algı değişimleriyle ilişkilidir. Başka bir deyişle tek boyutluluktan çok boyutluluğa doğru evrimleşen zihniyetler dünyayı ve zamanı algılayışımızı etkilediği kadar grafik tasarımda da kendine yer bulmaktadır.

²⁹ Sürecin bir diğer İngilizce karşılığı olan “*duration*” (Tr. *süre, müddet*) süreklilik algısının aksine zamanın bölümlenmesi / parçalara ayrılmasına dayalıdır. Gündelik hayat içerisinde başı ve sonu keskin şekilde belirlenmiş birimler bu küçük ölçekli zaman algısını imler.

Tüm gezegenler veya galaksiler evrenin var oluşundan bu yana-bu satırların yazıldığı geçmişte ve sizin de okuduğunuz şimdiki zamanda-devasa kütleleriyle uzayın derinliklerinde hareket ederken, insanın katı yargılara ve sonuçlara tutunma çabası derin bir ironidir. Yerleşik düşüncenin içimize ektiği tutuculuk, bu ironinin bir parçasıdır. Bu zihniyetten vazgeçip kendimizi hareket eden evrenle aynı paralele getirmediğimiz sürece yaratıcı potansiyelimiz hep bir önceki yüzyılda kalacaktır. Bu, zihnimize var olan sonuç odaklı yerleşik düşüncenin bize sunmadığı, kendi irademizle kazanmamız gereken bir algıdır. Yaratıcı düşüncüyü eksik bırakan hareketsizlikten, bize dayatılan tek boyutlu gerçekliklerden kurtulmak için önemli bir çıkış yoludur.

Resim 5: Farklı zaman modelleri için grafik (Grafik: Sevgi Arı)

KAYNAKÇA

- Adam, B. (2006), *Time (Reprinted)*, Cambridge, U.K: Polity Press Ltd.
- Brockman, J. (ed.) (2006), *Meraklı Zihinler*, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Calleman, C. J. (2015), “Focus on the Sun - Shifting the Frame of Consciousness”, <http://calleman.com/articles/> (Erişim: 12.09.2017)
- Csikszentmihalyi, M. (2008), *Flow*, Newyork: Harper Perennial Modern Classics.
- Erkaya, G. (2003), *Zaman'ın Kitabı*, İstanbul: Yazı-Görüntü-Ses Yayınları.
- Gardner, H. (2004), *Zihin Çerçevesi, Çoklu Zekâ Kuramı*, (çev: Ebru Kılıç), İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Haven, K. F. (2006), *100 Greatest Science Inventions of All Time*, New York: Greenwood Publishing.
- Hawking, S. (2013), *Zamanın Kısa Tarihi*, İstanbul: Alfa.
- Holberg, J. B. (2007), *Sirius: Brightest Diamond in the Night Sky*, London: Praxis.
- Hüther, G. (2006), *The Compassionate Brain: How Empathy Creates Intelligence?*, Boston: Trumpeter.
- İnam, A. (2007), *Zaman'ın Kitabı*, İstanbul: Yazı-Görüntü-Ses Yayınları.
- Kaku, M. (2012), *Einstein'in Evreni*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- McKillop, H.I. (2006), *The Ancient Maya: New Perspectives*, New York: W.W. Norton & Company Inc.
- Mlodinow, L. (2002), *Euclid's Window: The Story of Geometry from Parallel Lines to Hyperspace*, New York: Simon & Schuster Inc.
- Nahin, P. J. (2001), *Time Machines: Time Travel in Physics, Metaphysics, and Science Fiction* (2. Baskı) New York: Springer-Verlag Inc.
- Russell, B. (1995), *Rölativite'nin ABC'si*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Stoyan, S. (2004), *Beyond the Visible Universe*, Canada: Helical Structures Press.
- Ushakov, I. (2008), *Histories of Scientific Insights*, Lulu.com (Erişim Tarihi: 22.04.2015).
- Williams, A. and Whybrow, Dr. Alison. (2013), *The 31 Practices*, London: LID Publishing Ltd.
- Windelspecht, M. (2002), *Groundbreaking Scientific Experiments, Inventions and Discoveries*, New York: Greenwood Press.
- Yuva, H. (2009), “Türk Şiirinde Zaman Teminin Değişimi”, *Turkish Studies*, http://turkoloji.cu.edu.humeyra_yuva_turk_siiri_zaman_temi.pdf Erişim Tarihi: 09.09.2015.
- Oxford Dictionary, <http://www.oxforddictionaries.com>, Erişim Tarihi: 10.09.2015.
- Türkçe Bilgi, <http://www.turkcebilgi.com/sozluk/vetire>, Erişim Tarihi: 19.08.2015.

GÖRSELLER KAYNAKÇASI

Resim 1: Rene Descartes'in optik üzerine diyagramları, 1664: <https://plato.stanford.edu/entries/mental-imagery/>, Erişim Tarihi: 16.08.2016

Resim 2: Soldan sağa: Kare, Küp ve Tesseract: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Boyut>, Erişim Tarihi: 22.03.2016

Resim 3: Güneş sisteminin uzayda sarmal hareketle ilerleyişini gösteren grafik: http://www.slate.com/blogs/bad_astronomy/2013, Erişim Tarihi: 26.02.2014

Resim 4: Proton ve nötronun manyetik titreşiminin yarattığı alanı gösteren grafik: <http://journalofcosmology.com/Cosmology1.html>, Erişim Tarihi: 12.02.2014

Resim 5: Farklı zaman modelleri için grafik: Çizim: Sevgi Arı

SINIRLI STRATEJİK ORTAKLIK: RUSYA-ÇİN İLİŞKİLERİ

LIMITED STRATEGIC PARTNERSHIP: RUSSIA-CHINA RELATIONS

Yrd. Doç. Dr. Muhittin Tolga ÖZSAĞLAM
Lefke Avrupa Üniversitesi
İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü
mozsaglam@eul.edu.tr
ORCID ID:0000-0001-6028-3338

Received 15 December 2018 - Accepted 18 April 2019
Gönderim 15 Aralık 2018 - Kabul 18 Nisan 2019

Öz: Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası ilişkiler sisteminde iki kutuplu yapıdan tek kutuplu yapıya hızlı bir geçişe tanık olunmuştur. Tek kutuplu yapının hegemon gücü de siyasal anlamda ABD olmuştur. Bu tek kutuplu yapıya karşı, Rusya ve Çin çok kutupluluğu ön plana çıkaran bir yakınlaşmaya-işbirliği sürecine girmişlerdir. Bu siyasal yaklaşmanın yanı sıra her iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler de gelişmiştir. Rusya'nın enerji pazarını, Çin'in ise enerji arzını çeşitlendirme arzusu iki ülkenin enerji alanında ilişkilerin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Çin'in karşılaştığı ambargolar neticesinde, silah ithalinde de Rusya'ya yüzünü dönmesi ikili ilişkilerin askeri alanı da kapsayacak biçimde genişlemesiyle sonuçlanmıştır. Ancak, Rusya'da Çin'e karşı şüpheli yaklaşımların mevcudiyeti iki ülke arasındaki ilişkilerin daha fazla derinleşmesine engel olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Çin, enerji, güvenlik, kimlik

Abstract: After the Cold War era, international relations system has passed to unipolar system from bipolar system immediately. USA has become the hegemon power politically of unipolar system. Russia and China have highlighted the multipolar system rather than unipolar system by entering to rapprochement-cooperation process. The economic relations also developed between two countries as well. Russia has emphasized on diversification of energy market, while China's efforts to diversify energy supply reasoned the endowment on energy sector. Due to the arm embargo to China, China has focused to import the conventional weapons from Russia and that increased military cooperation as well. However, existence of sceptical views in Russia regarding to China limits deepening the relations among two countries.

Keywords: Russia, China, energy, security, identity

1. RUSYA VE ÇİN ARASINDA SINIRLI DERİNLEŞEN İLİŞKİLER

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte uluslararası ilişkiler sistemi daha karmaşık bir hal almıştır. Uluslararası hükümet dışı örgütler ve bireyler uluslararası ilişkiler sistemi içerisinde daha fazla yer almaya başlamışlardır. İdeolojik savaşın bitmesi bir anlamda hükümet dışı aktörlerin (çok uluslu şirketler de dâhil) uluslararası alanda daha fazla aktif olmalarına fırsat vermiş ve uluslararası liberalizmle birlikte ülkeler arasında ekonomik işbirliğiyle karşılıklı bağımlılık ilişkisi artmıştır. Soğuk Savaş sonrası artan ekonomik işbirliği ortamına karşın, uluslararası barışı ve istikrarı tehdit eden yeni tehditler ve olgular ortaya çıkmıştır. Devletler açısından bu tehditleri; Ayrılıkçı hareketler, dini fundamentalizm ve uluslararası terörist örgütler, insan ticareti, göç, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı şeklinde sıralamak mümkündür. Bu tehditlerin ortaya çıkması sonucu, devletlerin işbirliği yapmaları da adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle bölgesel örgütler ve ikili ilişkiler çerçevesinde devletlerin teknik konularda ve güvenlik alanında yaptıkları işbirliğinde somut bir artış görülmüştür. Ortaya çıkan sorunları, güvenlik endişelerini ve işbirliklerini sadece devletler düzeyinde-açısından değerlendirmek de yeterli değildir. Bu nedenle bu çalışmada Kopenhag Okulu'nun iki önemli temsilcisi Barry Buzan ve Ole Waever'in güvenlik, göç ve kimlik kavramlarına ilişkin olarak ortaya koydukları düşüncelerden hareketle Rusya'daki algıları da değerlendirerek Rusya-Çin ilişkileri analiz edilecektir. Bu analiz sonucunda Rusya ve Çin arasındaki ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunan faktörlerle birlikte ilişkilerde bir sınırlılığı da kaçınılmaz hale getiren-sebepler ortaya konacaktır.

Ülkelerin siyasal kültürü, dış politika yönelimlerini, öteki algılayışlarını önemli derecede etkilemektedir. Böylece ülkelerin ekonomik ve siyasal entegrasyon ve terörizmle mücadeleye ilişkin aralarındaki işbirliği düzeyleri de siyasal kültürlerine paralel şekilde şekillenmektedir. Ülkelerin dış politika algılayışlarındaki farklılıklar ve siyasal kültürlerindeki çekinceler işbirliği düzeyini sınırlandırırken, işbirliğinin ulus üstü bir yapıya evrilmesine de engel teşkil etmektedir. Rusya ve Çin arasındaki ilişkiler de bu düzlemde gelişmektedir. Küresel ve bölgesel şartlar iki ülke arasındaki işbirliğini zorunlu kılmakla birlikte, iki ülke arasındaki farklı algılayışlar ve dış politikadaki yaklaşımları, aralarındaki işbirliğinin Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi uluslararası kurumların şemsiyesinde de hükümetlerarası düzlemde kalmasına neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, herhangi bir supranasyonal yapılanma söz konusu olmamaktadır.

Bu çalışmada Rusya ve Çin arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş sonrası ekonomik ve siyasal-askeri alanlarda hangi düzlemde geliştiği tartışılacaktır. Günümüzde güvenlik üzerine gelişmekte olan literatür, araştırmacıların gözlemlenen olaylara farklı yaklaşımlar geliştirmesini de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmalar arasında en dikkat çekici olanlardan biri olan Kopenhag Okulu'nun en önemli iki temsilcisi Barry Buzan ve Ole Waever'in yaklaşımları Rusya ve Çin arasındaki ilişkileri değerlendirmede yardımcı olabilecek niteliktedirler.³⁰ Her ikisinin çalışmalarını-yaklaşımlarını temel alarak Rusya-Çin ilişkilerini değerlendirmek mümkündür.

³⁰ Kopenhag Okulu ve güvenlik anlayışı, Barry Buzan'ın "State and Fear: The National Security Problem in International Relations" isimli kitabıyla ortaya çıktı denilebilir. Barry Buzan'ın ardından Ole Waever'in "Güvenlikleştirme" kavramını uluslararası ilişkilerdeki güvenlik çalışmalarına katması, Kopenhag Okulu'nun bir ekol haline gelmesini sağlamıştır. Kopenhag Okulu'nun temsilcileri

Barry Buzan, *People, State and Fear* adlı kitabında güvenliğe ilişkin önemli saptamalarla ayrımlar ortaya koymuştur. Buzan, devlet'in ve bireyin güvenlik algılayışlarını yorumlarken, bireylerin güvenlik endişelerinin ve algılamalarının tanımlanmasının kolay olmadığını altını çizmektedir. (Buzan, 1983: 18). Buzan'a göre bir bireyin güvenliğini çeşitli faktörler belirler; yaşam, sağlık, statü, servet ve özgürlükten oluşan bu faktörler, karmaşık bir durumu ifade eder (Buzan, 1983: 19), "tehdidin" belirsizliğinin ve güven içerisindeki hissini de göreceli olduğunun altını çizmektedir. Fiziksel tehditler; *Acı, yaralanma ve ölüm*. Ekonomik tehditler; *Gasp, mülkiyetin tahrip edilmesi, çalışma ve kaynaklara erişilmesinin ret edilmesi (engellenmesi) şeklinde sıralanmaktadır*. Burada, sivil özgürlükler diğer bir deyişle demokrasi önemli bir öge olarak görülür ve demokrasiye karşı olan akımlar, politikalar da güvenlik tehdidi olarak algılanmaktadır. (Buzan, 1983: 19,20). Buzan'ın yaptığı bu analizleri Rusya-Çin ilişkilerine yönelik de yorumlayabiliriz. Örneğin, liberal demokrasi bağlamında Çin ile kurulan ilişkilerden Rusya'daki Yabloka Partisi ve diğer liberal çevrelerin endişeleri mevcuttur. Rusya içerisindeki çeşitli siyasal grupların yaklaşımları da dikkate alınarak Buzan ve Waever'in temel argümanları referans olarak değerlendirilecektir.

Buzan'ın göç-kimlik ve etnik gruplar arasındaki ilişkilere güvenlik açısından dikkat çekmesi gözden kaçmamaktadır. Buzan'a göre devletin "güvenliği" sağlama bağlamında yetersiz olduğu durumlarda etnik gruplar arasında çatışmalar söz konusu olmakta ve etnik grupların kendi örgütleri devreye girmektedirler (Buzan, 1983: 31). Bu bağlamda sosyal bir sorun olarak görünen Çin nüfusunun Rusya'daki varlığına dair Neo-Nazi örgütlerin pozisyon alışı ve aktif olmaları sadece devletin yetersizliğinden veya farklı duruş sergilememesinden değil, devlet dışındaki örgütlerin de tepkisiz ve saldırıları teşvik eder pozisyonda oluşundan kaynaklanmaktadır. Ole Waever de toplumsal güvenlik ve kültürel kimlik kavramlarını kullanmak suretiyle değerlendirmelerini yapmaktadır. Waever *Devlet Güvenliğiyle* (askeri, siyasi, ekonomik ve çevre konuları) *Toplumsal Güvenliği* birbirinden ayırmaktadır. Bu ayrım çerçevesinde kültürel kimliğin etnik, dinsel ve dilsel farklılıklar üzerinden tanımlandığını söyleyen Waever, bir toplumun varlığını sürdürülebilmesi bağlamında ilişkilerde bir kimlik sorunsalının var olduğunun da altını çizmektedir... (Waever, 1993: 25-26). Waever'in burada söylediklerine ilişkin Buzan'ın göç olgusuna ilişkin değerlendirmelerle katkı-tamamlama yaptığını söyleyebiliriz. Buzan, göçün bir tehdit bağlamında toplumsal düzlemde algılandığını, göç edenlerin sayısına ve farklı kültürel kimliklerini koruma isteğine bağlı olarak göç edilen ülkede sorunsala dönüştüğünü belirtmektedir (Buzan, 1993: 45). Gerek Waever'in gerekse Buzan'ın yaptığı çalışmalarda kimlik-güvenlik ilişkisi ve bireysel-toplumsal güvenlik algısının devletle farklılaşması ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, Waever başka bir çalışmada Avrupa Birliği (AB) entegrasyonuna ilişkin yorum yaparken üye devletlerin ve bununla birlikte örgüt organlarının duruşuyla kitlelerin kültürel kimlikleri ve güvenlik anlayışlarındaki farklılıkları ve kopuklukları ortaya koymaktadır. Waever bununla birlikte dışsal etkenlerin AB'nin entegrasyonuna ilişkin olumlu etkide bulunduğunu iddia ederken, AB içerisindeki faktörlerin etkilerinin entegrasyona katkı yapmadığının altını çizmektedir (bkz. Waever, 1995).

güvenlik çalışmalarını daha geniş bir çerçevede değerlendirmiş ve güvenliğin toplumsal boyutunu da akademik çalışmalarına katmışlardır.

Kopenhag Okulu'nun iki önemli temsilcisinin yaptıkları çalışmalara dayanarak günümüzde herhangi iki ülke arasındaki ilişkileri veya bir ülkenin dış politika yönelimini değerlendirirken, güvenlik ve güvenikleştirme yapılan konuları 5 sektörde incelemek mümkündür. Bu sektörler bilindiği üzere; Askeri, toplumsal, siyasal, çevresel ve ekonomik güvenlik şeklinde sıralanmaktadır. Rusya ve Çin arasındaki ilişkilere bakarken bu sektörlerle ilişkin göndermelerle farklı boyutlar da göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılacaktır. Bu bağlamda öncelikle Rusya ve Çin'in uluslararası ilişkiler sistemi içerisinde ortak güvenikleştirmelerinden dolayı gelişen ilişkileri irdelenirken uluslararası sisteme ilişkin bakış açıları da analiz edilecektir. Bu bakış açılarının ve benzer "sorunların" ve "tehditlerin" varlığı her iki ülkeyi yakınlaştırma bağlamında etkili olduklarını söylemek mümkündür. Rusya ve Çin'in uluslararası alandaki ortak güvenikleştirdikleri noktalar şunlardır: ABD (Amerika Birleşik Devletleri) hegemonyasındaki tek kutuplu dünya sistemi, NATO müdahaleleri, ayrılıkçı ve fundamentalist dini hareketler, uluslararası terör vb. Bu yaklaşım Waever'in AB entegrasyonuna dışsal etkenlerin etkisi bağlamında bakış açısından hareketle ele alınmaktadır. Burada, Rusya ve Çin arasında gerek ikili ilişkilerde gerekse ŞİÖ (Şangay İşbirliği Ögütü) şemsiyesinde günümüz AB'sindeki gibi bir entegrasyon süreci olmasa da, bir yakınlaşma sürecinin dış etkenlere bağlı olarak nasıl geliştiği ortaya konacaktır.

Çalışmanın ikinci kısmında ise, iki ülke arasındaki ilişkilerde özellikle Rusya içerisindeki sosyal ve siyasal algılara göre sorunsalların-güvenikleştirmelerin ne boyutta olduğunu irdelerek ilişkilerin sınırlandırılmasının ve rekabetin nedenleri tartışılacaktır. Burada özellikle Rusya içerisindeki sosyal ve siyasal algılamalara ve söylemlere değinilmesinin nedeni, Rusya'nın içerisinde toplumsal kimliğin korunması bağlamında "endişe-temkinli yaklaşım" ve "tehdit" tanımlanmasının daha yoğun şekilde yer almasındandır. Çin ise özellikle nüfusunun yoğunluğundan dolayı herhangi bir başka nüfusu kendisine tehdit olarak algılamamaktadır. Dünya pazarlarına açılan, serbest bölge yaratan, Kazakistan, Rusya ve hatta Afrika'nın bazı ülkelerinde kolonileşme sürecini başlatan Çin için ilişkilerin "tehdit" veya "endişe" yaratması söz konusu değildir.

Rusya ve Çin arasındaki ilişkiler sınır komşuluklarından dolayı çok uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Bu yüzden günümüzdeki Rusya-Çin ilişkilerini irdelmeden önce ilişkilerin tarihsel arka planına kısaca bakmakta yarar vardır.

2. RUSYA-ÇİN İLİŞİKLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Rusya ve Çin arasındaki diplomatik ilişkiler 1689 yılındaki Nerchinsk Antlaşmasının imzalanmasıyla kurumsal bir düzlemde gelişmeye başlamıştır (bkz. Ivanov, 2009). Bunun antlaşmanın neticesinde Rusya, Orta Asya'daki varlığını güçlendirmeye başlamış ve 1860'lı yıllarda gücünü pekiştirmiştir. Özellikle Kuzey Kafkasya'nın Rusya tarafından işgal edilmesiyle birlikte Rusya'nın Orta Asya'ya doğru yayılması ve oradaki gücünü pekiştirmesi kolaylaşmıştır. Orta Asya'ya yerleşmeye başlayan Rusya, bu bölge üzerinden de Sibirya ve Pasifik'e doğru topraklarını genişletmeyi amaç edinmiştir. Böylece Orta Asya'daki askeri varlığını ve ulaşım için alt yapı yatırımlarını artırmıştır. 19. yüzyıl ortalarından sonraki gelişmeler, Rusya ve Çin'i coğrafik anlamda daha fazla yakınlaştırmıştır. Rusya

Uzak Doğu'daki etkinliğini 1905'teki Japonya Savaşına kadar yüksek düzeyde muhafaza etmiştir.

Bolşevik Devrimiyle birlikte Sovyet Rusya'nın dış politika yönelimi de hızlı bir şekilde değişmiştir. Eski Çarlık Rusyası topraklarında egemen olan Bolşevik liderler artık ideoloji ihraç etmek yoluyla uluslararası komünist harekete önderlik etmeyi amaç edinmişlerdir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından bu yaklaşımın Sovyetler Birliği'nin dış politikasında bir olgu olduğunu söyleyebiliriz.

1949 yılında Çinli komünistlerin zaferiyle sonuçlanan savaş sonrasında kurulan Çin Halk Cumhuriyetiyle birlikte Sovyetler Birliği-Çin ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Devrimin ilk yıllarında Sovyetler Birliği'nin uluslararası alanda verdiği destek daha sonraları uluslararası komünist hareketin liderliği bağlamında bir rekabete dönüşmüştür. Bu rekabet 1956 yılına kadar açıkça ifade edilmemiştir. Ancak, 1956 yılından itibaren Çin, Sovyetler Birliği'nin dış politika yöneliminin tamamen uluslararası komünist hareketi kontrol ve liderlik etmeye çalışan bir yönelim olduğunu dillendirmeye başlamış ve böylece de her iki ülke arasındaki ideolojik yarış-çatışma başlamıştır (Yeung ve Bjelakovic, 2010: 245) 1960'lı yıllardan itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Nikita Khrushchev döneminde ilişkiler daha kötüye giderken Sovyetler Birliği-Çin arasındaki sınır anlaşmazlığı ana sorun haline gelmiştir. Bu ana sorun 1969 yılında fiziki bir çatışmaya kadar varmıştır. Her iki ülke, Vladivostok'un kuzeyindeki Ussuri nehri üzerinde bulunan Zhenbao (Sovyetlerin-Rusların deyiimiyle Damanskii) adası üzerinde egemenlik iddia etmişlerdir. Bu çatışmanın ardından Sovyet askerleri ilgili adaya yerleşmişlerdir. Mayıs 1991'de, Sovyet askerlerinin adayı terk etmesiyle Zhenbao adası üzerindeki egemenliğe dair uyuşmazlık son bulmuştur.

Gorbaçov 1985 yılında Sovyetler Birliği'nin başına geçer geçmez iç işlerinde Perestroika (reform) ve Glasnost (açıklık) politikalarını hayata geçirmeye odaklanırken, dış politikada da silahsızlanma, ideoloji ihraç etmeme prensibini ve yakın çevresiyle sorunları giderme yolunu benimsemişti. Bu çerçevede Gorbaçov ilk olarak Afganistan, Moğolistan ve Vietnam'daki Sovyet askerlerini geri çekmiştir. Bunlara ek olarak Gorbaçov, Sovyetler Birliği ve Çin arasındaki sınırda da askersizleştirme sürecini başlatmıştır (Yeung ve Bjelakovic, 2010: 261) Gorbaçov dış politika yönelimindeki değişiklikleri somut olarak Çinli yetkililere de göstermek amacıyla 1989 yılında Çin'i ziyaret etmiştir. Gorbaçov'un ziyareti sırasında Çinli öğrencilerin eylemleri Tiananmen meydanında devam ederken, eylemde olan öğrenciler Gorbaçov ile görüşme talebinde bulunmuşlardır. Gorbaçov ise ilgili talebi ret ederek Sovyetler Birliği'nin artık hiçbir ülkenin içişleri konularına-sorunlarına müdahil olmayacağına dair net bir mesaj vermiştir. Gorbaçov'un Çin'i ziyareti ilişkilerde pozitif bir etki yaratmış ve iki ülke arasında *ortak faydaların* bulunması yönünde adımlar atılmaya başlanmıştır. Mayıs 1991'de, Gorbaçov ve Jiang Zemin arasında gerçekleşen görüşme neticesinde iki ülke arasındaki sınır uyuşmazlıkları için bir antlaşma yapılırken, liderler ortak deklarasyonda uluslararası politikada "hegemonyacılığa" karşı olduklarını ve Birleşmiş Milletler'in (BM) uluslararası sistem içerisindeki (politikadaki) rolünün güçlendirilmesi arzusunda oldukları vurgulamışlardır (Yeung ve Bjelakovic, 2010: 261-262). Gorbaçov'un çabası ve diğer yandan da Batılı ülkelerin insan hakları ihlalleri nedeniyle Çin'e uyguladıkları silah ambargosu, iki ülke arasındaki yakınlaşmayı ve ilişkilerin normalleşmesini hızlandırmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya Devlet Başkanlığı görevini üstlenen Boris Yeltsin de Çin'le ilişkilerde Gorbaçov'un çizdiği yolu takip etmiştir. Öyle ki, Yeltsin Devlet Başkanı olduktan sonra ilk yurt dışı ziyaretini Aralık 1992'de Çin'e gerçekleştirmiştir. Eylül 1994'te ise her iki ülke birbirleri için nükleer hedef olmadıklarını ilan etmişlerdir. Bu deklarasyon ve mutabakata ek olarak iki ülke arasındaki batı sınırına dair de bir sınır belirleme anlaşması imzalamışlardır (China Daily, 2006) (sınırın doğu kısmına ilişkin anlaşma ise Mayıs 1991'de imzalanmıştır). Çin devlet başkanı Zemin de ilişkilerdeki normalleşme sürecine katkıda bulunmak amacıyla 1995 yılında Rusya'ya yaptığı ziyarette II. Dünya Savaşı *Zafer Günü (Den Pobedi)* kutlamalarına katılmıştır.

İki ülke liderinin ilişkileri normalleştirme konusundaki adımları başarılı olsa da 1990'lı yılların ortalarına kadar ekonomik ve siyasal alanda işbirliği üst düzeyde gerçekleşmemiştir. İşbirliğinin 1990'lı yılların ortalarına kadar üst düzeyde gerçekleşmemesinin en büyük nedeni olarak Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozyrev'in görevde bulunmasını söyleyebiliriz. Kozyrev *Avro-Atlantikçi* bir dış politika perspektifine sahip olduğundan Rusya bu dönemde Batılı ülkelerle ve kurumlarla ilişkilerini geliştirmeye daha fazla odaklanmıştır. Rusya ve Çin arasındaki ilişkilerde işbirliğine yönelik somut adımların atılması Yevgeni Primakov'un dışişleri bakanlığı görevine atanmasıyla birlikte başlamıştır. Primakov'un siyasal alanda *Avrasyacı* düşüncenin en önemli temsilcilerinden birisi oluşu iki ülke arasında işbirliğinin gelişmesinde en büyük etkidir (Primakov, 2010: 142-143).

3. STRATEJİK ORTAKLIĞIN GEREKLİLİĞİ-İŞBİRLİĞİ ALANLARI

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından eski Sovyet coğrafyasında yeni sorunlar ve çatışmalar dünyanın diğer bölgeleriyle eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Dini köktencilik, ayrılıkçı hareketler, etnik ve bölgesel çatışmalar dünyanın genelinde olduğu gibi Rusya ve Çin'in de "ulusal güvenliklerini" 1990'lı yılların başından itibaren tehdit etmeye başlamıştır. Öte yandan, her iki ülke de ABD Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üzerinden dünya politikasında tek kutuplu sistemi pekiştiren, hegemon bir güç olarak algılamışlardır. Bu şartlar altında iki ülke arasında bölgesel ve küresel anlamda bir işbirliği kaçınılmaz olmuştur.

Rusya ve Çin 1990'lı yılların ortasından itibaren ikili ilişkilerini ilerletmeye başlamışlardır. Yeltsin'in 1996 yılında Çin'e gerçekleştirdiği ziyarette, Rusya, Çin, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan arasında eski Sovyet-Çin sınırında güven yaratıcı önlemlerin hayata geçirilmesi için bir anlaşma imzalanmıştır (China Daily, 2006). Bu anlaşma aynı zamanda Şangay Beşlisi'ni de oluşturuyordu. Şangay Beşlisinin oluşturulmasından sonra Rus ve Çin yetkililer daha fazla diplomatik ilişki kurarlarken, aynı zamanda Orta Asya Cumhuriyetleriyle de işbirliği ve ortak güvenlik konularına yoğunlaşmışlardır. Gerek içsel, gerekse bölgesel ve küresel şartlar tüm taraflar için işbirliğini "egemen-ulusal devlet" bakış açısıyla kaçınılmaz yapmıştır. Kısacası ilişkiler hükümetler arası bir ilişki düzleminde ilerlemiştir. Özellikle, Çeçenistan, Sincan, Afganistan çatışmaları ve Tacikistan İç Savaşı Rusya ve Çin arasındaki işbirliğini zorunlu kılmıştır. Rusya ve Çin'in geleneksel güvenlik anlayışlarının "ulusal egemenlik" geleneğinden kopmadan yeni bir anlayışla harmanlanması söz konusu olmuştur, bu çerçevede de işlevsel-pragmatik anlamda

uluslararası alanda bir işbirliğine yönelmeleri olmuştur. Bu nedenle her iki ülke de tek kutupluluğa karşı ve güvenlikle ilgili endişelerini giderecek çok amaçlı bir uluslararası örgütün oluşturulmasını gerekli görmüşlerdir.

4. BİR İŞBİRLİĞİ MEKÂNI: ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜNÜN KURULMASI

İki ülkenin izledikleri politikalar güçler dengesinin uluslararası alanda yeniden kurulması amacını taşımaktadır. Buna paralel olarak iki ülke, hükümetler arası bir örgütlenmeyi oluşturmak suretiyle çok kutupluluğa giden yolda bir adım atmışlardır. Neticede de, Şangay Beşlisi 2001 yılında Rusya ve Çin'in liderliğinde, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımlarıyla ŞİÖ'ye dönüşmüştür. ŞİÖ hükümetler arası ve çok amaçlı bir örgüt karakteriyle uluslararası sistem içerisinde yer almaya başlamıştır. ŞİÖ'de Rusya ve Çin merkezli bir güçler dengesinin mevcudiyetinden dolayı, örgütün askeri ve siyasi işbirliği bağlamında bir mekân olduğunu söylemek mümkündür.

ŞİÖ ayrılıkçı-terörist örgütlenmelere karşı güvenlik odaklı bir örgütlenme olurken aynı zamanda ekonomik ilişkilerin de ilerletilmesi için çok taraflı bir diplomatik mekân statüsüne sahip olmuştur. Barry Buzan'ın ABD'nin güvenlik tehdidi olarak tanımlayabileceği ve "tehdit açığı sorununu" giderecek olan uluslararası terörizmin, (Buzan, 2006: 1103). Çin, Rusya ve diğer bölge ülke iktidarları için de önemli bir güvenlikleştirme konusu olarak ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bu güvenlikleştirme konusundaki ortak algılaşımın ŞİÖ'nun kurumsal bir hüviyete bürünmesinde ve bölge ülkelerinin ilişkilerinin yoğunlaşmasında önemli bir etken olduğu görülmektedir.

Çin gerçekleştirdiği ekonomik büyümeden ve artan enerji tüketiminden dolayı, bölgedeki ekonomik işbirliğini kaçınılmaz olarak görmektedir. Öyle ki, Çin hem Rusya'nın hem de Orta Asya Cumhuriyetlerinin enerji rezervlerinden yararlanmak istemektedir. Rusya ise kendi ihraç pazarını çeşitlendirmek anlamında Çin ile enerji alanındaki ilişkileri geliştirmeyi kaçınılmaz bir fırsat olarak görmektedir. Bu şartların ve bakış açılarının mevcudiyeti iki ülkenin diğer bölge ülkeleriyle birlikte ŞİÖ çerçevesinde işbirliği için uluslararası-bölgesel bir diplomatik mekan yaratmalarına neden olmuştur.

Temmuz 2001'de Rusya ve Çin, İyi Komşuluk ve Dostluk İşbirliği Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu antlaşma iki ülke arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin çerçevesini belirlemesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. İlgili antlaşmaya göre, taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşılıklı saygı içerisinde olacaklarını, birbirlerinin iç işlerine müdahale etmeyeceklerini, eşitliğe dayalı karşılıklı fayda temelinde barış içerisinde birlikte var olacaklarını taahhüt etmişlerdir (Treaty of Good Neighbourliness and Friendly Cooperation Between the People's Republic of China and the Russian Federation, 2001). Taraflar aynı zamanda herhangi bir anlaşmazlık-uyuşmazlık durumunda da birbirlerine karşı güç kullanımı veya tehdit yerine BM'yi adres gösterecekleri konusunda da fikir birliğinde olmuşlardır (Treaty of Good Neighbourliness and Friendly Cooperation Between the People's Republic of China and the Russian Federation, 2001, md. 2). Aynı zamanda, iki ülke birbirlerinin ulusal birlik ve toprak bütünlüklerinin bekasını

destekleyeceklerini de ilan etmişlerdir (Treaty of Good Neighbourliness and Friendly Cooperation Between the People's Republic of China and the Russian Federation, 2001, md. 4). Taraflar imzaladıkları antlaşmanın 13. maddesinde ise, BM'nin uluslararası ilişkilerdeki rolünü güçlendireceklerini ve BM Güvenlik Konseyinde de uluslararası barış ve güvenlik için işbirliği yapacaklarını vurgulamışlardır (Treaty of Good Neighbourliness and Friendly Cooperation Between the People's Republic of China and the Russian Federation, 2001, md. 13). Bu vurgu bir bakıma NATO'nun küresel düzeyde artan etkisine karşı bir duruşu da simgelemektedir. Bunlara ek olarak her iki devlet de, insan hakları ve ekonomiyle ilgili konularda uluslararası hukuka uyacaklarını, bu bağlamda fikri mülkiyet hakkının ve çevrenin korunmasına, yasadışı insan, silah ve uyuşturucu ticaretinin de engellenmesine yönelik işbirliğine önem vereceklerini belirtmişlerdir (Treaty of Good Neighbourliness and Friendly Cooperation Between the People's Republic of China and the Russian Federation, 2001, md. 16). Bu antlaşma taraflar arasındaki ilişkilerin derinleştirilmesi anlamında atılmış önemli bir adım olarak algılanmalıdır. Ancak , işbirliği ne kadar derinleşse de, hükümetler arası bir perspektifin temelinde olmuştur. İşbirliğinin herhangi bir uluslararası örgüt şemsiyesinde (ŞİÖ gibi) ulus-üstü (supranasyonal) bir yapıya bürünmemesinin nedeni, her iki ülkenin de dış politika yönelimlerinde klasik-devlet merkezli anlayıştan hareket etmeleridir. Öyle ki, her iki ülke de uluslararası liberal demokratik değerler (insan hakları, fikri mülkiyet hakları vs.) çerçevesinde bazı adımların atılması ve önlemlerin alınması bağlamında kararlar alsalar da, her iki ülkenin iç siyasal yapıları ilgili hususlarda alınan kararların pratiğe dökülmesini engellemiştir.

Rusya ve Çin bölgedeki güvenlik sorunlarına, uluslararası ilişkiler sisteminde tek kutupluluğa ve müdahaleciliğe karşı işbirliğinin kaçınılmazlığını imzaladıkları antlaşmayla ortaya koymuşlardır (Cohen, 2001). Uluslararası sistemin yapısının değişmesine yönelik adımın yanı sıra 2000'li yılların başında Rusya'nın yaşadığı ekonomik zorluklar ve Batılı ülkelerin Çin'e karşı uyguladıkları sınırlı silah ambargosu da iki ülke arasındaki stratejik ortaklığı kaçınılmaz kılmıştır (Menon, 2009: 105). Dış etkenlerin yanı sıra iki ülkenin "ekonomik çıkarlarının" uyuşması da iki ülke arasındaki işbirliğinin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle Rusya zaman zaman tehdit olarak gördüğü Çin'e dair bir kontrol mekanizması kurma bağlamında da ekonomik işbirliğini kullanma potansiyelinden yararlanmaktadır. Bir başka deyişle karmaşık karşılıklı bağımlılık Çin'in Rusya'ya karşı tehdit algısını azaltmakta ve bir anlamda kontrol ve denge durumu yaratmaktadır.

5. İŞBİRLİĞİNDE YENİ FIRSATLARIN DOĞUŞU: ENERJİ PROJELERİ, SİLAH TİCARETİ VE HAFİF SANAYİ

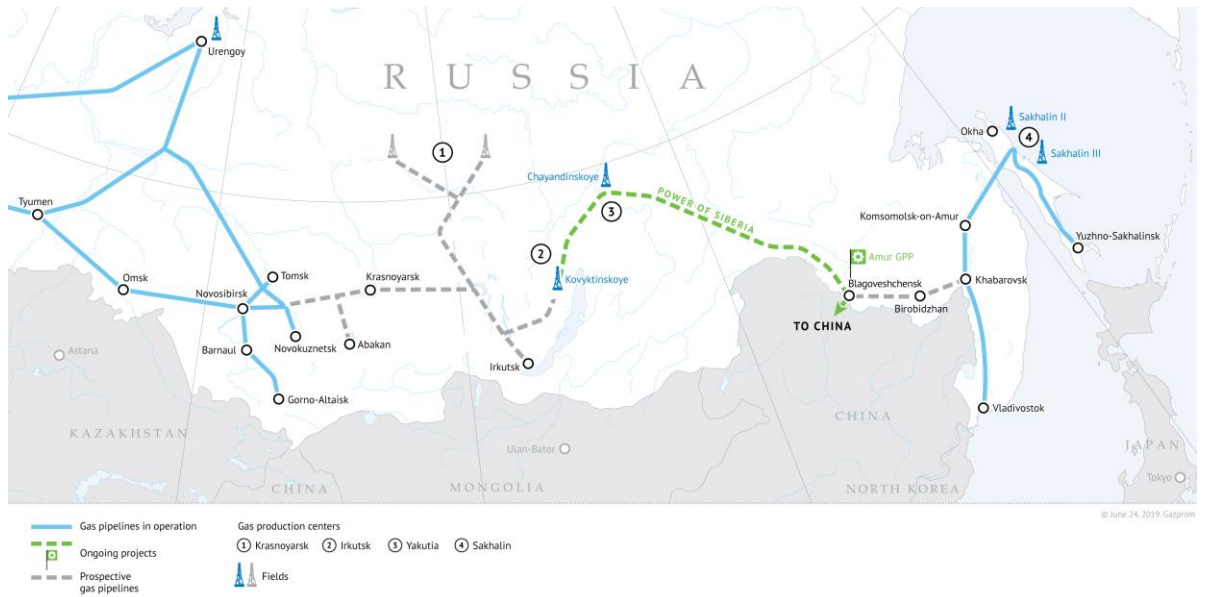
Rusya ve Çin ilişkilerindeki stratejik ortaklık kaçınılmazlığı, iki ülke arasında ekonomik alanda işbirliği için yeni fırsatlar yaratmıştır. Bu fırsatların ortaya çıkmasında mevcut sorunların dondurulması veya çözüme kavuşturulmasının da önemli bir rolü vardır.

5.1.Enerji Projeleri

Çin'in yüksek orandaki büyüme oranı ve artan enerji tüketimi kendisini yeni enerji rezervlerini-kaynaklarını aramaya ve kullanmaya sevk etmiştir. Bu kaçınılmaz bir realite, o yuzdendir ki, Çin son yıllarda hem yeni enerji rezervleri bulmaya yönelmiştir hem de kullandığı enerji kaynaklarını uluslararası düzeyde çeşitlendirmeye başlamıştır. Çin'in bu yaklaşımı uluslararası alanda çok yönlü bir ekonomi politikasını pratiğe geçirme çabası olarak yorumlanabilir. Bu yaklaşım neticesinde Rusya ve eski Sovyet Orta Asya Cumhuriyetleri Çin'in ithal ettiği enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi bağlamında çekici bir alan olmuştur (farklı coğrafyalardan ve ülkelerden ithalat yapma anlamında). Çin'in bu yaklaşımı, enerji pazarını çeşitlendirmeye çalışan Rusya için de yeni bir fırsat olmuştur. Enerjiye olan talebin artması, ihracat pazarının çeşitlenmesi-zenginleşmesi Rusya'nın enerji piyasasındaki pazarlık gücünü artırmakta ve kârını maksimize etmektedir. Öyle ki, Vladimir Putin de Rusya ve Çin arasındaki boru hattının açılış töreninde yaptığı konuşmada, durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Bu boru hattı Rusya'nın enerji ihracat pazarını çeşitlendirmesine yardım edecektir” (BBC, 2011). Bu bir anlamda Rusya'nın enerji gelirlerinin güvenceye alınması anlamına gelmektedir. Rusya'nın enerji pazarını çeşitlendirmesinin ve güvence altına alması kendi ulusal çıkarları bakımından elzem olduğunu söyleyebiliriz. Bunun elzem olmasının nedeni de, Rusya'nın günümüzde devlet bütçesinin yaklaşık yüzde 40'ını petrol ve doğal gaz gelirlerinden oluşturmasıdır (Paraskova, 2018). Putin ve enerji alanındaki siyasal temsilcisi Igor Sechin Rusya'nın ekonomik refahı ve siyasal istikrarı için enerji sektörünün stratejik öneme sahip olduğunu sürekli vurgulamaktadır. Rusya'nın 2003 yılında belirlediği enerji stratejisi de enerji sektörüne verilen önemi ve bir “*petrol-gaz devleti*” yaratma amacını anlatan mealdedir (Özsağlam, 2013).

Çin ve Rusya arasında stratejik bir ortaklığın kurulması ve ekonomik alanda da “çıklarların” örtüşmesi iki ülkeyi hızlı bir şekilde enerji alanındaki projelerin hayata geçirilmesine yönlendirmiştir. Bu çerçevede Rusya'nın enerji şirketleri Sibiry'a'dan Çin'in Kuzey Doğu bölgelerine doğru boru hatları inşa etmeye başlamışlardır. İlgili boru hattı projesinin inşası devam etmektedir (Gazprom Web Sayfası, 2019). Enerji alanındaki işbirliğiyle ilgili antlaşmaların ve projelerin hayata geçirilmesi *İyi Komşuluk ve Dostluk İşbirliği Antlaşmasının* ardından hızlı bir şekilde gelişmiştir. Rus Ulaşım Şirketi, Yukos ve Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) ilgili dostluk antlaşmasının ardından enerji sektörüyle ilgili çeşitli antlaşmalar imzalamalarına karşın, bu antlaşmalar 2003 yılında Khodorovsky'nin tutuklanması ve Yukos'un da ortadan kaldırılmasıyla birlikte pratiğe geçirilememiştir. (Yukos'un ortadan kaldırılışı ilgili şirketin Çin'e yönelik projelerinin askıya alınmasına neden olmuştur) (Global Times, 2009). Antlaşmaların ve projelerin pratiğe hemen geçirilmemesine karşın, enerji alanında işbirliği her iki ülkenin devlet politikası halini almıştır. Devlet yetkilileri arasında enerji alanında işbirliğine yönelik çalışmalar devam ettirilirken, 2004 yılında Rusya ve Çin arasında yeni enerji projelerinin hayata geçirilmesi konusunda ilk mesajlar verilmiştir. Putin'in Çin ziyareti öncesi ve ziyareti sırasında verilen mesajlar iki ülke arasındaki ortak enerji projelerine ilişkin ciddi adımların atıldığının kanıtı niteliğindedir. Öyle ki, Rus yetkililer Taishet'ten Nakhodka

limanına kadar bir boru hattının inşasının gerçekleşeceğini vurgulamaya başlamışlardır (China Daily, 2004).³¹

Şekil 1: Rusya'dan Çin'e Kuzey Sibirya'da İnşa Edilen Doğu Rotası Boru Hattı Projesi

Kaynak: Gazprom, <http://www.gazprom.com/projects/sakhalin2/>, Erişim Tarihi: 25.02.2019.

Şekil 2: İptal Edilen Angarsk-Nakhodka Projesi

Kaynak: <http://www.atimes.com/atimes/China Business/GJ18Cb02.html>, Erişim Tarihi: 14.07.2019.

Rusya Devlet Başkanı Putin'in Mart 2006'da Pekin'i ziyareti enerji ve diğer sektörlerdeki ekonomik işbirliğinin derinleşmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Öyle ki, ziyaret sırasında Putin ve Çin Devlet başkanı Hu Jintao ekonomik ilişkilerin

³¹ Rusya Baykal gölündeki ekolojik sebeplerden dolayı Angarsk-Nakhodka boru hattının inşasını iptal etmiştir

yoğunlaştırılması için antlaşmalar imzalamışlardır. Bu anlaşmalardan bir tanesi de Gazprom ve CNPC arasında Rusya'dan Çin'e doğal gaz akışını sağlayacak olan anlaşmadır (China Daily, 2006). İlgili ön antlaşma yapılmasına karşın Gazprom adına Alexei Miller yaptığı açıklamada fiyat ve finansal konularında detaylandırma çalışmalarının devam edeceğini belirtmiştir. Miller bununla birlikte 5 yıl içerisinde gaz akışının sağlamayı hedeflediklerinin de altını çizmiştir (China Daily, 2006). Bu bakımdan 2006 Mart ayı Rusya-Çin ilişkilerinde ve özellikle enerji sektöründeki işbirliklerinde bir milat sayılabilir.

Rusya Çin ile enerji alanında işbirliğini geliştirmesiyle birlikte enerji marketini çeşitlendirirken, Asya-Pasifik'teki yeni pazarlara ulaşımında da aynı boru hatlarını-güzergahları kullanmak suretiyle Doğu Gaz programına yönelik de adım atmıştır.³² Diğer taraftan Çin ise enerji arzı-ithal pazarını çeşitlendirmeyi kendisine bir dış ticaret ve dış politika amacı edinmiştir. Orta Asya Cumhuriyetleriyle operasyona daha önce başlayan Çin, Rusya ile enerji projelerini aynı anda geliştirerek enerji ithal pazarını çeşitlendirmektedir. Bu çeşitlendirme aynı zamanda Rusya ile Orta Asya üzerine var olan rekabeti hafifletmek amacını da taşıyabilir.

Rusya ve Çin arasındaki Doğu Sibirya-Pasifik Okyanusu (ESPO) petrol boru hattı Ocak 2011'de devreye girmiştir (Rusya, daha önce demiryoluyla Çin'e petrol ihraç ediyordu). Bu petrol boru hattıyla birlikte 2011 yılında günde yaklaşık 600.000 varil ham petrol Rusya'dan Çin'e ihraç edilmeye başlamıştır (Platts, 2011). Bu ham petrol ticaretine paralel olarak, Çin Kalkınma Bankası Rosneft ve Transneft şirketlerine 15 ve 10 milyar ABD doları tutarında 20 yıl vadeli kredi sağlamıştır (Platts, 2011). 2011 yılında enerji alanında atılan yeni ve somut adımlar bir anlamda her iki ülke arasında enerji alanındaki ticaretin kurumsallaşmaya başladığının göstergesidir. Bu tarihten sonra, Rusya ve Çin, devlet şirketleri; Rosneft, Gazprom ve CNPC üzerinden ilişkilerini derinleştirmişler ve yoğunlaştırmışlardır. Enerji alanındaki ilişkilere dair son dönemde en önemli adım Mayıs 2014'te atılmıştır. Rusya'nın Çin'le ilişkilerde önem verdiği *enerji ticaretine* yeniden odaklanmasında Sarah Lain'in de belirttiği üzere Ukrayna krizinin ve bunun neticesinde Avrupa'yla ilişkilerde yaşadığı sıkıntıların etkisi de vardır (Lain, 2014). İki ülke arasındaki 30 yıllık doğal gaz projesinin hayata geçirilmesi konusundaki mutabakata rağmen, projenin detaylarında saklı olan doğal gazın fiyatı konusunda taraflar henüz ortak bir noktada karar kılmamışlardır. Rusya 100 metre küplük doğal gazı Avrupa'ya verdiği 380.50 ABD Doları üzerinden satmak isterken, Çin ise daha düşük bir fiyatı talep etmekte ve pazarlığını da Orta Asya ülkelerinden aldığı doğal gaz fiyatlarına referans vererek yapmaktadır (Lain, 2014). Çin, Orta Asya'daki doğal gaz rezervlerine yönelirken, hem enerji arzını zenginleştirmekte hem de enerji politikasını daha güvenli kılmakta ve fiyat konusundaki pazarlık marjını yükseltmektedir. 2018 yılının sonuna gelindiğinde Rusya günde 1.436 milyon varil petrolü Çin'e ihraç etmiştir (S&P Global, 2019). Bu rakamın 2011 yılıyla kıyaslandığında iki ülke arasında petrol ticaretinde yaklaşık 2.5 kat bir artışın 7 yıl içerisinde gerçekleştiği

³² “Rusya Federasyonu Sanayi ve Enerji Bakanlığı Çin'e ve diğer Asya-Pasifik ülkelerine potansiyel gaz ihracı çerçevesinde Doğu Sibirya ve Uzak Doğu entegre gaz üretimi, ulaşımı ve sağlama sistemini onayladı (Doğu Gaz Programı)“ Gazprom Rusya hükümeti tarafından programı yürütme koordinatörü olarak atanmıştır.”, <http://www.gazprom.com/press/news/2011/august/article118222/>, Erişim Tarihi: 15.07.2014.

görülmektedir. Taraflardan Rusya günümüzde dünyanın en büyük petrol sağlayıcısı konumundayken Çin ise dünyanın en fazla petrol tüketen ülkesi durumundadır.

5.2.Askerî İşbirliği: Silah Ticareti ve Ortak Tatbikatlar

Daha önce de bahsedildiği üzere 1989 yılında Çin'deki Tiananmen Meydan olayları ve insan hakları karnesinin zayıflığı nedeniyle Batılı ülkeler Çin'e silah ambargosunu uygulamaya koymuştur. Bunun neticesinde de Çin kendi öz kaynaklarını kullanmasının yanı sıra daha ileri silah teknolojisine sahip olan Rusya'dan silah ithal etmeye yönelmiştir. Rusya'nın Çin'e silah ihracı 2000'li yılların ortasına kadar artış göstermesine karşın daha sonra ihracatta bir düşüş eğiliminin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun temel nedenlerinden bir tanesi Çin'in kendi silah teknolojisinde gerçekleştirdiği ilerlemeler olmakla birlikte diğer neden Çin'in Rusya'ya silah alanında olan bağımlılığını azaltmak istemesi ve Rusya'nın da Hindistan gibi Asya ülkelerinin pazarına yönelmesidir. Ancak 2011'den itibaren Rusya'nın Çin'e silah ihracatında yeniden önemli bir artışın gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, Rusya 2011 yılı sonunda Çin'e 1.9 milyar ABD Doları tutarında silah ihraç ederken, 2012 yılında ise bu rakam 2.1 milyar ABD Dolarına çıkmaktadır (Kashin, 2013). Rusya 2012 yılı sonunca 17.6 milyar ABD Doları tutarında satış gerçekleştirirken bunun yüzde 12'lik kesimini Çin'e yapılan ihracat oluşturmaktadır (Kashin, 2013). Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Çin günümüzde Rusya'nın silah endüstrisindeki en büyük müşterisi, Rusya ise Çin'in en büyük silah sağlayıcısıdır.

Tablo 1: Rusya ve Çin'in Uluslararası Silah Ticaretindeki Konumları

Ülke		
Rusya	Dünyada gerçekleştirilen toplam silah ihracatının % 22'ini gerçekleştirmektedir	Silah ihraç ettiği ülkeler arasında Çin % 20.4 ve Cezayir %18.80 %16.96'lık bir paya sahiptirler. 2018 yılında Çin'in Rusya'nın silah ihracatındaki payı artarken, Hindistan'ın Rusya'dan silah ithalatındaki payı geçmiş yıllara göre büyük oranda azalmıştır.
Çin	Dünyada gerçekleştirilen toplam silah ihracatının % 5.7'sini gerçekleştirmektedir.	Toplam silah ithalinin %83.3'ünü Rusya'dan, %14.5'ini Ukrayna'dan ve %5.36'sını Fransa'dan gerçekleştirmektedir.

Kaynak: Arms Transfers Database, Stockholm International Peace Research Institute, 2019.

<http://www.sipri.org/database/armstransfers/sources-and-methods/> Erişim Tarihi: 28.05.2019.

Çin'in Rusya'dan silah alımını ve talebini yeniden artırmasını ve Rusya'nın da buna olumlu yaklaşmasını uluslararası politikadaki gelişmelere bağlamak mümkündür. Özellikle, Libya, Mısır ve ardından patlak veren Suriye iç savaşı gibi konularda Rusya ve Çin'in batılı ülkeler ve kurumlarıyla ortaya çıkan çelişkileri ve gerilimleri iki ülkenin askeri alanda daha yakın ilişkilere girmelerine neden olmuştur. İki ülkenin BM Güvenlik Konseyinde özellikle Suriye konusunda ortak bir politikayı benimsemeleri bunun en açık bir göstergesidir. Rusya ve Çin'in bu şekilde politikalar

üretmeleri dünya sisteminin de tek kutupluluktan çok kutupluluğa doğru yönelmesine neden olan sürecin daha da hızlanmasına ve belirginleşmesine neden olmaktadır.

Rusya ve Çin, ŞİÖ şemsiyesinde, Orta Asya'da diğer üye devletlerle birlikte ortak askeri tatbikatların yanı sıra, son dönemde iki ülke ortak tatbikatlarını Doğu Akdeniz'de de gerçekleştirmektedirler. Doğu Akdeniz'de bu tür ortak askeri tatbikatların yapılması ABD ve diğer Batılı ülkelere, *Akdeniz havzasının* her iki ülkenin de jeopolitik haritasında olduğunun mesajının verilmesidir.

Rusya ve Çin arasındaki ekonomik ilişkiler sadece enerji ve askeri alanla sınırlı kalmamıştır. Çin'in hafif sanayi ürünlerini Rusya'ya ihraç etmesi Rusya'nın da belli başlı ham madde ürünlerini Çin'e ihraç etmesiyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2013 yılının sonunda Rusya Başbakan Yardımcısı Dmitry Rogozin'in de belirttiği üzere tarihsel olarak en üst düzeye çıkmış ve 88.8 milyar ABD dolarında bir hacime ulaşmıştır (Mikluhevskiy, <http://miklushevskiy.com/news/3274.html>). Bilindiği üzere gerek Çin Devlet Başkanı Hu Jintaou gerekse Putin ve Medvedev iki ülke arasındaki ticaret hacmini 100 milyar ABD Dolarına çıkarmayı hedeflediklerini geçmiş yıllarda sürekli dile getirmişlerdir. Bu hedefe 2014 yılı sonunda yaklaşılmış ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi 95.28 Milyar ABD Dolarına çıkmıştır (Tass-Russian News Agency, 2015). 2017 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki ticaret hacmi Birleşmiş Milletler verilerine göre 85.9 milyar ABD Dolarına (United Nations Comtrade Data, 2019), 2018 yılında ise bu rakam Çin Genel Gümrük İdaresi verilerine göre 107.06 milyar ABD Doları düzeyine çıkmıştır (Russia Today, 2019). Çin'in Rusya'dan ithalatında petrol ve petrol ürünleri en büyük payı tutarken bunu kereste ve diğer ürünler takip etmektedir (United Nations Comtrade Data, 2019). Rusya ise Çin'den Nükleer reaktörler, makineler ve elektronik ürünlerini ağırlıklı ithal etmektedir (United Nations Comtrade Data, 2019).

Günümüzdeki ekonomik verilere bakıldığında Rusya ve Çin arasında yoğun bir karşılıklı bağımlılıktan söz edebiliriz. Ancak bu karşılıklı bağımlılığa rağmen iki ülkede de birbirlerine karşı önyargıların ve bakış açılarındaki farklılıkların mevcudiyeti, iki ülke arasında sosyal ve siyasal entegrasyonun gerçekleşmesini engellemektedir.

6. İLİŞKİLERİN SINIRLI KALMASININ NEDENİ: GÜVENLİKLEŞTİRME

İki dev ülke, Rusya ve Çin arasında ekonomik ve siyasi alanda stratejik ortaklık olmasına karşın ilişkilerin sorunsuz olduğunu söylemek mümkün değildir. İki ülke arasındaki sorunlar ve anlayış farklılıkları iki dev ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesini sınırlandırmaktadır. İç dinamikler-faktörler ülkeler arasındaki ilişkilerde ve ülkelerin dış politika yönelimlerinde önemli etkenlerdir. Rusya-Çin arasındaki ilişkilerde de iç dinamikler iki ülke arasındaki ilişkileri ve dış politika yönelimlerini direkt olarak etkilemektedir.

Küreselleşmenin olgularından bir tanesi de göçtür. Göç insanların artık sınır tanımaksızın daha iyi bir hayat amacıyla başvurdukları bir yöntem halini almıştır. Ancak, Çin ve Rusya arasındaki göç hareketleri özel bir öneme ve siyaseten farklı bir özelliğe sahiptir. Öyle ki, Çin nüfusunun Rusya'nın uzak doğu bölgelerine göç etmesi ve Rusyalı nüfusun da ilgili bölgelerde azalması Rusyalı siyasiler,

milliyetçiler ve resmi yetkililer tarafından sosyal bir problem ve tehdit olarak algılanmaktadır. Bu algıya göre, Çin yayılmacı ve Rusya'nın uzak doğusundaki toprakları kendisine katmaya çalışan tehditkâr bir devlet olarak görülmektedir. Çin'in yayılmacılığını ve tehdit olduğunu Rusya'da çeşitli kesimler vurgulamaktadır. Rusya'da hem halk düzeyinde hem de siyasi partiler ve resmi otoriteler tarafından Çin'e karşı temkinli-şüpheli bir yaklaşım söz konusudur. Bu noktada Rusya'daki siyasi aktörlerin söylemlerine bakmakta yarar vardır. Waever'in Toplumsal Güvenlik ve Kültürel Kimlik kavramlarına dikkat çeken güvenlik algısının Rusya'da Çin'e yönelik bakış açısını tanımlamada-tartışmada temel alınabileceğini söyleyebiliriz. Bu noktada demografik bir tehlikeden bahsedilirken, aynı zamanda demokratik değerlerin de gölgelenebileceğine vurgu yapılmaktadır. Rusya'da Rusya-Çin ilişkilerine *Devlet Güvenliği* açısından yaklaşan ve endişe duyanlar da vardır.

Jirnovski'nin liderliğini yaptığı Rusya'nın Liberal Demokrat Partisi (Liberal Demokratiçeskaya Partiya Rossii) programının dış politika bölümünde Çin'e dair şu ifadeler kullanılmaktadır: “Çin Rusya'nın müttefiki olmakla birlikte nükleer silahlarıyla ve 1 milyardan fazla nüfusuyla potansiyel bir tehdit taşır. Rusya ve Çin arasındaki demografik farklılıklardan dolayı da bizler nükleer ve modern silahlar bağlamında Çin'i aşmalıyız. Çin ile ilişkilerde dürüst şeffaf ‘*dikkatli bir dostluk*’ politikasını izleyerek ekonomik ve siyasi bağları geliştirirken kendimizi de güçlü kılmalıyız” (Liberal Demokrat Parti Programı). Jirnovski bu söylemde bulunmasına karşın, son dönemde Çin'in ABD ile mücadelesinde Rusya'nın askeri gücüne ihtiyaç duyduğunu da vurgulamaya ve Rusya'nın bu mücadelede önemli rol oynadığını dillendirmiştir (Liberal Demokrat Parti Web Sayfası- Liberalno-Demokratiçeskaya Partiya Rossii, 2018). Jirnovski'nin söylemindeki farklılığın en büyük nedeninin Rusya ve Batı dünyası arasında Ukrayna Krizi nedeniyle gerilimin artmasını ve bunun neticesinde Rusya'nın Batının ekonomik yaptırımlarıyla karşı karşıya kalmasıdır.

Yabloka da (liberal, Avrupa merkezci) Çin ile derin-yakın ilişkilere girilmesine karşı olduğunu açık bir şekilde parti programında belirtmektedir. Yabloka'nın parti programında şu ifadeler yer almaktadır: “Çin Sibiryada ve Rusya'nın uzak doğusunda ekonomik, demografik ve ekolojik krizler yaratabilir” (Yabloka Parti Programı). Yabloka özellikle otoriterlik ve demokrasinin askıya alınması ve batıdan uzaklaşma bağlamında Çin ile yakınlaşmadan endişe duymaktadır.

Birleşik Rusya Partisi (Yedinaya Rossiya) programına bakıldığında dış politika anlamında özel olarak Çin'e yer ayrılmamaktadır. Ancak, Rusya'da 2001 yılından beridir iktidarda bulunan Birleşik Rusya Partisi'nin siyasi temsilcilerinin ve bürokratlarının söylemleri Çin'e karşı temkinli bir konumlanmanın olduğunu ve hatta Çin'i *nüfus, göç ve toprak* konularında tehdit görme noktasına kadar geldiğini göstermektedir.

Rusya'da hükümet yetkilileri de Rusya'nın Sibiryada ve Uzak Doğu bölgesine yönelik benzer düşüncelere sahiptir. Örneğin Rusya Devlet Başkanı, Vladimir Putin, ekonomik sorunlara ilişkin Sibiryadaki ve Rusya'nın Uzak Doğusundaki yerel otoritelerin dikkatini çekerken, “Burada İnsanlar eğer bölgelerini ve ekonomilerini yenileyemezlerse, ileride Çince veya başka Asya dillerini konuşacaklar” ifadesini kullanmıştır (The Phora, <http://www.thephora.net>). Primorsky Krayının eski valisi Sergey Darkin Vladivostok'ta verdiği bir demeçte şunları söylemiştir: “Büyük

ölçekte bir asimilasyonun olmaması için kendimizi garantiye almalıyız. Bunun için buraya gelen Çinliler geri dönmelidirler” (Stakelbeck, 2005).

Vladivostok belediye başkanı Viktor Cherepkov ise Çin nüfuzuna dikkat çekerken şu ifadeleri kullanmıştır: “Çinli iş adamları Rusya’nın uzakdoğusunda ekonominin yüzde 30’unu 40’ını ellerinde bulundururlarken, hafif sanayinin ise yüzde 100’üne sahiptirler” (Azizian, 2003). Rusya’daki Çinli nüfusun ne kadar olduğuna dair farklı rakamlara rastlamak mümkündür. Ancak Rusya-Çin sınır sorumlusu Alexander Shaikin’in Rusya-Çin sınırından 18 aylık bir zaman diliminde 1.5 milyon Çinlinin yasadışı bir şekilde Rusya’nın uzak doğu bölgesine giriş yaptığını söylemesi önemli bir iddiadır (Zeihan, 2014). Rusya işçileri bakanlığı verilerine göre Rusya’da 2 milyon civarında Çinli yaşarken, bazı kaynaklar bunun 5 milyon olduğunu iddia etmektedir (Zeihan, 2014). Ağırlıklı olarak Rusya’nın uzak doğu kentlerinde yaşayan Çinli nüfusun ilerde tehdit oluşturabileceğine dair en büyük gerekçenin Rusya’nın ilgili bölgede 7 milyon civarında nüfusa sahip olmasını gösterebiliriz. Kısacası Rusya’nın uzak doğusundaki nüfus yoğunluğunun düşük oluşu ve bununla birlikte Çin’in Kuzey batısında 70 milyonu aşkın Çinlinin yaşaması Rusya’daki bazı çevrelerin “toprak talebine” veya bir “Çin istilasına” ilişkin endişelerini artıran unsur olarak görülebilir.

Yukarıda kullanılan ifadeler Rusya’daki Çin nüfusa karşı negatif-şüpheli bir yaklaşımın varlığını göstermektedir. Böylesi bir bakış açısı zenofobik olarak yorumlanabilir.

Çin’e bakıldığında benzer düşüncelerin olmamasına karşın, Rusya’ya karşı kuşkulu-şüpheli bir yaklaşımın söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bu şüpheli yaklaşım 1999 yılında Kosova konusuyla ortaya çıkmıştır. Rusya’nın Kosova konusunu BM Güvenlik Konseyi yerine G8 zirvesine taşınması sonucunda Çin’de uluslararası konularda Rusya’ya karşı az da olsa bir güvensizlik duygusuna neden olmuştur. Bu çerçevede Çin’in uluslararası alanda siyasal anlamda Rusya’yı az bir oranda olsa da güvenleştirdiğini söylemek mümkündür. Ancak bu algılama Rusya’nın devletin merkezindeki ve toplumsal düzeydeki algılamalarıyla karşılaştırmayacak derecededir.

Çin Rusya’daki yatırımlarını artırırken ve enerji arz pazarını çeşitlendirirken, Orta Asya Cumhuriyetleriyle de ilişkilerini ilerletmektedir. Çin bölgede enerji ithaline odaklanırken, kendi hafif sanayi ürünlerini Orta Asya Cumhuriyetlerine satmaktadır. Böylece Çin ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ticaret hacmi sürekli artan bir eğilim göstermektedir. Öyle ki, 2013 verilerine bakıldığında Çin ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ticaret hacmi 40 milyar ABD Dolarına kadar yükselmiştir. Bu 40 milyar Dolarlık ticaret hacminin 28.6 milyar Dolarlık ticaret hacminin de tek başına Çin ve Kazakistan arasındaki gerçekleştiğini de belirtmekte yarar vardır (Anadolu Agency, 2014). Çin ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasında ticaretin artışı, geleceğe yönelik enerji projeleri ve belli bir miktarda ilgili Çin nüfusunun cumhuriyetlerde kendini göstermesi Rusya’nın etkinlik alanına bir “meydan okuma” olarak algılanabilir (Petersen, 2013). Tarihsel anlamda da her iki ülkenin rekabet alanı olarak görülen Orta Asya’nın, ilişkilerini ilerleten iki ülke arasındaki ilişkileri günümüzde sınırlayan ve aynı zamanda ilişkilere rekabet boyutu kazandıran bir olgudur. Bu olguya hem demografik (toplumsal güvenlik), hem de ekonomik boyutuyla bakabiliriz. Özellikle Rusya bölgede hem kendi açısından hem

de ilgili cumhuriyetlerdeki demografik yapılar bağlamında Çin'i güvenlikleştirmektedir (İlgili cumhuriyetlerde yaşayan Rus azınlığın durumunu unutmamak gerek), aynı şekilde Çin'in Orta Asya ülkelerindeki ekonomik faaliyetleri de gerek hafif sanayi gerekse enerji alanında Rusya için bir güvenlikleştirme nedeni olarak görülebilir.

ŞİÖ bölgesel işbirliği bağlamında pozitif ve önemli rol oynamasına karşın, kurumsal yapısı hükümetlerarası bir düzlemde kalmaktadır, böylece bu örgüt de klasik işlevselci bir yaklaşımdan hareketle faaliyetlerini sürdürmektedir. Kısacası daha entegre bir yapıya yönelememektedir. ŞİÖ çerçevesinde Rusya ve Çin'in ortak askeri tatbikatlar düzenlemesi söz konusu olmakla birlikte, Rusya eski Sovyet Orta Asya coğrafyasında ŞİÖ'dan çok kendisinin hegemon güç olduğu Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) etkin olmasını arzu etmektedir. Bu arzu da ŞİÖ'nun güvenlik alanındaki etkinliğini sınırlandırmaktadır.

SONUÇ

Rusya 1990'lı yılların başında Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev öncülüğünde Avro-Atlantikçi bir dış politika yönelimiyle Batıyla ilişkilerini sürdürmüştür. Ancak ekonomik ve siyasi sorunlar muhalefetin tepkisinin sert olmasına neden olmuştur. Bu sert tepkinin neticesinde de "Avrasyacı" yaklaşım hem iç hem de dış politikada etkin olmaya başlamıştır. Rusya'nın dış politikasında Avrasyacı yaklaşımın etkin olmasıyla birlikte Rusya ile Çin arasındaki ilişkiler de yoğunlaşmaya başlamıştır.

Rusya ve Çin arasındaki ilişkilerin ortak bölgesel, küresel hedefler ve hassasiyetlerin mevcudiyetinden dolayı derinleştiğini söylemek mümkündür. İki ülke arasındaki ilişkilerin ilerlemesine ve derinleşmesine neden olan "ortak çıkarlar", ortak "öteki(ler)" üzerinden gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle, aynı şeylerin iki ülke tarafından güvenlikleştirilmeleri ilişkilerin gelişmesine ivme kazandırmıştır.

İlişkilerin gelişmesinde ilk etken uluslararası ilişkiler sisteminin yapısında ilişkin duyulan ortak tepkidir. Diğer bir deyişle ABD liderliğindeki tek kutuplu dünya düzeninden hoşnutsuzluğun mevcudiyetidir. Bunun neticesinde de iki ülke dünya siyasetine yön verme bağlamında uluslararası örgütler (BM, ŞİÖ) üzerinden siyasal anlamda bir işbirliğine yönelmişlerdir.

Ekonomik yaklaşmanın temel nedenlerinden bir tanesi her iki ülkenin de "öteki-batı" karşısında kendilerini güvenlik içerisine almak istemleridir. Bu bağlamda enerji sektörü ön plana çıkan ekonomik anlamda her iki ülke için de bir ulusal güvenlik konusudur. Rusya kendi enerji ihraç pazarını çeşitlendirmeyi amaç edinerek ekonomik anlamda kendisini güvenlik altına almaya çalışırken, Çin ise enerji arz pazarını çeşitlendirerek kendi enerji tüketimine ilişkin kendi güvenlik alanını yaratmaya çalışmaktadır. Uluslararası enerji pazarı içerisindeki pozisyonlarını güçlendirme bağlamında iki ülke arasındaki ilişkilerin ve yaklaşımların bir ahenk içerisinde. Bu ortak noktayı, uluslararası ekonomik alanda ortak bir güvenlikleştirme yaklaşımı olarak da yorumlamak mümkündür.

Bu yaklaşımın yani dışsal etkinin Çin'in Rusya'nın silah endüstrisiyle ilişkilerini ithalat bağlamında ilerletmesine de neden olduğunu da belirtmekte yarar vardır. Batılı ülkelerin Çin'in insan hakları karnesinin zayıflığından dolayı uyguladıkları

silah ambargosu, Çin ve Rusya arasında askeri alanda bir işbirliğini de zorunlu kılmıştır. Rusya silah satış pazarını büyütüp, çeşitlendirirken, Çin de alternatif bir silah arz pazarına kavuşmuştur. Bu da askeri alanda bir işbirliğine ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunması bağlamında önemlidir. Bu noktada da askeri alanda ortak şekilde batının güvenlikleştirilmesi söz konusudur.

Bu tablo çerçevesinde Weaver'in AB'nin entegrasyonunu dışsal etkenler nedeniyle hız kazandığına ilişkin yorumuna paralel bir yorumu da Rusya-Çin ilişkilerine ve ŞİÖ'nün kurumsallaşması ve daha entegre bir yapıya kavuşması çerçevesinde yapabiliriz. Kısacası Batı'nın dışsal bir "tehdit" unsuru olarak iki ülke arasındaki bölgesel işbirliğini yoğunlaştırdığını söyleyebiliriz. Bölge dışı faktörlerin yanı sıra, bölgesel faktörler de iki ülke arasındaki işbirliğine katkı yapmaktadır. Bu çerçevede ayrılıkçı hareketler, radikal dinci akımlar ve terör, ortak-bölgesel güvenlik sorunları olarak iki ülke arasındaki işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Bahse konu olan ilgili faktörlerin-etkenlerin bir kısmı ülkelerin kendi iç bünyelerinde bir kısmı ise yakın çevrelerindedir.

Waever'in AB'nin kendi iç dinamiklerinden dolayı siyasal entegrasyon sürecinin negatif etkilendiğine ilişkin görüşünü, bir yansıtma yaparak, Rusya'nın iç dinamiklerinin Çin ile olan ilişkilere etkileri değerlendirildi. Buzan'ın göç ve etnik ilişkiler üzerine genel anlamda yaptığı analizlerin ve sonuçların Rusya'nın içinden Çin'e ve Çinlilere doğru bakışta da görmek mümkündür. Bu çerçevede ortaya çıkan sonuç şudur ki, Rusya'da gerek halk düzeyinde gerekse, yerel ve üst düzeydeki siyasiler Çin ile olan ilişkilere temkinli bir şekilde yaklaşmaktadırlar.

Bu temkin, yaptığımız söylem analizlerinde de görüleceği üzere xenofobik (xenophobic) bir duruşun oluşmasına kadar varmıştır. Bu xenofobik duruş, Rusyalılar ve Çinliler arasında bir etnik gerilimin doğmasına neden olmaktadır. Bu gerilim, doğal olarak gerek ikili ilişkilerde gerekse ŞİÖ şemsiyesindeki entegrasyon sürecini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda Buzan ve Waever'in daha çok Batı merkezli diyebileceğimiz analizlerine uymayan bir durumu da Rusya-Çin ilişkileri düzleminde mevcuttur. Buzan ve Waever'in devlet güvenliğiyle, toplumsal-kültürel ve kimliksel güvenlik anlamında bir farklılığın olduğu iddiası Batı coğrafyası için geçerli olurken, aynısını Rusya için, Rusya-Çin ilişkileri bağlamında söylemek mümkün değildir. Çünkü Rusya'da Çin ile olan ilişkilerde devletin ve onu yöneten elitlerle, toplumun güvenlik algısının bütünleştiği görülmektedir.

Çin'in Orta Asya Cumhuriyetlerindeki etkinliğini hem ŞİÖ üzerinden hem de ekonomik ve toplumsal dinamiklerle artırması, Rusya tarafından kendi etki alanına bir meydan okuma olarak algılanmaktadır. Bu algı sadece Rusya'da değil, Orta Asya Cumhuriyetlerinin elitleri ve toplumlarında da mevcuttur. Tarihsel anlamda mevcut olan bu algı Rusya, Çin ile Orta Asya ülkeleri tarafından kurulan ŞİÖ'nün daha entegre-supranasyonal bir karaktere bürünmesine de engel teşkil etmektedir. Böylece ilgili örgüt hükümetler-arası bir işlevsel yapıdan öteye gidememektedir. Bu işlevsel karakter ikili ilişkilerin de sınırlarını çizmektedir.

Sonuç olarak, her iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine ve derinlik kazanmasında hem küresel hem de bölgesel faktörlerin etki ettiğini söyleyebiliriz. Bu etkinin neticesinde de her iki ülke arasında ekonomik ve siyasal işbirliği kurumsal bir düzlemde ilerlemektedir. Ancak bu ilerleme yukarıda bahsettiğimiz olgularının varlığından dolayı supranasyonal bir yapıya bürünmemektedir. İlerde özellikle

Rusya'nın ekonomik yaptırımlardan dolayı, finansal alanda ve ticari alanda bazı duvarları ve tabuların yıkılması yönünde adımlar atması da sürpriz olmaz. Bu adımlar atılırsa Rusya-Çin ilişkilerinde ŞİÖ gibi bir uluslararası örgüt üzerinden supranasyonal karakterde ekonomik bir ilişki biçimi ortaya çıkabilir. Ancak şu andaki yapıda her iki ülke arasındaki ilişkilerin sınırlı bir şekilde gelişeceğini ve hükümetler arası düzlemde devam edeceğini söylemek mümkündür. Şimdi olduğu gibi bir düzlemde ilerleyecek olan işbirliği hem karşılıklı fayda hem de her iki ülkenin özellikle Rusya'nın bir kontrol alanı yaratması bağlamında değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Anadolu Agency, "Trade Between China Central Asia Fast Moving", 13 Şubat 2014. <http://www.aa.com.tr/en/tag/287534--trade-between-china-central-asia-fast-moving>, Erişim Tarihi: 20.10.2014.

Arms Transfers Database, Stockholm International Peace Research Institute, <http://www.sipri.org/database/armstransfers/sources-and-methods/>, Erişim Tarihi: 28.05.2019.

Azizian, R. (2003), "The Optimists Have the Lead, for Now: Russia's China Debate", *Asia-Pacific Center for Security Studies*, December 2003, <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a591921.pdf>, Erişim Tarihi: 12.10.2016.

BBC News, "Russia-China Oil Pipeline Opens", 2 Ocak 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-pacific-12103865?print=true>, Erişim Tarihi: 27.09.2011.

Buzan, B. (2006), "Will the 'Global War on Terrorism' Be The New Cold War?", *International Affairs*, 6(82): 1101-1118.

Buzan, B. (1993), "Societal Security, State Security and Internationalization", Ole Wæver (Ed.), *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London: Routledge.

Buzan, B. (1983), *People, State and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Brighton: Wheatsheaf Books Ltd.

China Daily (2006), "Russia To Build Large-Scale Gas Pipelines To China", http://www.chinadaily.com.cn/china/2006-03/21/content_548838.htm, Erişim Tarihi: 14.07.2014.

China Daily (2004), "Putin's Visit Highlights Oil Projects", http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2004-10/12/content_381694.htm, Erişim Tarihi: 14.07.2014.

Cohen, A. (2001), “The Russia-China Friendship and Cooperation Treaty: A Strategic Shift in Eurasia?”, The Heritage Foundation, <http://heritage.org/research/reports/2001/07the-russia-china-fr>, Erişim Tarihi: 12.05.2011.

Fleurant, A., Perlo S., Perlo-Freeman, Wezeman, P. D, and Wezeman, S.T (2015), *Trends in International Arms Transfers*, Stockholm International Peace Research Institute.

Global Times, 7 March 2017, <http://www.globaltimes.cn/content/1054665.shtml>. Erişim Tarihi: 15.06.2017.

Global Times, Timeline of China-Russia oil pipeline negotiation, 20 May 2009, http://www.globaltimes.cn/business/Business_News/2009-05/431381..., Erişim Tarihi: 27.10.2011.

Gazprom, <http://www.gazprom.com/projects/sakhalin2/>, Erişim Tarihi: 25.02.2019.

Ivanov, Andrey V. (2009), “Conflicting Loyalties: Fugitives and “Traitors” in the Russo-Manchurian Frontier, 1651-1689”, *Journal of Early Modern History*, 13(5): 333-358.

Kashin, V. (2013), “China’s call for arms”, 16 December 2013, *Russia Beyond The Headlines, Asia Pacific*, http://rbth.asia/security/2013/12/16/chinas_call_for_arms_48971.html, Erişim Tarihi: 25.07.2019

Lain, S. (2014), “The Significance of the China-Russia Gas Deal”, *The Diplomat*, <http://thediplomat.com/2014/05/the-significance-of-the-china-russia-gas-deal/>, 24 May 2014, 1. Erişim Tarihi: 15.05.2014.

Liberal Demokrat Parti Programı (Liberal Demokratiçeskaya Partiya Rossii - LDPR), *Programma: Vneşneyaya Politika*, http://ldpr.ru/party/Program_LDPR/Foreign_policy/, Erişim Tarihi: 02.08.2014.

Liberal Demokrat Parti Web Sayfasi- Liberalno-Demokratiçeskaya Partiyе Rossii, 21 May 2018, Erişim Tarihi: 26.02.2019.

Menon, R. (2009), “The Limits of Chinese-Russian Partnership”, *Survival: Global Politics and Strategy*, 51(3): 99-130.

Mikluhevskiy, V., “The volume of trade between Russia and China reached the historical peak in 2013”, <http://miklushevskiy.com/news/3274.html>, Erişim Tarihi: 26.07.2014.

Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China, *Treaty of Good Neighbourliness and Friendly Cooperation Between the People’s Republic of China and the Russian Federation*, 24 Temmuz 2001, (Antlaşmanın orjinal metni), https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/2649_665393/t15771.shtml, Erişim Tarihi: 09.02.2019.

Özsağlam, M. T. (2013), “State Centric Russian Energy Policy and Rapprochement in Russia-Turkey Relations”, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2): 158-177.

Paraskova, T. (2018), “Russia To See Oil Revenues Jump Fivefold”, *Oil Price*, 12 May 2018.

- Petersen, A. (2013), “How Chinese Merchants are Transforming Central Asia”, *The Atlantic*, 2 Aralık 2013, <http://www.theatlantic.com/china/archive/2013/12/how-chinese-merchants-are-transforming-central-asia/281957/>, Erişim Tarihi: 17.09.2014.
- Platts, “Special Report : Russian Crude Oil Exports to the Pacific Basin-an ESPO update” Şubat 2011, <http://www.platts.com/im.platts.content/insightanalysis/industrysolutionpapers/espo0211.pdf>, Erişim Tarihi: 15.07.2014.
- Primakov Y. (2010), *Rusyasız Dünya (Mir Bez Rossii?K Chemu Vedet Politiciskeya Blizorukost-World Without Russia)*, Çev, Aijan Esenkanova, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Russia Today (14 January, 2019), <https://www.rt.com/business/448783-russia-china-trade-turnover/>, Erişim Tarihi: 26.02.2019.
- S&P Global Platts (2019), “More Russia, China oil trade can set new markers, influence prices: Rosneft CEO”, <https://www.spglobal.com/platts/en/market-insights/latest-news/oil/060619-more-russia-china-oil-trade-can-set-new-markers-influence-prices-rosneft-ceo>, Erişim Tarihi: 15.02.2019.
- Stakelbeck, F. (6.1.2005), “China’s Manifest Destiny: Immigration and Land Claims Against Russia”, <http://www.globalpolitician.com/print.asp?id=799>, Erişim Tarihi: 12.09.2013.
- Tass-Russian News Agency, “Russia-China Trade Exceeded \$95 Billion in 2014”, <http://tass.ru/en/economy/770864>, 13 January, 2015, Erişim Tarihi: 14.04.2015.
- The Phora, <http://www.thephora.net/forum/showthread.php?t=14605>, Erişim Tarihi: 22.09.2011.
- United Nations Comtrade Data, <https://comtrade.un.org/labs/dit-trade-vis/?reporter=643&partner=156&type=C&year=2017&flow=1>, Erişim Tarihi: 26.02.2019.
- Waever Ole (Ed.) (1993), *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London: Routledge.
- Waever O. (1995), “Identity, Integration and Security: Solving the Sovereignty Puzzle in E.U. Studies”, *Jornal of International Affairs*, 48(2): 389-431.
- Yabloka Parti Programı, <http://eng.yabloka.ru/Press/2009/06263.html>, Erişim Tarihi: 13.10.2011.
- Yeung, C. ve Bjelakovic, N. (2010), “The Sino-Russian Strategic Partnership: Views from Beijing and Moscow”, *Journal of Slavic Military Studies*, 23(2): 243-281.
- Zeihan, P. (2014), “Analysis: Russia’s Far East Turning Chinese”, ABC NEWS, 14 July 2014, <http://abcnews.go.com/International/story?id=82969>, Erişim Tarihi: 05.09. 2014.

Muhittin Tolga Özsağlam, Lefke Avrupa Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde yardımcı doçenttir. Özsağlam lisans eğitimini 1997 yılında Doğu Akdeniz Üniversitesinde tamamladı ve akademik çalışmalarını Hacettepe Üniversitesinde devam ettirdi ve yüksek lisans programından 2000 yılında mezun oldu. Özsağlam, daha sonra Marmara Üniversitesinde doktora çalışmalarını sürdürdü ve 2006 yılında Dr. ünvanını aldı. Özsağlam'ın çalışmaları çoğunlukla eski Sovyet coğrafyası alanı ve Kıbrıs konuları üzerinedir.

Muhittin Tolga Özsağlam is Asst. Prof at the Department of International Relations, European University of Lefke. He graduated from Department of International Relations, Eastern Mediterranean University in 1997 and continued his academic studies at the Hacettepe University and received his M.A. degree in 2000. Afterwards, Özsağlam has got his PhD degree from Marmara University in 2006. His academic studies are mostly on Post-Soviet Sphere and Cyprus Issues.

THE POLITICAL UNITY SPECTRUM: A THEORY OF LEFT-RIGHT POLITICS, FROM LIBERALISM TO EMANCIPATORY PROGRESSIVISM

SİYASİ BİRLİK SPEKTRUMU: LİBERALİZM'DEN ÖZGÜRCÜ İLERLEMECİLİĞE, SOL-SAĞ POLİTİKA TEORİSİ

Amin SADEGHI
European University of Lefke
MA International Relations Student
aminsadeghi@gmail.com
ORCID ID:0000-0001-7143-0786

Received 26 February 2019-Accepted 25 April 2019
Gönderim 26 Şubat 2019-Kabul 25 Nisan 2019

Abstract: While political ideologies are often portrayed along a liberal–conservative continuum in the United States and a left–right continuum in Europe, their universal applicability is questionable. The switch between left and right, and the nature of what is being conserved in the US for the former, conflating left and leftism for the latter, and the differing aspects of the words ‘liberal’ and ‘liberalism’ make it confusing to authors to devise similar continuums for other countries. The Political Unity Spectrum offers a visual abstraction of universalistic left-right politics under four types of political unity as well as suggesting that moving between these confines is possible. Using this abstraction, the positions of Turkey and Iran are defined, while also answering the following political questions: (1) how failing to maintain political cohesion could lead to civil wars; (2) how left and right switched places in the US; (3) how both left and right in the US and in Europe are left-wing in Turkey and in Iran; (4) the difference between liberalism and progressivism.

Keywords: Left-right politics; partisanship; liberalism; public opinion; the Overton Window of Political Possibilities

Öz: Siyasi ideolojiler, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki liberal-muhafazakâr/tutucu bir süreklilik ve Avrupa'da sol-sağ bir süreklilik boyunca sıklıkla tasvir edilirken, evrensel uygulanabilirlikleri sıklıkla sorgulanmaktadır. Sol ve sağ arasındaki geçiş ve ABD'de eskisi için neyin korunduğunun niteliği, sol ve solculuğu birleştiren ve “liberal” ve “liberalizm” kelimelerinin farklı yönleri yazarların diğer ülkeler için de benzer süreklilik göstermesini kafa karıştırıcı kılar. Siyasi Birlik Spektrumu, dört tür siyasi birlik altında evrensel sol sağ politikanın görsel bir özetini sunar ve bu sınırlar arasında hareket etmenin mümkün olduğunu ileri sürer. Bu soyutlamayı/ özeti kullanarak, aşağıdaki siyasi soruları cevaplarırken, Türkiye ve İran'ın konumu tanımlanmıştır: (1) Siyasi uyumu korumadaki başarısızlık nasıl iç savaşlara neden olabilir; (2) ABD'de sol ve sağın nasıl yer değiştirdiği; (3) ABD'de ve Avrupa'da hem sol hem de sağın Türkiye ve İran'da nasıl sol gorusu olduğu; (4) liberalizm/hur fikirlilik ve ilerencilik arasındaki fark.

Anahtar Kelimeler: Sol-sağ politika, partizanlık, liberalizm, kamuoyu, Overton Penceresinden Siyasi Olanaklar

INTRODUCTION

Although free participation of the public, government responsiveness, and competition amongst political elites shape democracies (Dahl, 1971), informed individuals with consistent views of abstract political terms and values are rare (Zaller, 1992). Accordingly, people generally look up to partisan elites for cues to acquire and form opinions on various issues. Even the most aware citizens, who have widened their range of understanding, fall consistently within one party's definitions or another's. Thus, shaping or framing (Chong & Druckman, Framing Theory, 2007) public opinion for the well aware and the inconsistent alike becomes possible in democracies. Another study showed that the public ends up not with policies they wanted but with those framed to appear so (Chong & Druckman, 2007). Besides framing, use of social and economic shocks is another possible tactic to change the narrative and the minds of citizens. The Overton Window (Lehman, 2010) was developed in the mid-1990s by Joseph P. Overton to demonstrate a window of acceptable ideas at the centre of a spectrum of ideas that goes both to the left and to the right. The spectrum did not deal with left-right politics but with a degree of freedom, with one side freer and freer, and the other, stricter and stricter. Shifts in opinion are, then, materialised, less likely when a "radical" or "ridiculous" idea presented, since the public are sitting in their comfort zones, but rather when an "unthinkable" idea is presented. The shock shatters inertia, and makes the public perceive that a lesser provocative idea is acceptable.

With significant increases in the availability of information on the internet, the relation between citizens and their representatives in the political arena is being transformed. The Facebook–Cambridge Analytica data scandal (Davies, 2015) showed that public opinion continues to be shaped and framed, at even higher efficiency levels, using microtargeting (Gage, 2003). Since the abundance of evidence, collected by professionals and grassroots movements, make despotism an arduous act, politics has transformed accordingly. If every "truth" has its rebuttals, then framing emotions is a more viable alternative than framing truths. The phenomenon, with the fitting name of post-truth politics, marks the supremacy of ideologies that blind people from all the evidence present (McIntyre, 2018). In retrospect, what then is keeping societies from collapsing, if truths are plenty? The Political Unity Spectrum suggests that keeping the political discourse within one of the four political unity confines, increases political and social cohesion. The narrative, if unchecked, increases the possibility of civil wars.

Notwithstanding the inadequacies that left-right analyses carry, they have had meaningful changes in our understanding of issues such as political representation, coalition formation, government spending priorities, and party competition (Huber & Inglehart, 1995). As moving to left, on these spectrums, correlates with decentralisation of power, a tipping point has historically shown a reversal in this trend. At this point, moving further to the left requires collective action, which is a reversal in government size. Political parties that have realised the limits of freedom at this point, have remained to protect it. The rival parties, formerly right-wing, inevitably – as they cannot promote a closer society – move farther left and surpass the incumbent position of freedom. Traditional spectrums show moving left means more freedom, but never differentiate between "freedom with responsibility" and

“freedom from responsibility.” Historically, moving far to the left can cause political parties switch places. For example, left-wing views in France shortly after the French Revolution became right-wing views. The revolution had taken freedom into heightened levels beyond control. An absence of governance showed not to increase freedom, but to cause havoc. Similarly, dispute over the New Deal in the United States caused the left-wing Republicans become the new right, and the right-wing Democrats, the new left. Previous attempts at visualising continuums where the farthest right is authoritarian and the farthest left is liberal democracies lose their adequacy as the New Left proposes “more inclusive” forms of governance for the United States (US) and the European Union (EU).

With the rise of populism, it is believed that the new forms of leadership are either “populist nationalist” or “populist socialist” (Bannon, 2018). Socialism, in this sense, is the defence of emancipatory ideals that define ‘the people’ vis-à-vis ‘the elites.’ On the other hand, nationalism, according to this view, omits to separate ‘regional value systems’ from the horrendous acts committed in the name of ‘ethnic nationalism.’ Not differentiating between these political structures or their ideological views, to think that Conservatives in the US are defending ethnic nationalism, shows the lack of a proper mental representation for the people to understand the developments in political philosophy. The relative peace times we live in, after half a century of Cold War between two ideologies, is history for us to learn from. The Political Unity Spectrum offers four types of Political Unity, three of which have proved to be working political confines, regardless of their degree of freedom.

The point where Western countries stand, differs from a handful of other countries; even those that are imitating the liberal democracy model. Since a left-right continuum in Turkey, for example, bears no similarities to its European counterparts, Yılmaz et al. moved on to Moral Foundations Theory (Haidt, Graham, & Joseph, 2009) to explain a political ideologies continuum for Turkey (Yılmaz, Sarıbay, Bahçekapılı, & Harma, 2016). It never occurred to them to define a spectrum based on a nationalist Kemalist Republic to which there is a liberal left, a socialist far left, and a dogmatic right that could embody principles of political Islam. On a similar note, Öniş notes that social democracy is not on the left-of-centre of Turkish politics, and that the Republican People’s Party (*Cumhuriyet Halk Partisi*, CHP) alongside the Nationalist Action Party (*Milliyetçi Hareket Partisi*, MHP) are nationalist, with mercantilist views on economics. He uses the label ‘defensive nationalism’ to denote to these political parties, where the adjective is the reiteration of the protective nature of nationalism. However, as he mentions the Islamist heritage of Turkey being addressed by Justice and Development Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP), the political ideology he synthesises after this party is ‘conservative globalist’ (Öniş, 2009). By defining ‘globalism’ with the economic aspect of globalisation,³³ and mentioning the absence of other “political” parties such as ‘liberal globalists’ and ‘social democrats’ it becomes clear that these syntheses do

³³ It seems that globalism, in Turkish literature, always refers to the economic aspect of globalisation, which is seen as a political movement to homogenise the rest of the world with one uniform Western approach. The same concept, in Western literature, where its economic aspect is lesser of a dispute, puts more weight on the cultural aspect of globalisation. It is, therefore, advised to note the differences of how this concept is perceived in different parts of the world.

not follow a correct word order. The word on the right defines the ideology or ‘-ism’ while the adjective on the left describes its type. When political views of one party are compared with economic views of another party, it comes as no surprise that a left-right continuum becomes hard to delineate. Besides, trying to shift from political to economic views, is raised by the discontent the author felt from political orientations defined as left and right with US and European definitions in the first place. The Political Unity Spectrum, strictly referring to political systems, regardless of their economic views, suggests that Turkey and its constituent parties stand farther to the right of the US and the EU. Such an approach is, therefore, an objection to analyses that assume the political continuum in Turkey could relate to those of countries with full democracies. Whether a democracy has reached consolidation, according to this theory, makes a big difference.

In the case of Iran, there is little confusion on the political stance of the country in the confines of political Islam. Ali Khamenei, the supreme leader of Iran, is very vocal about the ‘red lines’ that define structure and limit the citizens from certain freedoms. Although elements of democracy are imitated, individual leaders are screened and cannot proceed to candidacy without approval of religious bodies or the direct approval of the supreme leader. As an outcome, individuals join the political arena as activists of human rights, democracy, women’s rights, and minority groups, in hopes of fighting underrepresentation. These activities, if deemed dangerous, can be flagged as “colluding against national security”, and the author will face jail time. Regardless of whether this approach does or does not violate human rights, or freedom of speech, the results have been effective in discouraging any real opposition group from forming within the country. As our approach in this research shows, partial democracies ‘with an adjective’ (Collier & Levitsky, 1997) exist in other Unity Types as well. Using the Political Unity Spectrum, it become clearer as to why, in spite of elections, the political atmosphere in Iran has been stagnant in the past four decades.

1. LEFT-RIGHT: THE SCHISM

The terms left and right were first used in France shortly after the revolution. Two groups, attending the newly formed assembly, sat on their seats on different sides. Those who wished to preserve the political system of the past, the Girondins, chose seats on the right, and the radical Jacobins who had taken power in the last years of the French Revolution sat on the left. The vision of the latter was to form an egalitarian socio-political system where social justice was above all. For the next century, abolishment of private property, and replacing it with social property came to be known as leftism, and its supporters, leftists (Carlisle, 2005: vii).

The bicameral rectangle³⁴ in Figure 1 represents political decision-making powers within a country, where power is shared between two or more groups. The duality in politics is more obvious in countries where two main political powers exist. One usually has a tilted balance of power in their favour, mostly conserving the system present. The other, wishing to tilt the balance other way around, consistently

³⁴ The use of the word bicameral is figurative, to represent bipartisanship – not to be confused with bicameralism, which is unanimously used in political literature to refer to two houses in congress.

identifies ongoing problems and asks people for votes in the next elections. This dichotomy is less obvious in parliamentary systems with three or more political groups; however, even in such cases, groups form transitory alliances either to conserve the ongoing system, or to elevate change.

Figure 1 further delineates each of the two political sides. On the right, right-wing represents the usual policies that the side holds. Radical right shows a group of people who wish not incremental change, but abrupt changes in the system. Centre-right consists of people who refuse to take an ideological side, and have mixed ideas of both sides, but nevertheless have a leaning towards right-wing ideas in general. In the case of right representing conservatism, and the left representing progressivism, radical right has a reactionary yearning for values of the past, or nationalism even. The left is almost a mirror of the other, whereas its far-end seeks radical changes within the current system, yearning for a futuristic, and newer alternatives.

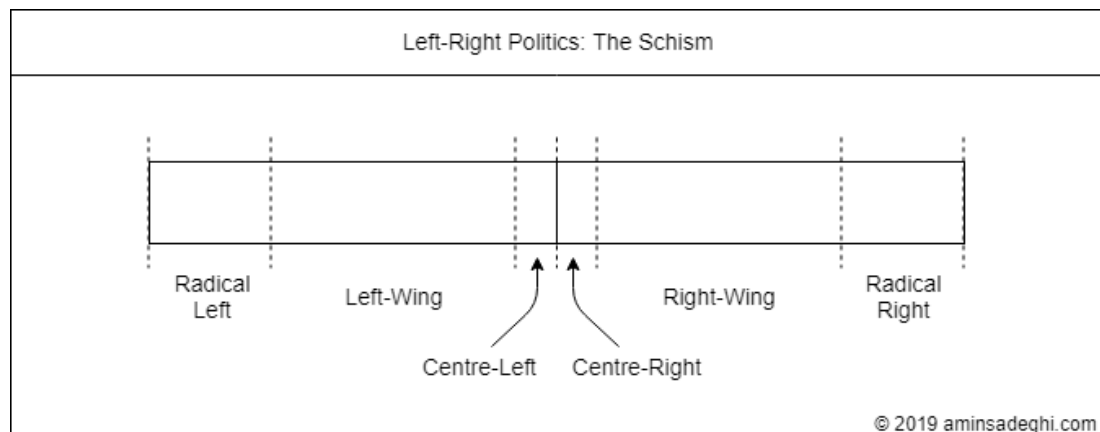

Figure 1: Left-Right Politics: The Schism

At first, it may seem that the right is always conservative while the left is always progressive. However, the reason those two terms are not used in this universalistic generalisation is that such categories reflect a small portion of time compared to a few centuries this figure tries to address. For example, progress, when a political party stands against dogma, is a liberal move that is associated with liberalism. Both progressivism and liberalism are, hence, movements of the left. For that very reason, left is more of a general term that is preferred here instead of progressivism.

One anomaly that confuses Americans with their political history, and may seem to threaten the left-right schism used here, is when right and left switched places in the Fifth Party System in 1932. Abraham Lincoln's Republican Party, successor to (American) Whigs, the National Republican, and the Anti-Masonic Party, was in principle, a liberal movement – or left-wing. In contrast, the Jacksonian Democratic Party, successor to Thomas Jefferson's ideals – was right-wing. The switch in 1932, marks the liberal left turning conservative right, and the democratic right turning progressive left. This change of the left from liberalism to progressivism is one of the hallmark moments that mystifies left-right spectrums.

2. LEFT-RIGHT MOVES

Each bicameral rectangle in Figure 2 represents a political system with more than one political group influencing its politics. The section on its left contains left-wing, and its right, right-wing politicians, supporters, and followers. Changing the political atmosphere is possible in at least three different ways. Event 1 shows left-wing ideas becoming prevalent, persuading the right to slowly abandon current ideas and embrace new ones. In the fourth slide, both sides have reached equilibrium, agreeing on important matters, and discussing minor issues. Event 2 is similar in direction to the previous example, but varies in degree of dispute between the two groups. Both groups are flexible with regard to progress notwithstanding their differences in minor issues. Not least in importance is the reverse in progress found in Event 3. While a stationary position implies conservatism, moving to the right is reactionary. A yearning for the “greatness” of the past has a temptation for the radical right that is based on the belief that a former state of political affairs was superior to the current-day system.

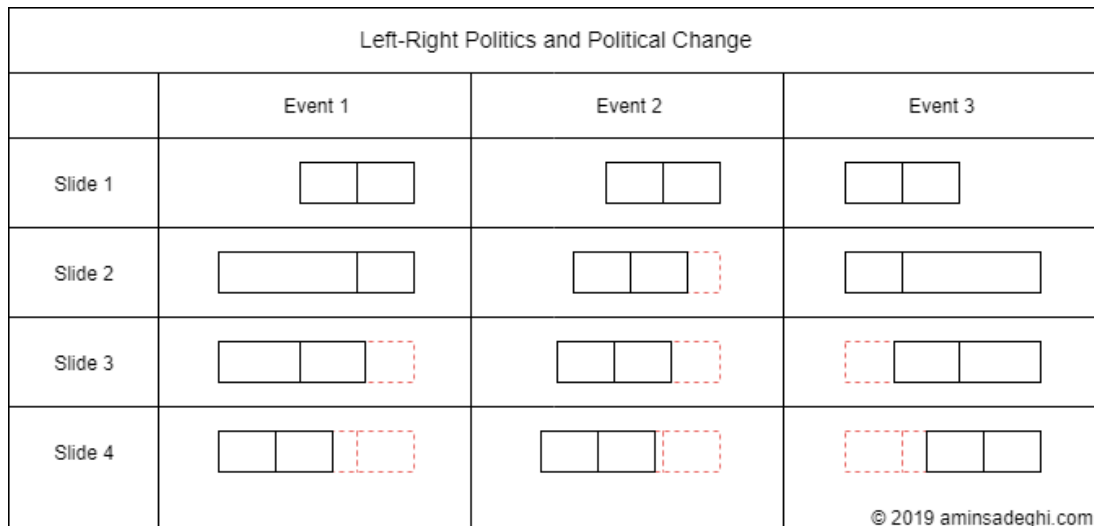

Figure 2: Left-Right Politics and Political Change

The 1979 Revolution in Iran is an example of a reactionary movement against the political and economic system that Reza Pahlavi and his son brought for Iran. Although economics was performing well, neither was wealth distributed equally, nor was the society philosophically able to cope with inequality. On the other hand, the political system was mechanically set up, incompatible with the expectations of the Iranian people. Religious sentiments grew amongst people who had for centuries lived with Islamic beliefs – they missed the justice of Ali. Similar to Event 3 (See Figure 2), the revolt in 1979 was, thus, a reactionary revolution to return to pre-Pahlavi justices of the past, moving towards the right: more of structure, control, laws, and regulations.

3. POLITICAL DIVISION, AND POLITICAL COHESION

In both Event 1 and Event 3 (see Figure 2), one of the two sides gives in to the demands of either their opposition or its people. Under such an assumption, with or without resistance, transitioning and moving towards either of the sides is done without serious or fatal tension. In other words, one side chooses to compromise for the sake of political and social unity. Warning signs may include a deadly encounter, which could cause politicians to come to their good senses, to have their ideologies weakened for the right of life of citizens. However, this is not always the case. When “the ends justify the means,” tensions will grow and, because of it, increase division between two main ideologies within that society.

The American Civil War that broke in 1861 is an example of such division that took decades for a dichotomy of ideologies to finally erupt. These two ideologies were Protestant and Roman Catholic at their cores. The former were the British who arrived before, and the latter predominantly German and Irish after, 1830 (McPherson, 2003: 7). The conflict between North and South was to determine whether human rights should be practiced in Europe amongst themselves, or abroad amongst the natives as well. Antislavery sentiments were taught for decades before it tuned into the massacre that took the lives of 750,000 military and 50,000 civilian deaths (Hummel, 1999: xv). Fighting against slavery has been an important issue for more than a century so that it is tempting to reduce the Civil War into an emancipatory act, or the abolishment of slavery. The underlying problem between North and South is often forgotten. The important political lesson often forgotten, in Jeffrey R. Hummel’s analysis (Hummel, 1999: x), is the opposing stances on power distribution. The federalist approach of the Northern states³⁵ required centralisation, whereas the Southern states called for a decentralised, distributed accession to power. Such differences are neither religious, nor ideological, but rather cultural that later enter politics. Figure 3 portrays the American Civil War as an example of political division.

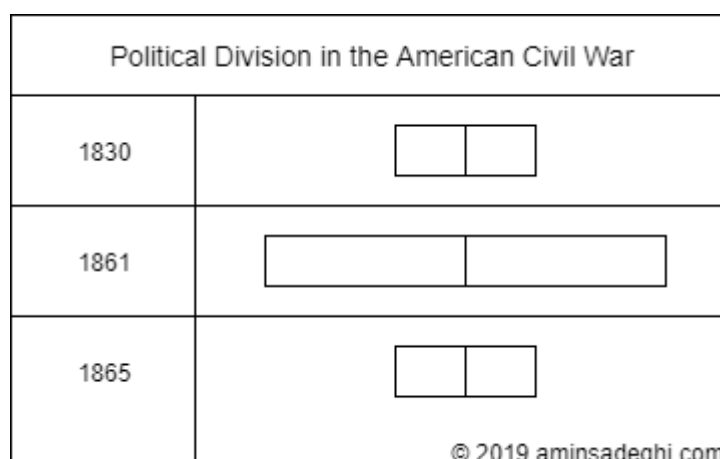

Figure 3: Political Division in the American Civil War

³⁵ Alexander Hamilton’s Federalist ideas continued under Henry Clay’s party: The Whigs.

Unlike a situation where one side makes a concession (see Figure 2, Event 1, and Event 3), both sides distance themselves from the other. The former describes “political cohesion,” whereas the latter, “political division.” Without compromise (see Figure 3), differences reached its peak in 1861, sparking a full-scale civil war. After the war was over in 1865, order came back to the States with Republicans and Democrats as the two major political parties. The two parties restored social order, and increased political cohesion by reducing their political differences.

4. POLITICAL UNITY

It is no surprise that most one-voiced political systems are also dogmatic. But perhaps it would surprise many to find out that a bipartisan political system could also be classified the same, i.e. dogmatic. Older political systems, which usually happen to be idealistic, and have defined their red lines, tend to have little room for social experiments. As a result, ideas and actions that are beyond the red lines are silenced. Those figurative red lines, one at the right and the other at the left, impose – at times, enforce – unity. They also function as inhibitors of civil wars. As shown in Figure 4, both one-voiced “Country C” and bipartisan “Country D” have political unity under “Dogma” as their unity category. “Country C” could only move from “Dogma” to “Nationalism” in case its leader decides, whereas in “Country D,” its left-wing could drag it in that direction. The same is also true about nationalist countries A and B, as they can, regardless of their political system, remain or move to the right.

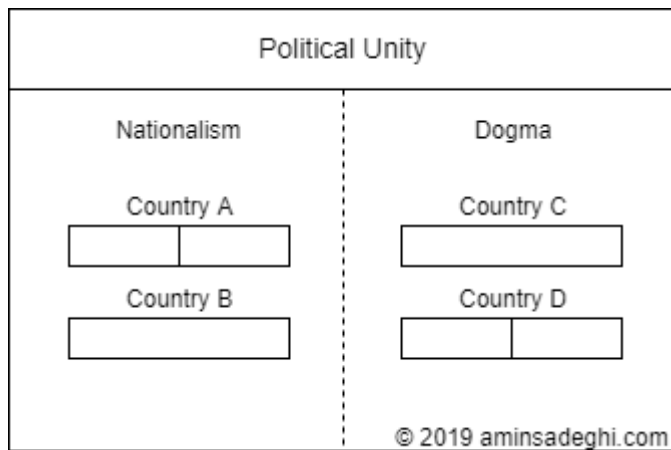

Figure 4: Political Unity

The perfect example for “Country D” (see Figure 4) is Iran after and ever since the 1979 revolution. Mohammad Khatami was the pinnacle of a left-wing movement that rose in Iran with 69 percent of people voting for him in 1997 ballots. As the highest number of youth born in 1987 and 1986 was coming to age, Khatami’s plans for easing up control over societal and economic entities were cherished. In the international arena, he famously proposed the “Dialogue Among Civilizations,” for which he won the “Global Dialogue Prize.” However, as Suzanne Maloney notes (Maloney, 2015: 258), this was all “reform within the red lines.” His evolutionary

liberalisation never found its way outside the well-defined red lines of religious dogma, but rather rejuvenated the Islamic Republic from within, and portrayed to the outside world a government representing its citizens, as well as a guarantor of “equality, and freedom” (Maloney, 2015: 261). In this example, we see a democracy move left and right, but never leave its boundaries – defined and controlled proactively by dogma.

5. THE POLITICAL UNITY SPECTRUM

Dogma, as a form of political unity, is not necessarily predicated on the implementation of religion. A common misunderstanding is to think that religion is a bringer of dogma. On the contrary, religion is only one of the ways with which a dogmatic political system is implemented. What separates a dogmatic approach to politics is to have one voice in all political decision making. Kings and queens of the past ruled without being held accountable by an opposition group. Under the kingdom, strictness of rules swayed in the hands of the ruler. Similarly, dogmatic political systems that define religion above any other political unity, if not run by leaders, are interpretations of the words of God, with defined boundaries. Opposition to these rules is a direct opposition to the word of God, and thus not allowed. Oligarchies are extensions of the same system, where power is decentralised amongst a small group of people. With the fluidity of societies these days, however, this type also fails to represent the will of people, as structures and wants of people change rapidly. Without political interest groups that could rise from the people through elections, oligarchies are also considered dogmatic in this model.

Nationalism, although it may share some features with a dogmatic system, is very well identifiable as a distinct form of political unity in history. Sovereignty of the state made it possible for European countries to settle their differences by taking nationality above religion – even as a temporary solution, it worked. In its infancy, not only did sovereignty separate the state from the Catholic Church, but it also helped new forms of decentralised politics take form. Even though nationalism changed the focus to national production – which produced wealth – it nevertheless had an “us vs. them” mentality that caused the greatest atrocities of worldwide wars and ethnic cleansing in human history. This also caused thinkers to devise new values that would decrease tension amongst humans.

Value systems have had uneven developments in different parts of the world, from the fixed one in the United States, to the slowly developing French Revolution values, to construct version of values in the European Union. The idea is to write a constitution, above all, that protects the rights of as many people as it could embrace. Under utilitarian developments, ethical doctrines have transformed to metaethical positions. After borrowing the greatest political intellectual achievements of Britain, as well as studying the greatest political systems of the past, the founding fathers of America discovered how to utilise what works for many. The French had different values; therefore took a different direction towards social values.

All three of the abovementioned forms of systems are broad categories that encompass various types of political systems, e.g. both a democracy and a republic could fit under “Nationalism” as a form of “Political Unity.” Moreover, to define a

spectrum, positioning each category must relate to historical development, as well as future cases of a system moving right or left. Therefore, the Western experience is primarily used to see whether it can be sustainable with other examples as well. All three forms of unity, plus an emerging fourth, are shown in Figure 5.

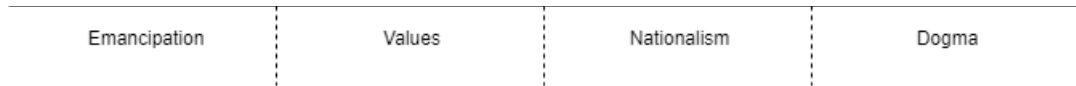

Figure 5: The Political Unity Spectrum

As demographics are rapidly changing, Samuel P. Huntington’s prediction of clashes along the “fault lines” of culture (Huntington, 1993) becomes more evident day by day. Ease of travel, the possibility to gain citizenship in another country, the flat structure of social media, and agile networks have let more people to join political debates. This change, however, is occurring at such a fast rate that formation of an organic transition is unimaginable. In most countries where religion and the state are inseparable would have their left-wing politics pull their system from “Dogma” farther left under “Nationalism,” or directly under “Values.” At any rate, the move is liberal in nature (shown in Figure 6). But what is farther to the left? Is it beneficial to move farther to the left? What will we gain from it? Will we lose anything when we get there? Similar to how academia and businesspersons viewed globalisation at the turn of the century, three possibilities exist: (1) Transformational changes; (2) An end to the Western civilisation; (3) A transition with relatively little difference to a value system.

The emerging fourth form of Political Unity is not very different from the French Revolution and its intended values. Equality was never materialised and instead let despotism take over. A void in governance let Napoleon take advantage of nationalist sentiments and take France back to nationalism as its form Political Unity. The same happened with the Bolshevik Revolution as its form of governance, communism, meant the absence of governance, leading to a void that was filled with a new class that led to state capitalism. A wave of New Left thinkers have since been developing a new system to erect equality, with equity as its economic pillar, emancipation as its political philosophy, and continental philosophy as its progressive philosophy.

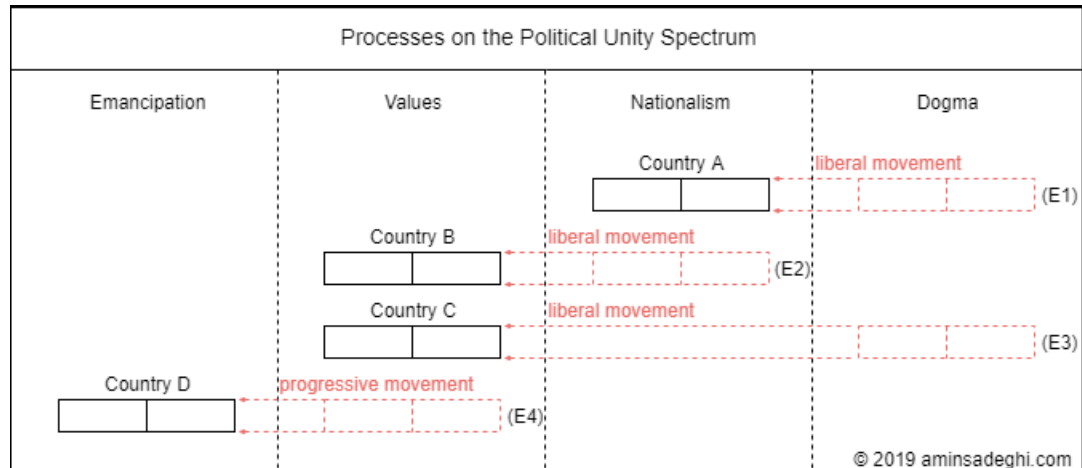

Figure 6: Processes on the Political Unity Spectrum

To conclude, politicians as well as their supporters are categorised into two meta-categories of the Right (adj.: right-wing) and the Left (adj.: left-wing). Universal differences, regardless of time, include the Right's immutability and fixation and the Left's wish for reforms. The interplay between the two move societies, on steps and plateaus, with a change first and consolidation afterwards. What glues the two together, and stops their distance from becoming disproportional is a set of common values, e.g. religious, national, and regional values.

Examples of political change are shown in Figure 7. E1 demonstrates the promotion of nationalist sentiments during the Pahlavi dynasty for Iranians, which was reversed in a reactionary revolution in 1979 shown in E2. E3 demonstrates nationalist changes that Ataturk brought for Turkey. E4 and E5 portray two movements, different in pace. The former was brought in Britain by incremental changes to the political structure, while the latter was sudden revolution by the French. E6 is the portrayal of post-Civil War United States that was similar in value system but had different values at its core, and thus produced a political system different from its European counterparts. Political cohesion remained until the Democratic Party decided to move farther left with and after the New Deal. In 2019, political division is a reality of US politics, which might lead to civil war if and only if the division goes upstream to culture to cause social division (shown in E7 in Figure 7).

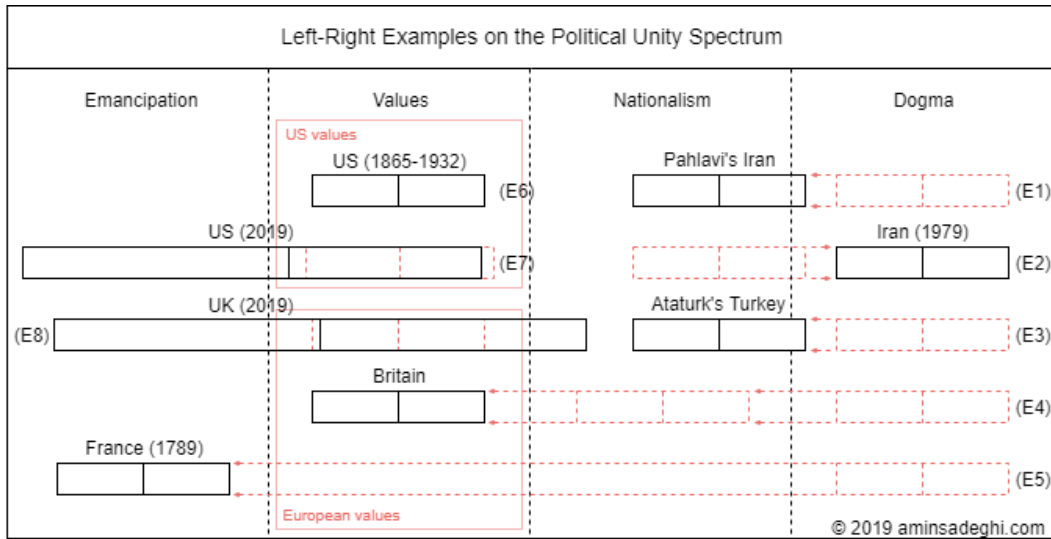

Figure 7: Left-Right Examples on the Political Unity Spectrum

To this day, it seems, emancipation is a territory of vague confines, rejections, inversions, rebellions, and therapeutic ideologies that have been tried but never completely succeeded. In economic terms, any antithesis to capitalism that is deemed progressive falls within this category. Equity, egalitarianism, absence of governance, inclusive politics, free healthcare, free education, and sustainable development are all marks of the New Left that some US citizens as well their EU counterparts are enamoured with. Both seem to have contenders on the right and the far-right (See E7 & E8 in Figure 7).

CONCLUSION

With the help of four different types of Political Unity, we have shown that two poles of political ideology, held by contending parties, requires constant compromise on issues. Politicised interest groups help lift the will of the people to the political arena. Policies are, then, devised by agreements and compromises between two major political ideologies. However, when parties produce numerous differences, on which they refuse to compromise, their distance is increased and each resorts to tribalism. A mesh of politics downstreaming from culture, and culture upstreaming from politics, transmits ideological polarity to the society. Taking the narrative from the political to the social, divides the nation into two, which in turn heightens tensions. Should the political bodies not reach a compromise, the possibility of a civil war outbreak becomes imminent. The model suggested in this paper offers an understanding for the importance of having and keeping a nationwide political cohesion, most preferably, of the “Values” Political Unity type, which is most compatible with full democracies.

Although national sentiments, sparked by Patrick Henry, abruptly helped the colonisers revolt against England, the US constitution was devised on three broad values that foresaw the arrival of people from all around the world. All parties remained in “Values” as the Political Unity of the US. The defining factor in the left-

right distinction was state power. The Democratic Party's wish to increase state power was right-wing and the Republican Party's wish to have decentralised power was left-wing in nature. After the New Deal, the Democratic Party shifted towards 'leftist' ideals of justice. The Republican Party, on the other hand, seeing the value system as the end of the road for liberalism, remained stationary to 'conserve' those values. The contending ideology, wishing not to remain stagnant, called the move, "liberal" or progressive. The Political Unity Spectrum helps with visualising the switch as well as with understanding that 'progressive' and 'conservative' are fitting labels for the stance of US parties after the New Deal.

On a wider spectrum that encompasses all political systems, Iran sits in the farthest right corner. Whether the country is authoritarian under its leader's rule, or an oligarchy with a limited number of families in positions of decision-making, its political system is dogmatic. Turkey, which had moved left under Ataturk's nationalist slogan of "Turks are hardworkers", has missed the opportunity of consolidating its democratic system. Without a control on power and representation, the system has the tendency towards moving back to dogma. Nevertheless, both dogma and nationalism sit to the right of value systems. Therefore, even the conservatives in the US and the geographical nationalists of Europe, are defending political systems that are freer and more inclusionary than that of Turkey and of Iran. Any move towards the left, in the latter two countries is (politically) liberal – providing more agency to the individual. The Political Unity Spectrum helps visualise why right-wing ideas in one part of the world corresponds with left-wing ideas in another. However, leftist ideas, which seem to be universal, are far-left everywhere. The Political Unity Spectrum offers a visual understanding as to how distinctive the 'left' and 'leftism' are, and why they should never be used interchangeably.

The previous point also clarifies the distinction between liberalism and progressivism. The former has two shapes: (1) full democracies with liberty as their highest political end, i.e. liberal democracy; and (2) full democracies with the highest possible size of a welfare state, i.e. social democracy. The latter is unknown territory that promises emancipation to the individual. No country has ever been able to reach or maintain such a political system. Liberals and progressives have different views on economics. While the former holds the idea that the wealth of nations is a creational process that increases the standard of living for all, the latter thinks of economics as a zero-sum game, where the accumulation of wealth at the hands of a few comes at the expense of deprivation of others. Liberals and progressives hold different views on equality as well. Whereas the former believes in the justice of equality of opportunity, the zero-sum mentality of the latter believes that competition is unjust in nature, and therefore justice is only served when equality of outcome is guaranteed. Liberalism, compared to older political systems, is a left-wing movement that reaches a certain point, then must be conserved. Progressivism, or leftism, has no boundaries in moving left on a wider political spectrum. The Political Unity Spectrum gives a visual aid to portray that liberalism and leftism to opposing ideologies, only in a smaller spectrum. On a wider spectrum, they both have, surprisingly, similar goals.

REFERENCES

- Bannon, S. (2018), *Munk Debate: The Rise of Populism*, retrieved from Conservative Political Action Conference (CPAC): <https://www.youtube.com/watch?v=poq5ZrAc7pk&t=643>, Retrieved: 10.05.2018
- Carlisle, R. P. (2005), *Encyclopedia of Politics: The Left and the Right*, London: Sage Publications, Inc.
- Chong, D., and Druckman, J. N. (2007), "Framing Public Opinion in Competitive Democracies", *American Political Science Review*, 101(4): 637-655.
- Chong, D., and Druckman, J. N. (2007), "Framing Theory", *Annual Review of Political Science*, 10(1): 103-126.
- Collier, D., and Levitsky, S. (1997), "Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research", *World Politics*, 430-451.
- Dahl, R. A. (1971), *Polyarchy: Participation and Opposition*, Yale University Press: New Haven.
- Davies, H. (2015), "Ted Cruz Using Firm that Harvested Data on Millions of Unwitting Facebook Users", Retrieved February 2019, from The Guardian: <https://www.theguardian.com/us-news/2015/dec/11/senator-ted-cruz-president-campaign-facebook-user-data>, Retrieved: 07.12.2018
- Gage, A. P. (2003), *MicroTargeting*. American Association of Political Consultants: <http://theaac.org/about-us/board-of-directors/alex-gage/>, Retrieved: 20.05.2019
- Haidt, J., Graham, J., and Joseph, C. (2009), "Above and Below Left-Right: Ideological Narratives and Moral Foundations", *Psychological Inquiry*, 20(2-3): 110-119.
- Huber, J., and Inglehart, R. (1995), "Expert Interpretations of Party Space and Party Locations in 42 Societies", *Party Politics*, 1(1): 73-111.
- Hummel, J. (1999), *Emancipating Slaves, Enslaving Free Men: A History of the American Civil War* (2nd ed.), Chicago: Open Court.
- Huntington, S. P. (1993), "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, 70(3): 22-49.
- Lehman, J. (2010), *An Introduction to the Overton Window of Political Possibility*. Mackinac Center for Public Policy: <https://www.mackinac.org/12481>, Retrieved: 08.05.2019
- Maloney, S. (2015), *Iran's Political Economy since the Revolution*, Cambridge: University Press.
- MIntyre, L. (2018), *Post-Truth*, Massachusetts: MIT Press.
- McPherson, J. M. (2003), *Battle Cry of Freedom: The Civil War Era*, Oxford: Oxford University Press.
- Öniş, Z. (2009), "Conservative Globalism at the Crossroads: The Justice and Development Party and the Thorny Path to Democratic Consolidation in Turkey", *Mediterranean Politics*, 14(1): 21-40.

Yılmaz, O., Sarıbay, S. A., Bahçekapılı, H. G., and Harma, M. (2016), “Political Orientations, Ideological Self-categorizations, Party Preferences, and Moral Foundations of Young Turkish Voters”, *Turkish Studies*, 17(4): 544-566.

Zaller, J. R. (1992), *The Nature and Origins of Mass Opinion*, Cambridge: Cambridge University Press.

Amin Sadeghi is a graduate student at the European University of Lefke. He obtained his undergraduate degree in the field of Information Systems & Management from the University of London in 2015, and holds a certificate in International Relations from Leiden University, which he received in 2017. Amin Sadeghi is looking forward to finishing his studies at the Master's level in International Relations in 2019.

Amin Sadeghi, Lefke Avrupa Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencisidir. 2015 yılında Londra Üniversitesi'nden Bilgi Sistemleri ve Yönetimi alanında lisans derecesini tamamladı ve 2017 yılında, Leiden Üniversitesi'nden Uluslararası İlişkiler sertifikası aldı. Amin Sadeghi, yüksek lisans çalışmalarını 2019 yılında tamamlamayı bekliyor.

SOSYO-POLİTİK NARSİSİZM VE İKTİDAR İLİŞKİLERİ

SOCIO-POLITICAL NARCISSIM AND POWER RELATIONS

Barbel Wardetzki, **Siyasette ve Toplumda Narsisizm: Ayartma ve İktidar**, Çev. Deniz Cankoçan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Doç. Dr. Bülent EVRE
Lefke Avrupa Üniversitesi
İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
bevre@eul.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8851-4510

Received 14 March 2019 – Accepted 18 April 2019
Gönderim 14 Mart 2019 – Kabul 18 Nisan 2019

Bir kişilik bozukluğu ya da kişilik yapılanması olarak psikolojide sıklıkla gönderme yapılan "narsisizm" kavramı, bu çalışmada gerek toplumdaki gerekse siyasetteki belirtileriyle birlikte iktidar ilişkileri bağlamında karşımıza çıkmaktadır. Bu da çalışmayı daha çok siyaset psikolojisi alanına yerleştirmektedir. Esasen bir psikoterapist olan Wardenzki, narsisizme ilişkin kavramsal literatüre ve bazı klinik bulgulara başvurarak, siyasette giderek iktidar konumuna gelen narsisist liderleri cazip kılan şey(ler)in ne olduğu; yurttaşları nasıl ikna ettikleri ve ne gibi tehlikelere yol açabilecekleri sorularına yanıt vermeye çalışmaktadır. Ancak yazar, narsisist liderlerin iktidara yükselişlerinin nedenlerini açıklamakla kalmamakta, aynı zamanda onların iktidarına tabi olmadan, özerk kalabilmemiz için normatif düzeyde birtakım önerilerde de bulunmaktadır.

Yazar, narsisist politikacıların iktidar konumuna gelmelerinin altında, narsisistlerin vaat ettikleri başarı, büyüklük ve popülerlik gibi ayartıcı unsurlar bulunduğunu, fakat verilen sözlerin asla tutulmadığını ve üstelik narsisizmin birtakım karanlık yönleri olduğunu ve içinde yaşadığımız dönemin de narsisizmi toplumsal düzeyde beslediğini iddia etmektedir. Wardenzki ağırlıklı olarak Geştalt yaklaşımını benimseyerek, esas itibarıyla narsisist liderler ve narsisist özellikler sergileyen insanlar üzerine odaklanmakta ve yer yer bunları Trump gibi siyasal liderlerle örneklendirerek açıklamaktadır. Bu çerçevede, kitabın sadece psikoloji, siyaset veya siyaset psikolojisine ilgi duyanlara değil, günümüz dünyasını anlamaya çalışan herkese hitap ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Kitap, temelde, “Narsisizm”, “Ayartma”, “İktidar”, “İktidarın Karanlık Yanı” ve “Narsisizme Muhalefet” başlığını taşıyan beş ana kısımdan ve her kısmın altındaki bölümlerden oluşmaktadır. Narsisizm kısmında; kavramsal tanımlamalara, narsisist liderlerin iktidar konumuna nasıl yükseldiklerine, narsisizmin toplumda nasıl yayıldığına ve narsisizmi çekici kılan sebeplere yer verilmektedir. Bu bağlamda yazar, narsisizmi patolojik bir kişilik bozukluğundan çok, kişilik özelliği yapılanması veya tarzı olarak ele alıp, narsisist yapıları; kişilerle sınırlı olmayıp aileleri, örgütleri

ve toplumları da kapsayacak biçimde genişletmektedir. Yazar, ayrıca sağlıklı özdeğer duygusuyla bağlantılı olan “olumlu narsisizm” ile sağlıklı özdeğer duygusundan ve öz eleştiriden yoksun olan “zararlı narsisizm” arasında bir ayırım yaparak, kitap boyunca zararlı narsisizmin; yıkıcı, saldırgan ve antisosyal özelliklerle bağlantılı olarak iktidarı nasıl istismar edebileceğini göstermeye çalışmaktadır. Kitapta, birçok narsisist insanın çabuk temas kurma yetenekleri, hitabet güçleri, büyülenmeci ve cesaretli tavırlarıyla, kendini önemsiz ve değersiz hissedenden insanlara çekici geldiklerinin altını çizmekte ve bu tür insanların narsisistlerin ihtişamıyla özdeşleşme yoluyla kendi özdeğerlerini artırdıklarını ileri sürmektedir.

İkinci kısımda, narsisistlerin yaygın bir davranış özelliği olan ayartmanın iktidarı ele geçirmek için nasıl kullanıldığı ve ayartanlar ile ayartılanlar arasındaki ilişkinin yapısının ne olduğu ele alınmaktadır. Bu kapsamda, narsisistlerin diğer insanların narsisistik ihtiyaçlarını karşılayarak, ama aynı zamanda ayartarak onları kendilerine tabi hale getirdiği öne sürülmektedir. Bunun yanı sıra, ayartma ile karizma arasında da ilişki kurularak, karizmatik insanların da ayartma özelliklerine işaret edilmektedir. Ancak karizma kavramı da narsisizm gibi anlam genişlemesine uğrayarak, sadece kişilerle sınırlı değil, düşünce, ideoloji ve uygulamaları da kapsayacak biçimde kullanılmaktadır.

Üçüncü kısım tamamen iktidar sorunsalına odaklanarak, toplumsal düzeyde “güçlü adama” duyulan ilginin altındaki psikolojik dinamikler, “kötü huylu narsisizm” kategorisi bağlamında diktatör liderler, erkek ve kadın narsisistler arasındaki farklılıklar, iktidarın insanı değiştirme kapasitesi, kitlesel iktidar ve medyanın iktidarı üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda, otoriter ve muhafazakâr toplumlarda yetkinin babada olduğu ve regresif ihtiyaçla “güçlü” lidere özlem duyulduğu öne sürülmektedir. Ayrıca, birçok diktatörün; büyüklük yanılsaması, patolojik özsevgi, şüpheli-paranoid tutum, antisosyal davranış ve saldırganlık özellikleri sergileyen “kötü huylu narsisizm” türüne karşılık geldiğine işaret edilmektedir. Yazar, eril ve dişil narsisizm türleri arasında da bir ayırma giderek, kadın narsisistlerin değersizlik duygusu ve kendinden şüphe duyma eğiliminin erkek narsisistlere kıyasla daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede popülist politikacıların yükselişe geçmesinin psikolojik arkaplanı analiz edilerek, narsisist liderlerin büyülenmeci maskesi peşinden gidenler, sorumluluktan kaçan ve narsisistin başarısından faydalanmaya çalışıp ona biat eden "ekhoistler" olarak tanımlanmaktadır. İktidar ile narsisizm arasında da ilişki kurularak, narsisistlerin iktidar üzerinden özdeğerlerini yükseltmeye ve büyüklük fantezilerini güçlendirmeye çalıştıkları ileri sürülmektedir.

Dördüncü bölüm ise iktidarın karanlık yönlerine ayrılarak, bu kapsamda iktidarın kötüye kullanılması, manipülasyon, sahtekarlık, narsisistik yaralanma ve intikam, lüsfifer etkisi, yabancı düşmanlığı ve popülizm gibi olgular analiz edilmektedir. Kadim bir sorun olan iktidarın istismarı konusunda narsisist ilişkilerin bir özelliği olarak sözlü veya fiziksel şiddete dikkat çekilmekte ve narsisistlerin temas içinde oldukları insanların özgüvenlerini nasıl düşürebilecekleri ve birtakım travmatik sonuçlara yol açabilecekleri gösterilmektedir. Yazar, sosyal psikolojiden “hale etkisi” kavramını ödüncü olarak, politikacıların insanları manipüle ederken sadece pozitif bir özelliğini öne çıkarıp, diğer negatif özelliklerini nasıl sakladıklarının altını çizmektedir. Yazar, “genişletilmiş benlik” kavramına da gönderme yaparak, narsisistlerin her şeyi kendileriyle ilişkilendirerek ve kendilerinin bir uzantısı haline

getirerek, aslında bir yandan kendi özdeğerlerini yükseltip, diğer yandan da muhataplarının özdeğerini düşürdüğünü vurgulamaktadır. Özellikle çatışma durumunda narsisistlerin savunma mekanizmalarının, suçlama ve aşağılama olduğu; kolaylıkla incinebilecekleri ve bunun karşılığında da intikamla tepki verebilecekleri; sahtekârlığa ve yalana çok yatkın oldukları, fakat gerçeklik sonrası olarak da tanımlanan günümüzde bunların hoş görüldüğü kaydedilmektedir. Ayrıca, Zimbardo'nun "Stanford Hapishane Deneyi"ne de gönderme yapılarak, "Lüsfifer etkisi" kavramından hareketle toplumsal koşullara bağlı olarak iktidarın normal insanları dahi nasıl yozlaştırabileceğine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, yazar özellikle bireysel düzeyde "empati ve cesaret" ile toplumsal düzeyde de demokrasinin güçlendirilmesiyle, buna karşı direnmenin mümkün olduğunu savunmaktadır. Yabancı düşmanlığı ile popülizmin psikolojik temellerini de ele alan yazara göre, popülist partiler özellikle küreselleşmenin yarattığı göç dalgasından korkan yurttaşlara bir tür koruma hissi vermektedir. Keza, gençlerin terörist gruplara katılmalarının altında, bir gruba bağlanarak, değersizlik duygularının üstesinden gelip, kendi değerlerini artırma güdüsü yattığı ileri sürülmektedir. Narsisizm ile iktidar arasındaki ilişkiler çerçevesinde lidere biat edenlerin, Gestalt yaklaşımının bir ifadesiyle "sorgulamadan inanma" tutumuna ve korunma ihtiyacına dayandıkları vurgulanırken, narsisistlerin gerek özel ilişkilerinde gerekse siyasette uzlaşma yerine, birbiriyle çelişen unsurlarla başa çıkabilmek için bölme denemeleri savunma mekanizmasına başvurduklarına dikkat çekilmektedir. Yazar, bunun yanı sıra, narsisistlerin diyalog yerine, sadece kendi çıkarlarını düşündüklerinin ve her şeyin kendileri etrafında dönmesini istediklerinin altını çizerek, narsisizmin aslında demokrasiyle bağdaşmadığını göstermeye çalışmaktadır.

Kitabın son kısmında ise "Narsisizme Muhalefet" başlığı altında narsisizme karşı normatif düzeyde nasıl mücadele edilebileceğinin ipuçları verilmektedir. Yazar, bu kısımda, "yararlı iktidar" gibi bir kavramlaştırma yaparak, biatın olmadığı ve eşit ilişkilerin olduğu bir iktidar biçiminden söz etmektedir. Öte yandan yazar, iktidarın, insanların narsistik yönlerini açığa çıkardığına ve bağımlılık yarattığına dikkat çekmektedir. Ayrıca, bizi narsisistlere bağlayan şeyin, ilgi ve yönlendirmeye olan bağımlılığımız, diğer bir ifadeyle "kendi narsisizmimiz" olduğu öne sürülmektedir. Yazar, bu çerçevede, narsisizmle mücadelede üç biçimde karşılık vermemiz gerektiğini önermektedir: Birincisi, güçlü bir özdeğer duygusuyla, yani kendi narsistik yönlerimiz ve güvensizliklerimizle hesaplaşarak mümkün olabilir. İkincisi, kendi eksikliklerimizi telafi edebileceğimiz stratejiler geliştirerek ve kendi yeteneklerimizi keşfederek; üçüncüsü de antidemokratik girişimlere karşı direnerek, demokrasi ve hukuk devletine sahip çıkarak karşılık vermeliyiz!

Kitap, yer yer ABD, Almanya ve Türkiye gibi ülkelerin liderlerine gönderme yapmakla birlikte, ağırlıklı olarak narsisizme ilişkin teorik bir çalışma niteliğinde olup, liderlerin veya politikacıların daha iyi anlaşılması ve açıklanmasında analitik bir çerçeve sağlamaktadır. Kitabı benzerlerinden ayıran önemli bir özellik, narsisizmi sadece bireysel düzeyde değil, toplumsal bağlamı da hesaba katarak ele almasıdır. Çalışmanın diğer bir özelliği de gerek toplumdaki gerekse siyasetteki narsisistleri teşhis edebileceğimiz perspektif sunmakla yetinmeyerek, aynı zamanda normatif düzeyde direnebileceğimiz stratejileri de önermesidir.

Öte yandan kitabın zayıf tarafını oluşturan birkaç noktaya da değinmek gerekir. Birincisi, yazar tanımadığı bir insana "narsistik kişilik" teşhisi koymanın,

psikoterapötik açıdan güvenilir olmayacağı varsayımından hareketle, esas ilgilendiği şeyin, narsisistik davranışlar ve yaşam biçimleri olduğunu öne sürmektedir. Bu konu, gerek mantıksal gerekse siyaset psikolojisi açısından tartışmaya açıktır. Yazar, kitap boyunca narsisizmin temel özelliklerini iktidar ilişkileriyle ilişkilendirerek ve Trump gibi birtakım siyasal liderler özelinde analiz etmesine rağmen, “narsisistik kişilik” teşhisinden kaçındığına inanır. Oysa narsisistik davranışlar veya yapılanmalar, mantıksal olarak bir narsistik kişilik yapılanmasını veya kişilik bozukluğunu öngerektirmektedir. O bakımdan olmayan bir şeyin, sonuçlarının tasvir edilmesi nasıl mümkün olabilir! Ayrıca yazar, tanımadığı bir kişiye klinik tanı konulamayacağını ileri sürerken, siyasal liderlerin aslında tanınmayan kişiler değil, neredeyse hergün dolaylı olarak da olsa tutum ve davranışlarıyla karşılaştığımız, hatta etkilendiğimiz kamu figürleri olduklarını unutmamış gibidir. Yazar, siyasetçilerle ilgili verileri; televizyon, internet, dergi ve kitap gibi kamuya açık haber kaynaklarından edindiğini ve değerlendirmelerini buna göre yaptığını belirtmiş olmasına rağmen, teşhis koymama konusundaki tutumunda, anlaşılabilir siyaset psikolojisinden çok psikoterapi yönü ağır basmaktadır. Ancak kabul etmek gerekir ki tutum ve davranışlara ilişkin tanım ve tanımlardan kategorik olarak kaçınılmış olunsaydı, bugün siyaset psikolojisi gibi disiplinler arası bir akademik alandan da söz edemezdik.

Kitapta tartışmaya açık olan diğer bir konu da, dışıl narsisizm ile eril narsisizm arasında yapılan özsel ayrımdır. Yazar, kadın narsisistlerde özdeğer duygusunun düşük olduğunu; buna karşılık erkek narsisistlerin değersizlik duygusuna kapılmadıklarını, ama saldırganca tepki verme eğiliminde olduklarını iddia etmektedir. Ancak bu iddia, kitapta hiçbir empirik veriyle desteklenmemektedir. Nitekim narsisizm ile özdeğer arasındaki ilişkinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığı sorusu, literatürde de yaygın bir tartışma konusudur. Yazarın bu bağlamdaki ayrımı en az iki açıdan sorunludur: Birincisi, sağlıklı kabul edilmeyen narsisizmin kişilik özelliklerinden birisi de özdeğer duygusunun düşük olmasıdır. Dolayısıyla kadınların düşük, erkeklerin yüksek özdeğer duygularına sahip oldukları iddiası, patolojik narsisizmin teşhisi bakımından ayırt edici değildir. İkincisi, sağlıklı özdeğer duygusuna sahip olan kadın ve erkek narsisistlerin özdeğer duyguları arasındaki farklılığın nasıl olduğu, literatürde de üzerinde uzlaşmış bir konu değildir. Bir grup araştırmacı, erkeklerin özdeğer duygularının, kadınlara kıyasla daha yüksek olduğu hipotezini öne sürerken, diğer grup tam tersini ileri sürebilmektedir. O bakımdan her iki hipotezi de destekleyen empirik bulgular, yaşa, sosyalleşmeye ve kültüre göre farklılık gösterebilmektedir. Ne var ki yazar, literatürdeki bu tartışmalara da hiçbir şekilde gönderme yapmamaktadır.

Kitabın, zayıf tarafları bir yana, içinde yaşadığımız dünyayı daha iyi anlayabileceğimiz bir perspektif sunarak, narsisist kişilerin veya yapıların bizi nasıl kuşattığını ve nasıl bir iktidar ilişkisi ürettiğini görmemize ve bu türden ilişkilere karşı direnmemize yardımcı olacak zengin görüşler içerdiği rahatlıkla söylenebilir.

Bülent Evre, Lefke Avrupa Üniversitesinde Öğretim Üyesi ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı olarak görev yapmaktadır. Ulusal ve uluslararası akademik dergilerde çeşitli makaleleri yayımlanan Bülent Evre'nin Postmodern Paradoks ve Siyaset başlıklı ve Kıbrıs Türk Milliyetçiliği: Oluşumu ve Gelişimi adlı iki kitabı, ve bunun yanı sıra, çeşitli derleme kitaplarda siyaset alanında yayımlanan kitap bölümleri bulunmaktadır.

Bülent Evre is serving as an instructor and head of Public Administration Department in European University of Lefke. Besides his several articles published both in national and international journals, he wrote several book chapters in the field of politics and published two books entitled Postmodern Paradox and Politics, and Turkish Cypriot Nationalism: Its Genesis and Development.